

M.F. HAKIMOVA SH.E. MAMARAJABOV

MAXSUS FANLARNI O'QITISH METODIKASI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

**M.F. Hakimova
Sh.E. Mamarajabov**

**MAXSUS FANLARNI O‘QITISH
METODIKASI**

(Kredit-modul bo‘yicha)

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan**

Toshkent – 2021

UO‘K: 74.3

KBK 71.3ya7

M 65

M.F.Hakimova, Sh.E.Mamarajabov. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 160 b.

ISBN 978-9943-7630-5-0

«Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi» o‘quv qo‘llanmasi fanni o‘rganishning nazariy va amaliy asoslarini qamrab olgan. O‘quv qo‘llanmaning maqsadi talabalarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish uchun dars o‘tishda qo‘llaniladigan asosiy metodlar bilan tanishtirish, ma’ruza, amaliy, seminar darslarini tashkil etish, o‘quv jarayonini tashkil etish va uni takomillashtirish, fanni o‘rganishning ko‘rgazmali, axborot ta’minoti asosida maxsus fanlardan dars o‘tish malakasini hosil qilish bo‘yicha bilim berishdir.

Ushbu o‘quv qo‘llanma «Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi» fan dasturi va ishchi dasturi asosida tuzilgan bo‘lib, magistraturaning barcha yo‘nalishi talabalari, “Kasb ta’limi” yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar, ilmiy izlanuvchilar va o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan.

UO‘K: 74.3

KBK 71.3ya7

Taqrizchilar:

D.O. Himmataliyev – TIQXMMI

«Professional ta’lim va jismoniy madaniyat»
kafedrasini professori, p.f.d. (DSc), dotsent.

N.S. Fayzullayeva – TDIU «Innovatsion ta’lim» kafedrasini dotsenti, p.f.n.

ISBN 978-9943-7630-5-0

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni va ta’limga oid bir qator Qarorlarda har tomonlama yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlashning mohiyati, mazmuni, zaruriyati, zamonaviy fan va texnikaning rivojlanish talablariga mos barkamol avlodni tarbiyalash masalalari izchillik bilan tahlil etilgan, dolzarb vazifalar va ularni amalga oshirish chora-tadbirlari belgilab berilgan.

Shu bois mamlakatimizda ta’lim tizimini takomillashtirish va uni hozirgi zamon talablariga moslashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalarga asoslangan jahon andozalari darajasidagi tizimni yaratish umumdavlat siyosatining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanmoqda.

Hozirda uzluksiz ta’lim tizimini tadbiq etish asosida, jamiyatning rivojlanish talablarini hisobga olgan holda, yetuk mutaxassislarni tayyorlash, ularni malakasini oshirish va qayta tayyorlash masalalariga katta e’tibor berilmoqda. Bu vazifalarni hal qilish, unga jahonning rivojlangan davlatlarida keng qo‘llanilayotgan zamonaviy informatsion va pedagogik texnologiyalarni izchillik bilan tadbiq etish zarur.

Rivojlangan davlatlar safidan o‘rin olishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan O‘zbekistonimiz, xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlari kabi ta’lim sohasida ham ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va shu orqali ta’lim mazmunini jahon andozalari darajasiga olib chiqishga harakat qilmoqda. Bu vazifalarni bajarish ta’lim tizimida yangi texnika va texnologiyalardan foydalana oladigan, yuksak malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash demakdir.

Hozirgi paytda oliy ta’lim muassasalarida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarni qo‘llash hamda zamonaviy o‘quv uslubiy majmualarni ishlab chiqish muammolariga qaratilgan bir necha diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ta’lim tizimini takomillashtirish maqsadida xorijiy mamlakatlarning ta’lim tajribalaridan foydalanilmoqda. Ushbu ishlarni amalga oshirish ta’lim sohasida xalqimizning boy merosi, buyuk mutafakkirlarimizning g‘oyalari va davrimizning ilg‘or yangiliklarini o‘zida mujassamlashtirgan metodik tizimning yaratilishiga asos bo‘lmoqda.

Ta'limdan ko'zda tutilgan asosiy vazifalardan biri ta'lim tizimini zamonaviy o'quv adabiyotlari va yangi pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlashdan iboratdir.

O'qitish jarayonining vazifasi ta'lim, tarbiya va rivojlanish birligini ta'minlashni nazarda tutadi. Biroq maxsus bo'yicha pedagog kadrlar tayyorlashda ta'lim oluvchilarning qobiliyati, ong va ko'nikmalarini o'stirish, ilmiy-amaliy bilimlarini chuqurlashtirish muammosi bundan ham muhimroq. Bu xususiyatlar kelajakda ta'lim oluvchilar qobiliyatini rivojlantirishga ongli ravishda o'z kasblariga qiziqish va mas'uliyatni oshishiga yordam beradi. O'qitish jarayonida ta'lim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish muammosi murakkab va ko'p qirrali. Shuning uchun ta'lim oluvchilarning ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarini oshirishda ularning kasbga bo'lgan qiziqishi va qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish – ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini mutassil izlaganlar. Shu maqsadda yosh avlodni o'qitishning va o'rgatishning qonuniyatlari, qoidalari, uni tashkil etish shakllari, amalga oshirish va natijalarini nazorat qilib baholash metod hamda vositalarini, ijtimoiy hayotning ma'lum sohasida faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, amaliy ish-harakat usullarini shakllantirish qonuniyatlari, qoidalari, shakl, metod va vositalari hamda mazmuni vujudga keldi. Bu esa maxsus fanlarni o'qitish metodikasi fanining maydonga kelishiga sabab bo'lgan. Chunki, insonning ta'limdagi faol usullar orqali ma'rifatli va ma'naviy komillikka erishishi maxsus fanlarini o'qitish metodikasi fanining yetakchiligida amalga oshiriladi.

Bu masalalarni hal etishda biz tayyorlayotgan o'quv qo'llanma o'z mazmuni va mohiyati bilan ahamiyatlidir.

«Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz» (Sh.M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -T.: «O'zbekiston», 2016. 14-bet).

Ushbu qo‘llanma Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim Vazirligi tomonidan tasdiqlangan magistratura yo‘nalishlari uchun «Maxsus fanlarni o‘qitish metodkasi» fanining o‘quv dasturi asosida tayyorlangan bo‘lib, undan magistratura va Kasb ta‘limi bakalavr ta‘lim yo‘nalishi talabalari va o‘qituvchilar foydalanishlari mumkin. Qo‘llanmaga maxsus fanlardan dars mashg‘ulotlarini tashkil etish, unda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha yo‘l-yo‘riqlar, ta‘lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kiritish mexanizmlari kiritilgan.

Qo‘llanma haqidagi fikr va mulohazalarni mualliflar mamnuniyat bilan qabul qiladi.

Mualliflar

1-BOB. “MAXSUS FANLARNI O‘QITISH METODIKASI” FANINING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

“MAXSUS FANLARNI O‘QITISH METODIKASI” FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

- 1.1. *Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi fan sifatida.*
- 1.2. *Fanning maqsadi va vazifalari, asosiy tushunchalari (kategoriyalari).*
- 1.3. *«Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi» fanining metodologik asoslari.*

Tayanch ibora va atamalar: bilim, ko‘nikma, malaka, mutaxassis, ta’lim olish, kasb, kasbiy ta’lim, kasbiy faoliyat, kasbiy mahorat.

Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi fan sifatida

Ta’lim – bu insoniy kapitalning va pirovard natijada mamlakatning rivojlanishi darajasiga ta’sir ko‘rsatuvchi omildir. Shu sabab, ta’lim tizimining ahvoli, uning mamlakatni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish vazifalariga muvofiqligi O‘zbekistonda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari qatoriga kiritilgan.

O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni 2020-yilda qabul qilindi va ushbu Qonunning 4-moddasida ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar ko‘rsatib o‘tilgan¹:

- ta’lim ustuvorligining tan olinishi;
- ta’lim olish shaklini tanlash erkinligi;
- ta’lim sohasida kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi;
- ta’lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta’minlanishi;
- ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi;
- ta’lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati;
- ta’limning uzluksizligi va izchilligi;

---

¹ O‘RQ-637-son 23.09.2020

- o‘n bir yillik ta‘limning hamda olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni bir yil davomida umumiy o‘rta ta‘limga tayyorlashning majburiyligi;
- davlat ta‘lim standartlari va davlat ta‘lim talablari doirasida ta‘lim olishning hamma uchun ochiqligi;
- o‘quv dasturlarini tanlashga doir yondashuvning yagonaligi va tabaqalashtirilganligi;
- insonning butun hayoti davomida ta‘lim olishi;
- jamiyatda pedagoglarni ijtimoiy himoya qilishning kafolatlanganligi;
- ta‘lim tizimining dunyoviy xususiyatga egaligi;
- bilimlilik, qobiliyatlilik va iste‘dodning rag‘batlantirilishi;
- ta‘lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvining uyg‘unligi;
- ta‘lim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflik.

Ushbu prinsiplar milliy tajribaning tahlili va ta‘lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda ularning mazmuni yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo‘ljalni to‘g‘ri o‘lga bilish mahoratiga ega bo‘lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo‘naltirilgandir.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini ta‘kidlash o‘rinlidir: “Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da‘vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”².

Har bir mamlakat, shu jumladan, O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim tizimi oldida, odatga ko‘ra, quyidagi vazifalar turadi:

---

² Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 15-iyun kuni Toshkentda bo‘lib o‘tgan «Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi» mavzusidagi anjumanda so‘zlagan nutqidan.

- aholini ta'lim bilan qamrab olishni oshirish, uning savodxonlik darajasini ko'tarish va bu jarayonni davlat tomonidan doimiy qo'llab - quvvatlash;

- iqtisodiyot va jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida zarur bo'lgan malaka va kasbga ega, shuningdek, o'z ichki kuchlarining sifatini muttasil oshirib borishga qodir mutaxassislarni tayyorlash;

- ta'lim va tarbiyaning sifatini oshirish;

- qashshoqlikning ta'sirini bartaraf etish;

- shaxsni har tomonlama uyg'un tarbiyalash va unda milliy mustaqillik g'oyalarini shakllantirish;

-ta'lim olishda jinsiy, irqiy va milliy xususiyatlarga ko'ra kamsitishga yo'l qo'ymaslik;

-ta'lim xizmatlariga bo'lgan talab va taklif o'rtasidagi nomutanosiblikni kamaytirish;

-muqobil davlat ta'lim va tarbiya muassasalarini rivojlantirish, ushbu sohada raqobatni kuchaytirish;

-ta'lim jarayoniga byudjetdan tashqari mablag'larni va investitsiyalarni jalb etish.

Aytish joizki, mamlakatimizda chuqur o'zgarishlar, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha tomonlarini izchil isloh etish va liberallashtirish, jamiyatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilish jarayonlari jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Bunda kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lida belgilab olingan va izchil ravishda amalga oshirilayotgan ulkan vazifalar mustahkam zamin yaratmoqda.

Respublikamizda ta'limni rivojlantirishning bugungi bosqichida jahon talablari darajasida yangilanib borayotgan ishlab chiqarish sharoitlariga moslasha oladigan, iqtisodiyotimizni buyuk davlat darajasiga ko'taradigan mutaxassislarni tayyorlash va bu jarayonda asosiy omil sifatida beriladigan axborotlar hajmini emas, balki ijodiy yondashuvni shakllantirish, mustaqil fikrlash va tadbiq qilish sifatlarini tarbiyalashga e'tibor qaratish lozim.

Hozirgi zamonaviy ta'lim berishning konseptual asoslari mavjud bo'lib ular:

➤ *Shaxsga yo'naltirilgan rivojlantiruvchi ta'lim* – ta'lim berish jarayonini tuzish va amalga oshirishda shaxsga maqsad, subyekt ustunligi, natija va uning samaradorligini asosiy mezondek

yoʻnaltirish; taʼlim jarayonining barcha ishtirokchilarining toʻlaqonli rivojlanishini taʼminlash; taʼlim berish jarayonini insonparvarlashtirish va tabaqalashtirish: kasbiy tayyorgarlik yoʻnalishlari boʻyicha Davlat Taʼlim standartlari talablariga rioya qilgan holda taʼlim oluvchi shaxsini rivojlanish yoʻliga yoʻnaltirish.

➤ *Faoliyatli yondashuv* – faoliyat-shaxsning rivojlanishida asos, vosita va hal qiluvchi shart. Bu taʼlim oluvchi shaxsining jarayonli sifatlarini shakllantirish, uning harakatlarini faollashtirish va jadallashtirishni, oʻquv jarayonida uning barcha imkoniyati, tirishqoqligi va gʻayratini kengaytirishni yuzaga keltiradi.

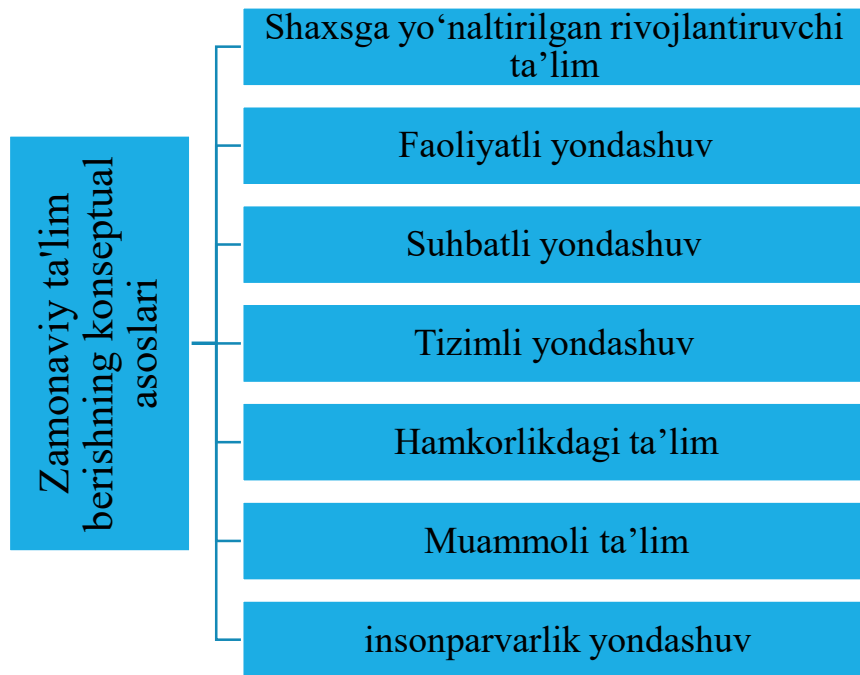
➤ *Suhbatli yondashuv* – taʼlim jarayonini taʼlim beruvchi va taʼlim oluvchi oʻrtasidagi suhbatdek tuzishni ifodalaydi hamda dasturiy faoliyatni hamkorlikda tuzishga yoʻnaltirilgan.

➤ *Tizimli yondashuv* – taʼlim texnologiyasi toʻgʻrisidagi tushuncha pedagogik tizimning aniq boʻlgan butun (tuzilmaviy va mazmunli) tarkibini bildiradi.

➤ *Hamkorlikdagi taʼlim* – shaxsga yoʻnaltirilgan gʻoyalarni namoyon qiladi: (1) har bir taʼlim oluvchilar tomonidan bilim, malaka, koʻnikma (BMK), ularning shaxsiy xususiyatlarining rivojlanish darajasiga muvofiq egallashi; (2) muloqot koʻnikmalarini shakllantirish: birga faoliyat olib borishni oʻrgatish, taʼlim olish va yaratish, har doim bir-biriga yordamga kelishga tayyor boʻlish.

➤ *Muammoli taʼlim* – bu taʼlim beruvchini taʼlim oluvchilar bilan faol oʻzaro harakatini tashkillashtirish yoʻli boʻlib, bunda taqdim etilgan muammoli taʼlim mazmunini yechishda ular munozara yuritadilar, fikr yuritishni oʻrganadilar, bilimlarni ijodiy oʻzlashtiradilar.

➤ *Psixologiya va pedagogikada insonparvarlik yondashuv* – taʼlim tizimi va barcha taʼlim jarayonining shaxsning rivojlanishi, umuminsoniy qadriyatlar ustunligi, shaxslarning oʻzaro harakatini maqbullashtirishga yoʻnaltirish.

1-rasm. Zamonaviy ta'lim berishning konseptual asoslari.

Bugungi kunga kelib, malakali bilim tizimining rivojlanish tendensiyasi bilimni regionlashtirish, integratsiyalash, standartlashtirish, demokratlashtirish va boshqalarning to'xtovsiz rivojlanishida namoyon bo'lmoqda, ya'ni:

1. Ta'limning uzluksizligida – birinchi marta uzluksiz ta'lim konsepsiyasi 1965-yilda YUNESKO Forumiga taqdim etilgan edi. Uni yirik nazariy olim Lengrandom olib chiqqan edi. Uzluksiz ta'limning asl mohiyatini biz “Bibliya”, “Qur'on”, “Hadislar”dagi hikmatli so'zlarda, umuman, insoniyat tarixi va rivojlanishiga oid muqaddas kitoblarda ham ko'ramiz.

2. Ta'limning birlashishida – so'nggi 20 yil davomida ta'lim tizimida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Ba'zi hujjatlarda 2 aspekt to'g'risida so'z boradi.

1. Ilmiy texnikaning yutuqlari.

2. Ilm va texnika yutuqlari, yangi texnologiya, yangi qo'llanmalar, ma'lumotlarni qayta ishlab chiquvchi moslamalarni yuzaga keltirib, bu esa o'z navbatida fanning rivojiga olib keladi.

3. Ta'lim standartlarida – boshlang'ich malakaviy ta'lim standartlari berilgan ta'lim bosqichlarini va maqsadlarini talab qiladi.

1. Mutaxassis ishchi xodimlarning ta'lim olishini davom ettirishlari uchun minimal darajaga javob beruvchi baza tashkil etish.

2. Mutaxassislarning profilini mutaxassis tayyorlov sifatini oshirish orqali kengaytirish.

3. Uzluksiz ta'lim tizimi aloqasini yaxshilash va tayyorlov aspektlarini tartibga keltirish.

4. Davlat ichida va davlat tashqarisida xalqaro mehnat bozorida mutaxassislarning olgan bilimlariga bo'lgan ishonchni ta'minlash.

Shu kun talablariga javob beradigan bo'lajak iqtisodchi-pedagog kadrlar tayyorlashning muhim tomonlaridan biri — bu ularni kasbiy pedagogik malakalarini yuqori darajada shakllantirish hamda o'quv jarayonini takomillashtirishdan iboratdir. Bu jarayon “Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi” fani ahamiyatini oldindan aniqlab beradi va ularni pedagogik faoliyatiga tayyorlashda o'quv jarayonining muhim bo'g'inlaridan hisoblanadi.

“Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi” fanini o'qitishdan maqsad - mustaqil ko'rsatma va tavsiyanomalardan samarali foydalangan holda pedagogik faoliyatni amalga oshirish bo'yicha talabalarda harakatlar majmuasini shakllantirishdan iborat.

“Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi” fanining asosiy vazifalari - mustaqil O'zbekiston Respublikasining butun jahon bilan yuzma-yuz bo'layotgan bir davrda uning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy yuksalishini ta'minlovchi, yoshlarning asosiy Konstitutsiyaviy huquqlaridan bo'lgan har bir kishining axloqiy-amaliy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish, o'zi xohlagan kasbni tanlash, uni mukammal egallab shu sohada samarali faoliyat ko'rsatish uchun moddiy-ma'naviy, tarbiyaviy-didaktik shart-sharoit yaratish, milliy mafkurani o'zlashtirgan mutaxassis tayyorlash, unda tarbiyachilik san'ati va mahoratini shakllantirishdan iboratdir.

1.2. Fanning maqsadi va vazifalari, asosiy tushunchalari (kategoriyalari)

Bugungi kunda biz mustaqillik tufayli jamiyatimizning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy asoslarini mustahkamlash borasida ko'pgina ishlarni amalga oshirdik. Ularni davom ettirish esa yoshlarimiz qo'lidadir. Shuning uchun iqtisodiyotni modernizatsiya

qilish sharoitida hamda ta'lim tizimini o'rganish asosida mamlakatimiz iqtisodiyotida erishilgan yutuqlarni atroflicha tahlil etish, mavjud muammo va kamchiliklarni batamom bartaraf etish hamda iqtisodiyotni rivojlantirish usullarini ilg'or xorijiy tajribalardan samarali foydalanish orqali ta'lim tizimini yanada takomillashtirish masalalari ilgari suriladi. Bunda, asosiy e'tibor O'zbekistonni jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi jarayonini jadal sur'atlarda rivojlantirish, buning uchun mamlakatimiz tashqi iqtisodiy faoliyatini erkinlashtirish borasida kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratiladi.

Respublikamizda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida professional ta'lim ishchi kasblariga maxsus tayyorlash masalasiga, ta'lim oluvchi shaxsida kasbiy mahorat va layoqat sifatlarini shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda.

Zamonaviy jamiyatning hayot tirikligini ta'minlashda turli darajadagi mutaxassislar muhim o'rin egallaydi. Professional ta'lim uzluksiz ta'limning bo'linmas bir qismi hisoblanib, eng muhim vazifani bajaradi: insonni aniq kasbiy faoliyatga tayyorlaydi.

Hozirgi kunda professional ta'limga bo'lgan e'tiborning ortib borayotganligini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

1. Ta'lim islohotlari natijasida kasb-hunar maktablari, kollejlari, texnikumlar va boshqa turdagi yangi o'quv muassasalarining shakllantirilishi va rivojlantirilishi;

2. Oliy o'quv yurtlarida professional ta'limni tashkil qilish, alohida bo'lim va fakultetlarning tashkil etilishi;

3. Kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan yanada jipsroq bog'lanib borishi, istiqbolda amalga oshirilishi ko'zda tutilgan, bilim sohalari tutashuvida yangi konsepsiya va nazariyalarning yuzaga kelishi;

4. Professional ta'lim muassasalarining aholiga ta'lim xizmatlarini ko'rsatish turlarining ortib borishi, o'z bazasida tayyor mahsulot ishlab chiqarish va unga xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yishi, mehnatni tashkil qilishning ilg'or shakllarini joriy etishi va boshqalar.

Ma'lumki, *kasb mahorati deyilganda*, bitiruvchining yuqori darajadagi kasbiy ko'nikma va malakalarni egallaganligi tushuniladi, u shaxsning mehnat bozorida egallayotgan kasbi bo'yicha raqobatbardoshlik darajasida o'z aksini topadi. Kasbiy mahorat ishchi

kuchlarining yuqori darajada moslashuvchanligini va yangiliklarni tez o'zlashtirishi, yangi ishlab chiqarish sharoitlariga oz vaqt ichida o'ta olishi, faoliyat sohasini mustaqil tanlay olishi kabi sifatlar bilan belgilanadi.

Globalashuv sharoitida mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlash tizimini zamon talablari darajasida qayta tashkil etish maqsadida iqtisodiy ta'limning xalqaro andozalaridan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, dunyoning rivojlangan va bozor iqtisodiyoti amal qilayotgan mamlakatlarning deyarli barchasi yangi mexanizmning keskin o'zgarishlariga moslasha oladigan va har qanday sharoitda raqobatlasha oladigan iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlash borasida zamonaviy iqtisodiy ta'lim tizimiga egadirlar.

Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiyot yo'nalishi sohalari mutaxassisliklari bo'yicha zamonaviy kadrlarning tayyorlashning o'ziga xos xususiyati esa quyidagilar hisoblanadi:

- oliy ta'lim sohasidagi qonun hujjatlariga tayanish;
- ta'lim jarayonini tuzishga nisbatan yangi yondashuvlarni o'zlashtirishning innovatsion ta'lim strategiyasiga chiqish;
- o'qitishning zamonaviy shakllari, usullari va texnologiyalarini qidirib topish;
- ta'limga nisbatan iqtisodiy yondashuv.

Bunday yondashuvning asosida ta'lim sohalari bo'yicha taqsimlangan, ta'lim yo'nalishlarining tizimlashtirilgan ro'yxatini o'zida namoyon etuvchi oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarning klassifikatori yotadi va u oliy professional ta'limning quyidagi ta'lim dasturlarining tarkibiy asosi hisoblanadi:

- kamida 4 yil mobaynida bakalavr darajasini olishni ta'minlash dasturlari;
- bakalavriat bazasida kamida ikki yil mobaynida magistr darajasini olishni ta'minlovchi dasturlar.

Iqtisodiy sohada kadrlarni tayyorlash darajasiga qo'yiladigan davlat talablari nafaqat bakalavr va magistrning ma'lumotlilik darajasiga qo'yiladigan umumiy talablarni, balki umumiy gumanitar, ijtimoiy – iqtisodiy, umumiy matematika va tabiiy – ilmiy, umumiy kasb va maxsus fanlar bo'yicha bilimlar va ko'nikmalarga qo'yiladigan talablarni ham belgilab beradi. Ular, shuningdek,

yoʻnalish yoki mutaxassislik boʻyicha kasb dasturi mazmunining taʼlim minimumini ham belgilab beradi.

Oliy iqtisodiy taʼlimning maqsadini umumiy tarzda quyidagicha ifodalash mumkin: zamonaviy iqtisodiy bilimlarning asosini oʻzlashtirish uchun shart-sharoitlarni taʼminlash, yaʼni ularni bazasida kasb iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish, bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal etish mumkin boʻlsin.

Ushbu maqsad quyidagi vazifalarni keltirib chiqardi:

- fundamental iqtisodiy bilimlarni oʻrganish;
- iqtisodiyot nazariyasining fanlar tizimidagi oʻrnini anglab yetish;
- iqtisodiy mutaxassislar uchun zarur boʻlgan kasbiy bilim va koʻnikmalarini oʻzlashtirish;
- shaxsning axloqiy-yetuk xususiyatlarni rivojlantirish.

Mazkur vazifalarni hal etish uchun iqtisodiy bilimlarni tizimlashtirish, yaxlitlikni taʼminlash, funksional ahamiyatiga qarab boʻlimlarga ajratish, bazaviy va qoʻshimcha bilimlar, umumfan, umumiy kasb va maxsus bilimlarni aniqlash va oxir oqibatda, mutaxassislarni ushbu bilimlar va koʻnikmalarni real iqtisodiy amaliyotda qoʻllashga oʻrgatish zarur.

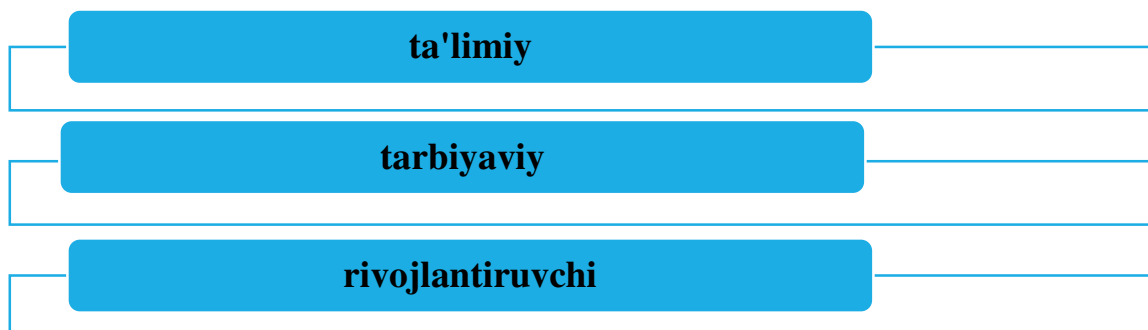
Maʼlumki, iqtisodiyotdagi tarkibiy oʻzgarishlar oʻz navbatida mutaxassislar malakasi va mahoratini yuqori boʻlishini, mutaxassislarga boʻlgan talabning oʻzgarishiga moslashuvchan, oʻz malakasini oshirishga intiluvchan boʻlishni talab etadi. Buning uchun iqtisodchi mutaxassislarni mustaqil izlanish, fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarishga oʻrgatish lozim.

Taʼlim olish – bu bilim, koʻnikma va malakalar tizimini egallash jarayonidir, yaʼni bunda shaxsning ijodiy faoliyatining jihatlari, dunyoqarashi va oʻzini tutish sifatleri tashkil topadi, hamda bilish qobiliyatlari rivojlanadi. Inson maʼlumotli boʻlib, bilim, koʻnikma va malakalarga ega boʻlib, oʻzida fikrlar tizimini shakllantiradi.

Taʼlim olish vazifalari turli yoʻllar bilan hal qilinadi. Ulardan eng asosiysi oʻqitish hisoblanadi.

Oʻqitish – bu taʼlim oluvchilarga yangi oʻquv axborotini taqdim etish, uni oʻzlashtirishni tashkillashtirishga, koʻnikma va malakalarni shakllantirishga, bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga maqsadli yoʻnaltirilgan, muntazamli tashkiliy jarayondir.

O‘qitish jarayonida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasida o‘zaro harakat yuzaga keladi va uning samardorligi o‘qituvchi va talabani hamkorligiga bog‘liq bo‘ladi.

2-rasm. O‘qitishning asosiy vazifalari.

O‘qitishda rivojlantiruvchi vazifaning mohiyati – o‘qitish jarayonida shaxsning aqliy, hissiy va irodaviy rivojlanishi, bilishga bo‘lgan intilishlarini va ijodiy faollikni shakllantirish va rivojlantirishni ta’minlashdan iborat bo‘ladi.

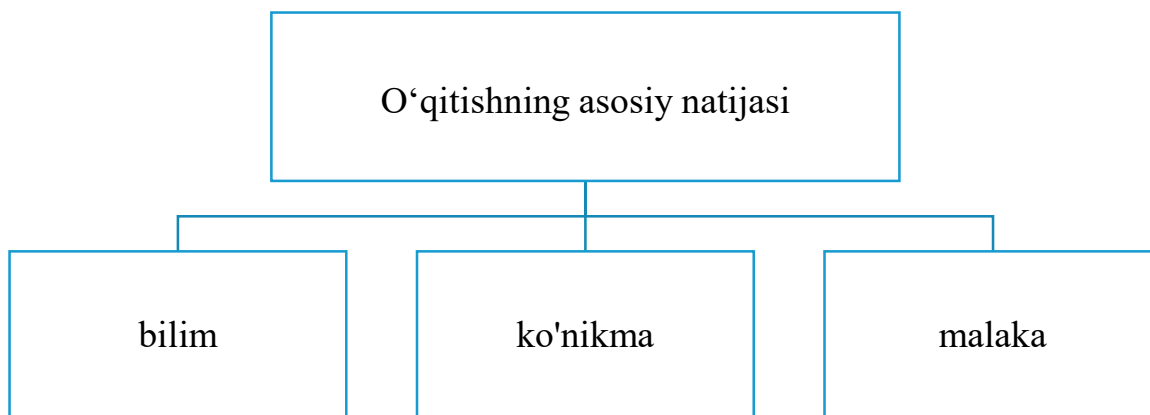
Rivojlantiruvchi vazifa – rivojlantiruvchi prinsipga asoslanib, uning mohiyati, o‘qitish jarayonini shunday murakkab darajada tuzish kerakki, bunda talabadan ham aqliy ham irodaviy kuchlarni sarf qilsin. O‘quv jarayoni talabada qoniqish, bilish quvonchini, hayron bo‘lish, ya’ni u nimanidir bajara olishi hissini uyg‘otishi zarur. Shu bois o‘quv materialini juda ham sodda bo‘lmasligi kerak va talaba faqat uni qaytarib qolmasdan, balki bilimlar asosida topshiriqlar zanjirini yecha olishi kerak.

O‘qitishda tarbiyalovchi vazifa – o‘qitishni tarbiyalash prinsipiga asoslanadi. O‘qitish va tarbiyalash jarayonlari uzviy bog‘liqlikda bo‘ladi. Ularning umumiy maqsadlari – bo‘lg‘usi mutaxassislikning mohiyatini va ijtimoiy muhimligini tushunuvchan, o‘z mehnatining natijalariga kasbiy ma’suliyatga ega bo‘lgan mutaxassisni shakllantirishdan iborat.

O‘quv jarayonida tarbiya o‘qitish mazmunini amalga oshirish yo‘li orqali, uni to‘g‘ri tashkillashtirish va zarur usullarni qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Ta’lim berish vazifalarining yana bir yo‘li bu *mustaqil o‘qish* hisoblanib, bunda talabalarda mustaqil o‘qish uchun ularda qiziqishni uyg‘otish, bilish ehtiyojini paydo qilishda ularga yordam berish,

mustaqil aqliy mehnatning ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat bo‘ladi.

3-rasm. O‘qitishning asosiy natijasi.

O‘qitishning asosiy natijasi – bu talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan *bilim, ko‘nikma va malakalar*, ularda shakllangan *bilish ehtiyojlari va qobiliyatlaridir*.

Bilimlarda haqiqiy borliq umumiy aksini topadi. Talabalar hodisa, voqea, qonuniyatlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni o‘rganadilar va u ularning yutug‘i bo‘ladi.

O‘qitishning natijalaridan biri bu **malakalarni** egallash hisoblanadi.

Malakalar – bu, ko‘p marta takrorlash natijasidagi mashinal (beixtiyoriy), harakatlardir. Kasbiy faoliyatda malakalar katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular kuch, vaqt, e‘tiborni tejaydi.

O‘qitish jarayonining yana bir muhim natijasi – bu **ko‘nikmadir**.

Ko‘nikma – egallagan bilimlar asosida o‘zgaruvchan sharoitlarda birorta faoliyatni amalga oshirish qobiliyati.

Pedagogik amaliyotda ko‘nikma *aqliy va amaliy* ko‘nikmalarga bo‘linadi.

Aqliy ko‘nikma fikrlovchi vazifalarni amalga oshirishdan iborat bo‘ladi. Bular ijodiy faoliyat va ishlab chiqaruvchi faoliyat uchun muhim hisoblanadi.

Amaliy ko‘nikma biror faoliyatni bajarishga oid xatti-harakatlarni amalga oshirishdan iborat bo‘ladi. U aqliy ko‘nikma bilan o‘zaro bog‘liklikda faoliyatni samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Didaktik tizim negizini tarbiyaviy o‘quv jarayoni tashkil etib, u o‘z vaqtida 2 bosqichga bo‘linadi: doimiy va dinamik.

Asosiy o‘quv jarayoni – bu bosqichda ta‘lim oluvchilar umumiy talablarga javob beruvchi bilim, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lib, ular shunday bilim oladilarki, u ilmiy-texnik o‘zgarishlar ta‘siriga mos keladi. Umumiy mehnat egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarga kasbiy bilimlarga asos bo‘lib, uning mustahkamligi ishlab o‘qitishning samaradorligiga olib keladi. Asosiy o‘quv jarayonida ta‘lim oluvchilar egallashi lozim bo‘lgan bilimlar uning kelajakdagi faoliyati, mehnat turi va ishlab chiqarishda egallaydigan o‘rniga bog‘liq bo‘ladi. Asosiy bilim berish jarayoni maxsus bilim berishning negizi bo‘lib xizmat qiladi, shuning uchun ta‘lim oluvchi ko‘rsatilgan fanlar bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni mustahkam egallab bormog‘i lozim.

3

Maxsus o‘quv jarayoni – asosiy o‘quv bosqichidan maxsus bosqichga o‘tish sekin-asta ro‘y berib, butun o‘quv jarayoni shu maqsadlarga qaratilgan vaqt ichida olib boriladi. Maxsus bosqichda o‘qitish tanlangan kasbga yo‘naltirish bo‘yicha olib borilib, o‘qitish jarayoni shu sohada texnik va texnologik rivojlanish talablariga javob bermog‘i lozim, ammo markazlashtirilgan tartibda ishlab chiqilgan o‘quv dasturi xo‘jalik sohasidagi yoki korxonalar talablariga javob bera olmaydi, chunki bir sohada texnologik jihozlarning bir turi o‘rganilsa, ikkinchi turida mutaxassislarni tayyorlashda turli sohalar bo‘yicha o‘qitish afzaldir.

Maxsus o‘qitish jarayonida ta‘lim oluvchilarni korxonaning xususiyatlari bilan aniq va mukammal tanishtirish jarayonida uning korxonadagi hamma ish turlarida egallagan bilim va malakasini amalda qo‘llay olishni ta‘minlash lozimdir. Ta‘lim oluvchilar ishlab chiqarishdagi texnik va texnologik jarayonlar, qurilma va moslamalar haqida bilim olib amalda qo‘llay bilishlari kerak. Maxsus o‘qitish jarayonida o‘qituvchi ustaning ishlab chiqarish jarayoniga o‘qitishda quyidagilarga erishmog‘i lozim:

➤ Ta‘lim oluvchini hozirgi zamon texnika jarayoni metodlari va zamonaviy metodlar hamda qurilmalarda ishlashni o‘rgatish;

---

³ O‘.Q.Tolipov. va bosh. Kasbiy pedagogika. (Ma‘ruzalar matni). – T.: TDIU, 2001.

- Mehnatni tashkil etish metodi ham ta'lim oluvchini zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalariga, kasbiy malakasiga qarab turli ish operatsiyalarini bajarishni zamonaviy texnologiya talabiga javob beruvchi ishlab chiqarishni tashkil etish;
- Ta'lim oluvchini ish me'yorini bajarishga yondashishga o'rgatish;
- Korxonadagi ish chizmalarini to'g'ri o'qishga, texnologik hujjatlardan to'g'ri foydalanishga o'rgatish;
- Korxonada jamoasida ta'lim oluvchi ishidan muhim tarbiya sifatida foydalanish;
- Ta'lim oluvchini mehnat xavfsizligi, ishlab chiqarishdagi va yong'in xavfsizligi talablariga amal qilishga o'rgatish;
- Ta'lim oluvchining ongiga ish o'rni va mehnat qurollariga nisbatan javobgarlik va qadrlash hissini singdirish;
- Ta'lim oluvchiga ish madaniyati haqida taassurot berish, ish joyini to'g'ri tashkil qilishni o'rgatish.⁴

Umuman olganda, bugungi kunda shunday mutaxassis kadrlarni tarbiyalashga erishish kerakki, u anglagan holda ish unumdorligini oshirishga o'z hissasini qo'shsin. Ularni ishlayotgan korxonaning obro'si, ish sifatini oshirish, mehnat intizomiga qat'iyan rioya qilish ruhida tarbiyalash lozim.

Bo'lg'usi mutaxassisni *kasbiy faoliyatga tayyorgarligi* quyidagilardan iborat:

- iqtisodchi kasbini to'g'ri tanlaganligiga ishontirish,
- jamiyat uchun bu mutaxassislikni muhimligini anglashi,
- jismoniy salomatlik,
- kasbiy bilimdonlik,
- muloqotmandlik,
- tashkilotchilik,
- mas'uliyatlilik,
- fuqaroviy yetukligi,
- axloqiy sifatlar,
- kasbiy moslashuvchanligi,
- siyosiy va huquqiy savodxonligi.

Kasbiy ta'limning samaradorlik mezonini esa quyidagicha:

---

⁴ Ҳақимова М.Ф., Лутфуллаева Н.Х., Абдуллаева Р.М. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. – Т.: Иқтисодийот, 2019.-138 б.

- malakaviy faoliyatda mustaqillik hissi;
- mehnat xavfsizligiga amal qilgan holda texnik talablarni bajarish;
- ish faoliyatida vaqt va normalarni bajarish;
- kasbiy faoliyatda fikrlash va o‘z-o‘zini nazorat qilib borish;
- mehnat madaniyatiga qat’iy amal qilish;
- mehnat faoliyatiga ijodiy yondashish;
- bajarilgan ish uchun mas’uliyatni his qilish kabilar kiradi.

1.3. «Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi» fanining metodologik asoslari

Ta’lim tamoyillari pedagogning faoliyatini va talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o‘zlashtirilishi, tegishli ko‘nikma va malakalar hosil qilishning asosiy qonun va yo‘l-yo‘riqlarini o‘z ichiga oladi. Shu bilan bir vaqtda ta’lim tamoyillari har ikkala faoliyatning ya’ni pedagog va talaba tomonidan o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradigan bir qancha talablarni ham umumlashtirib beradi. Shunga ko‘ra ta’lim qoidalari o‘qitishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to‘g‘ri hal qilishning asosiy negizi hisoblanadi.

Ta’lim tamoyillari deb, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o‘qish va o‘qitish jarayonlarining yo‘nalishi talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o‘zlashtirilishi, bilim va malaka hosil qilishning asosiy qonun va qoidalari yig‘indisiga aytiladi.

Inson vujudga kelibdiki, o‘z farzandiga bilganlarini o‘rgatish, o‘zi ega bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalarini keyingi avlodga o‘tkazish dastavval anglanmagan holda bo‘lsa-da mavjud edi. Bu yashash uchun kurash qonunidan kelib chiqib, yashashning zaruriy sharti hisoblangan. Jamiyat rivojlanar ekan, avloddan-avlodga o‘tkazish lozim bo‘lgan bilimlar hajmi ham ortib bordi. Bilimlar, egallash lozim bo‘lgan malaka va ko‘nikmalar murakkablashib bordi. Bu jarayon olimlar tomonidan tahlil qilinib asta-sekin ma’lum qoidalar ishlab chiqildi.

Ta’lim jarayonini chuqur o‘rgangan olimlardan biri qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy (973-1048) ilmiy bilimlarni egallash yo‘llari, usullari haqida shunday fikrlarni bildiradi. O‘quv jarayonida pedagog quyidagi qonuniyatlarga:

- talabaning zeriktirmasligi;

- bilim berishda turlilikka asoslanishi;
- uzviylikka, izchilikka rioya qilishi kerak.

Beruniy yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etish samarali natijalar berishini ham ta'kidlaydi.

Abu Ali Ibn Sino (980-1037) bilim olishda yoshlarni o'quv muassasasida o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

- talabaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik;
- o'qitishda jamoa bo'lib, o'quv muassasasida o'qitishga e'tibor berish;
- bilim berishda talabalarning maylini, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Ushbu ishlab chiqilgan qoidalar ta'limda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Shunday qilib, ta'lim tamoyillari asrlar osha sayqal topib bordi. Albatta, didaktika tamoyillari har bir davrning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zgarib boradi. Chunki ta'lim tamoyillari jamiyat va davlat oldida turgan ulkan vazifalar asosida belgilanadi. Ta'lim (o'qitish) jarayoni murakkab hamda ko'p qirralidir. Unda pedagog va talabalar faol ishtirok etadilar. Bu jarayonning muvaffaqiyatli va samarali natijasi ta'lim jarayonining qonun qoidalari ya'ni ta'limga qo'yilgan didaktik talablarga qay darajada amal qilishlariga bog'liq.

Keyingi yillarda ta'lim qoidalarini o'rganish ularni tahlil qilish va mukammallashtirish ustida ish olib borilmoqda. Ta'lim qoidalarini tizimlashtirish masalasi ham doimo faol masala bo'lib kelgan.

Bugungi kunda maxsus fanlarni o'qitish metodikasi fani quyidagi **ta'lim tamoyillarini** ajratib ko'rsatmoqda:

- Ta'limning ilmiy bo'lishi;
- Ta'lim-tarbiyaning birligi;
- Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi;
- Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;
- Ta'limda onglik, faollik va mustaqillikka erishish;
- Ta'lim jarayonining ko'rsatmali va ko'rgazmali bo'lishi;
- Bilimlarni puxta va tizimli o'zlashtirib borish;
- Ta'lim jarayonida shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish.

Xulosa

O‘zbekistondagi oliy ta’lim tizimi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va unga asoslangan maqsadli davlat siyosati asosida rivojlanmoqda. Bu hol ta’lim jarayoni va kadrlar tayyorlash tizimini tartibga solish imkonini berish bilan birga butun ushbu ta’lim tizimi hamda uning alohida unsurlarini jadal rivojlanishini ta’minlaydi. Mamlakatda tub ijtimoiy iqtisodiy o‘zgarishlar, mehnat va ta’lim xizmatlari shakllanayotganda bu jamiyatni rivojlantirish muammolari bilan jips bog‘liq jahon xo‘jaligiga uyg‘unlashayotgan, yuqori raqobatbardoshlikka ega bozor iqtisodiyotini kadrlar bilan ta’minlash davlatning strategik maqsadi bo‘lib qolmoqda. Mustaqil davlatimizning siyosati, jamiyat rivojlanishining hozirgi darajasi, uning madaniyati, fan va texnikasi, bozor iqtisodiyotiga o‘tish, oliy maktab oldida turgan yangi vazifalar faqat sifat jihatidan yangi bo‘lgan ta’lim mazmuni va texnologiyasini, tarixan shakllangan vaziyatni xo‘jalik yuritishning zamonaviy sharoitlarida hisobga oladigan bozor iqtisodiyoti qonunlariga rioya etadigan mutaxassislar tayyorlash va bunga bo‘lgan talab yo‘nalishini belgilashga yangicha yondashishni ham talab etadi. Shunday qilib, bugungi kunda jamiyat hayotida yuzaga kelayotgan iqtisodiy muammolarni o‘z vaqtida anglab yetgan holda ularni oqilona hal qilish uchun zaruriy chora-tadbirlar belgilash soha mutaxassislaridan juda katta bilim va malakani talab etadi. Bo‘lg‘usi iqtisodchilar bugungi davr talablariga javob berish uchun o‘z bilim va malakasini tinimsiz oshirib borishi, zamonaviy tajribalarni qunt bilan o‘rganishi, izlanishi lozim. Bu nafaqat bugungi kun kishilari, balki kelajak avlod oldida ham juda katta mas’uliyatni bo‘yniga olish demakdir.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar nimalardan iborat?
2. Zamonaviy ta’limning konseptual asoslarini ayting.
3. Ta’limning tarbiyaviy vazifasini mazmunini tushuntiring.
4. Ta’limning rivojlantiruvchi vazifasining mohiyatini izohlang.
5. Ta’lim tamoyillarini aytib bering.
6. Bilim, ko‘nikma va malaka tushunchalariga ta’rif bering.

TA'LIM MAZMUNI VA O'QITISH MAZMUNINI TUZISHDA O'QUV-ME'YORIY HUJJATLARNING AHAMIYATI

Reja:

2.1. Ta'lim mazmunini Davlat ta'lim standartlarida ifodalanishi.

2.2. Mutaxassislariga kasbiy talab – Kasblar tasniflagichi: mohiyati va funksiyalari.

2.3. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda o'quv reja va dasturlar ahamiyati va ularning vazifalari.

Tayanch ibora va atamalar: Davlat ta'lim standartlari, kichik mutaxassis, kasblar tasniflagichi, o'qitish mazmuni, gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar qismi, matematik va tabiiy-ilmiy fanlar qismi, umumta'lim fanlar qismi, maxsus fanlar qismi

---

2.1. Ta'lim mazmunini Davlat ta'lim standartlarida ifodalanishi

Rivojlangan mamlakatlarda kasb ta'limi (shu jumladan, oliy ta'lim)ning bosh maqsadi – raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish va barcha toifadagi malakali xodimlarni tayyorlash orqali raqobatbardosh xizmat ko'rsatishdan iborat. Uzluksiz ta'limni tashkil etishda uning jahon talablari darajasida bo'lishi hamda u yuksak ma'naviyat zaminida qurilishiga katta ahamiyat berish kerakligi, davlat ta'lim standartlarini joriy etish va uning mexanizmini ishlab chiqish muhimligi ustuvor soha sifatida ko'rib chiqilganligi bejiz emas.

Xo'sh, ta'limda davlat standarti nima?

Ta'limni standartlashtirish – insoniyatning ijtimoiy ongida ro'y bergan tub o'zgarishlar tufayli kelib chiqqan zaruratdir. Iqtisodiy ahvoli va taraqqiyot darajasi turlicha bo'lgan davlatlarda yashovchi barcha kishilarning fikrlash darajasini iloji boricha bir xil holatga

keltirish ehtiyoji paydo bo'ldi. Bu holat ta'lim standartlari deb atalmish tushunchani yuzaga chiqardi.

Standart – ta'limda yaratilgan me'yoriy reja, dastur, darsliklarni o'zlashtirish ekvivalenti, ya'ni ta'lim mazmunini o'zlashtirish darajasidir. Standartni ishlab chiqishda talabani haddan tashqari zo'riqtirib yubormaslik talablariga rioya qilish, ya'ni u o'quvchi yoshiga mos, uni bajarishga qurbi yetadigan darajada bo'lishi kerak. Albatta, ta'lim oluvchining qiziqishi, xohishi, ehtiyoji hisobga olinishi lozim. Davlat va jamiyat ta'lim muassasalari oldiga muayyan ijtimoiy buyurtmalar qo'yayotgan ekan, o'sha muassasalar tomonidan tayyorlanadigan kadr egallashi lozim bo'lgan ijtimoiy sifatning minimal chegarasini ham ko'rsatib berishi tabiiydir. Ta'lim oluvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va ma'naviy sifatning eng quyi miqdori ilmiy asoslarda belgilab berilgan rasmiy pedagogik hujjat – davlat ta'lim standarti hisoblanadi.

Bundan ko'rinib turibdiki, DTS nazorat vositasi, ayni vaqtda, ta'lim muassasalarida ko'zlangan ko'rsatkichlarni qo'lga kiritish uchun zarur bo'lgan sharoitni belgilash o'lchovi hamdir.

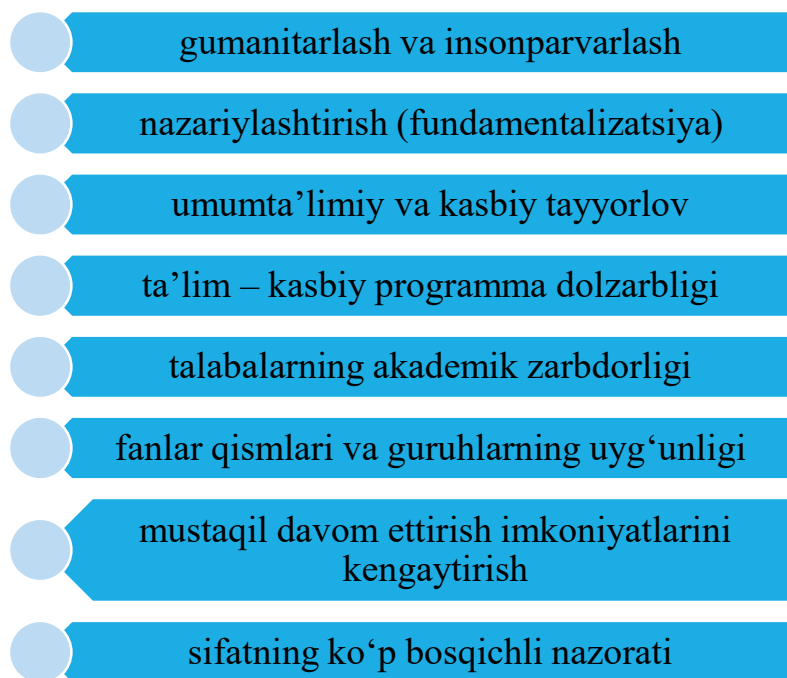
Davlat ta'lim standartlarining *ikki asosiy vazifasini* alohida ta'kidlab ko'rsatish mumkin. Bunday standartlar o'quvchilarga beriladigan ta'lim mazmunining *majburiy minimumini* hamda bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar majmuasini belgilab beradi. Ta'lim mazmunining majburiy minimumi o'quv dasturlari va darsliklarda to'liq o'z ifodasini topishi shart. Bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasiga ko'ra o'quvchi muayyan bosqichda egallashi shart bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarining *minimal miqdori* belgilanadi.

Ta'lim standarti ta'limning maqsadi, qimmatini, uning mazmuni va natijasi (tayyorlov darajasiga bo'lgan talab), ta'lim-tarbiya dasturiy xususiyati, ta'lim jarayonining tuzilish tarixi, uning maqsadga erishish darajasini bosqichma-bosqich va yakuniy diagnostikasiga mo'ljallangan ko'lam hamda vaqtini, ta'lim va ma'lumotlilik darajasini belgilaydi.

DTS ishlab chiqish tamoyillarining asosiylari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- gumanitarlash va insonparvarlash;
- nazariylashtirish (fundamentalizatsiya);

- umumta'limiy va kasbiy tayyorlov;
- ta'lim – kasbiy programma dolzarbligi;
- talabalarning akademik zarbdorligi;
- fanlar qismlari va guruhlarining uyg'unligi;
- mustaqil davom ettirish imkoniyatlarini kengaytirish;
- sifatning ko'p bosqichli nazorati.

4-rasm. DTSni ishlab chiqish tamoyillari.

Pedagogik jarayonning mazmuni belgilangan maqsadlarga muvofiq va quyidagi: “Nimaga o‘qitish va shaxsning qanday sifat va xislatlarni shakllantirish” savollariga javob beradi.

Mazmun – inson rivojlanishi maqsadlari bilan muvofiqlikda tanlanadigan va unga yetkazib beriladigan, avlodlar ijtimoiy mahorat qismi.

Pedagogik jarayon mazmunida ikki o‘zaro bog‘liqlikdagi tarkibiy tashkil etuvchilarni– *o‘qitish mazmuni* va *tarbiyalash mazmuni* ajratib ko‘rsatish mumkin.

Ularning har biri o‘zining xususiyatiga ega, ya’ni o‘qitish mazmuni – “*nimaga o‘qitish kerak?*”, tarbiyalash mazmuni – “*shaxsda qanday sifat, xislat, munosabatlarni shakllantirish kerak?*” savollariga javob beradi.

O‘qitish mazmuni (o‘qitish, ma’lumot olish) – ta’lim jarayonida egallashi zarur bo‘lgan, ilmiy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalar tizimi.

O‘quv axborotining manbasi adabiyotlar va o‘quv qo‘llanmalar, lug‘atlar, ma’lumotnomalar va ma’lumotli manbalar hisoblanadi. Umumlashtirilganda ular fan bo‘yicha o‘qitish mazmunini tashkil etadi.

O‘quv axborotini tanlash quyidagi omillarga asoslanadi:

- ✓ Belgilangan maqsadlar bilan – qanday maqsad bilan o‘rganish?
- ✓ Mavjud boshlang‘ich vaziyat holati bilan – berilgan mazmunni amalga oshirish uchun maqbul sharoitlar mavjudmi?
- ✓ Mazmunni tuzilmaviylik xususiyati bilan – fan yoki modulli, yoki masofaviy ta’lim uchunmi?
- ✓ Ta’lim standarti bilan – nimani o‘rganishi kerak?
- ✓ Tanlab olingan pedagogik shakl va vositalar bilan – axborotni qanday vositalar va yo‘llar bilan taqdim etish kerak?
- ✓ Axborotni bayon etish tartibi bilan – qanday tartibda o‘rganish kerak?
- ✓ O‘zlashtirish darajasi bilan – qanday darajada o‘zlashtirish kerak?

O‘qitish mazmuni ta’lim berish va o‘z o‘zini o‘qitish jarayonida amalga oshiriladi, ya’ni aqliy faoliyatda.

O‘qitish mazmuniga quyidagi tarkiblar kiradi:

-tabiat, jamiyat, texnika, fikrlar va faoliyat yo‘llari to‘g‘risidagi ilmiy bilimlar;

-aqliy bilimlar va amaliy ko‘nikma va malakalardan iborat bo‘lgan, faoliyat yo‘llarini amalga oshiruvchi tajriba;

-ijodiy, izlanuvchilik faoliyati tajribasi.

O‘qitish mazmuni quyidagi me‘yoriy hujjatlar bilan aniqlanadi: Davlat ta’lim standarti, o‘quv muassasining o‘quv rejasi, o‘quv dasturlari, adabiyot va o‘quv qo‘llanmalar.

Davlat ta’lim standarti. Davlat ta’lim (tarmoq) standarti (DTS) mutaxassisliklarning yozma modeli bo‘lib, kasbiy tayyorgarlik darajasiga qo‘yilgan talablarni hamda shaxsiy fazilatlarni o‘ziga qamrab oladi.

DTS asosida quyidagilar amalga oshiriladi:

- ta’lim mazmuni tanlab olinadi va shakllantiriladi;

- o‘quv dasturlashtirish va metodik hujjatlar, ta’lim vositalari ishlab chiqiladi;
- ta’lim natijalariga qo‘yilgan talablar shakllantiriladi;
- kasbiy tayyorgarlik sifatini nazorat qilish tizimi ishlab chiqiladi;
- ta’lim muassasasi attestatsiya qilinadi;
- kasbiy maslahat, kasbga yo‘naltirish, kasbiy tanlash ishlari tashkil etiladi.

DTSni ishlab chiqishni tashkil etish.

DTSning amaliy muhimligini hisobga olib, uni quyidagi tartibda ishlab chiqish tavsiya etiladi:

- mualliflik jamoalarini tuzish;
- alohida bo‘limlarni ishlab chiqish, ularni dastlabki baholash va o‘zgartirishlar kiritish;
- DTS loyihasini tuzish, uni ekspert baholash;
- yakuniy ishlov berish, tahrirlash, rasmiylashtirish va tasdiqlash.

DTSning mazmuni quyidagilar asosida aniqlanadi:

- Davlat va soha me‘yoriy, texnik va texnologik hujjatlar;
- mehnat bozori talablari;
- mutaxassis mehnat faoliyati mazmuni;
- ilmiy texnik taraqqiyot va bozor munosabatlarining rivojlanishi ta’sirida ushbu sohadagi mehnat an‘analarini rivojlanishi;
- mavjud tarifikatsiya va attestatsiya tuzilmalari;
- chet el kasbiy ta’lim standartlarini o‘rganish, tahlil etish va shu kabilar.

2.2. Mutaxassislarga kasbiy talab – Kasblar tasniflagichi: mohiyati va funksiyalari

Tasniflagich o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi o‘quv yurtlari bitiruvchilarini ish bilan ta’minlovchilar, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limida Davlat ta’lim standartlari o‘quv rejalari, dasturlari va boshqa me‘yoriy hujjatlarni ishlab chiqaruvchilar ta’lim muassasalari rahbarlari, respublika va mahalliy boshqaruv tashkilotlar mutaxassislari, vazirliklar, muassasalar va boshqa respublikamiz xo‘jaliklarini rivojlantirishda faoliyat ko‘rsatayotgan subyektlar uchun mo‘ljallangandir. Tasniflagich OTM, kasb-hunar kollejlari va boshqa

tashkilot hamda muassasalarning qaysi vazirlikka, qarashli ekanligidan va mulkchilik shaklidan qat'i nazar aynan qo'llanilishi shart.

Tasniflagichda quyidagi ta'riflar qo'llanilgan: tayyorlov yo'nalishlari; kasblar va ixtisosliklarning umumdavlat tasniflagichi (TYKIUT); oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida mutaxassislar va kichik mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari; kasblar va mutaxassisliklarning tizimlashtirilgan ro'yxati.

Malaka – mutaxassisning kasbiy tayyorgarlik darajasi, undagi ma'lum ishni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ish-harakat usullarining aniq, tez fursatda, talab darajasida bajarilishidir. U mutaxassisning malakasini belgilovchi ko'rsatkich bo'lib, u haqida toifa yoki diplomning mavjudligi hisoblanadi.

Kichik mutaxassis – bu ta'lim dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilariga beriladigan malaka darajasidir:

Kichik mutaxassis:

- nazariy va amaliy bilimlar majmuasiga kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarga;
- mazkur jamiyatda o'zining muvaffaqiyatli hayot darajasini ta'minlaydigan umumiy va kasbiy madaniyat, ijtimoiy ahamiyatli xususiyatlar va shaxsiy fazilatlar ega bo'ladi.

Ixtisoslik – birorta kasb doirasida ma'lum bir faoliyat turi uchun maxsus tayyorgarlik va ish tajribalari bilan erishilgan zaruriy bilimlar, ko'nikma va malakalar majmuasi.

Kasblar tasniflagichining mazmuni va uning vazifalari

Oliy va O'MKHT ta'lim muassasalaridagi tayyorlov yo'nalishlari aniq kasbiy faoliyat sohasida mutaxassislarga kasbiy ta'lim berish doirasidir. Mutaxassislar kasbiy faoliyatining aniq sohasi bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari nomi mehnat faoliyatining mazmuni va xususiyati orqali aniqlanadi.

Kasb – maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma'lum bir sohada kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun nazariy bilimlar majmuasi, amaliy ko'nikma va malakalarni egallagan, jismoniy imkoniyat, aqliy qobiliyat va yuridik huquqlarni ta'minlovchi insoniy mehnat faoliyatining (mashg'ulotining) turidir.

Oliy va O‘MKHT tayyorlov yo‘nalishlari va kasblar kodi – kasbiy faoliyat sohaslariga muvofiq kasblar va ixtisosliklar bo‘yicha tayyorlov yo‘nalishlari ixtisoslashtirilgan ro‘yxatining raqamli belgisidir.

Tasniflagichdan quyidagi vazifalarni hal etishda foydalaniladi:

- hududiy bandlik dasturlarini ishlab chiqish;
- milliy va hududiy mehnat bozorlarida ijtimoiy mehnat sohasidagi jarayonlarini ta‘minlash va tartibga solish;
- ish kuchining samaradorligini va ish kuchiga ketayotgan sarflarni aniqlash;
- mehnatga haq to‘lashni tartibga solish va me‘yorlashtirishni takomillashtirish;
- xalq xo‘jaligining kadrlarga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash va asoslangan uzluksiz ta‘lim dasturini ishlab chiqish;
- mehnat statistikasi sohasida axborotning xalqaro miqyosda taqqoslanishini ta‘minlash.

DTSning tashkiliy-boshqaruv funksiyasi ta‘lim tizimini sifat va miqdor tavsiflarini tartibga solish, chegaralashdan iborat. Bular vositasida shaxs, davlat, jamiyat, ish beruvchi tomonidan nazorat etish ta‘minlanadi.

Har bir ta‘lim xizmatini talab etuvchining ta‘limdan o‘z maqsad va qadriyati bor:

- *shaxs* bunday ta‘limda o‘zining intellektual ehtiyojlarini qondirish va imkoniyatlarini namoyon etishni ko‘zlaydi;

- *jamiyatga* ta‘limdan yuqori darajadagi ijtimoiy va axloqiy samara lozim;

- *davlat* ta‘lim tizimidan fuqarolarni o‘qitish va tarbiyalashni, milliy uyg‘onish mafkurasi hamda umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi asosida ularda ma‘naviyat va axloqiy sifatlarni rivojlantirishni kutadi;

- kadrlarni *talab etuvchilar* ta‘limdan raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqaruvchi va xizmat ko‘rsatuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni kutadi.

DTS muvofiqlashgan mujassam maqsadni izlashga da‘vat etadi. Shundan so‘ng mezonlar yordamida standartda ko‘zda tutilgan maqsadga va sifatga erishish orqali ijtimoiy tartibga solishni boshqarish va ta‘limni boshqarish amalga oshiriladi.

Shaxs ta'limiy xizmat iste'molchiligi sifatida DTSga muvofiq tanlov asosidagi kurslar va fanlar ko'lamida o'z ta'limini bevosita boshqaradi, bular DTSning institutsional tarkiblarini tashkil etadi. Mazkur tarkibning yo'nalishi, mazmuni va tuzilishi ta'lim muassasasi tomonidan o'z an'analari, ilmiy-pedagog madaniyati hisobiga olgan, atrof ijtimoiy madaniyat va iqtisodiy muhit bilan birga harakat qilgan holda belgilanadi.

Davlat boshqaruvi ta'limda DTSning davlat komponenti – ta'lim umummilliy me'yorlari bilan belgilanadi. Davlat shaxs, jamiyat va o'z manfaatlaridan kelib chiqib, bakalavriat yo'nalishi va magistratura ixtisosliklari bo'yicha kadrlar tayyorlash mazmuni va darajasi majburiy minimumiga talablarni shakllantiradi.

Bakalavriat ta'lim - kasb dasturida davlat talabiga ko'ra quyidagi vazifalarni bajaradi:

Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar qismi:

- milliy istiqlol g'oyasi va demokratiyani, ilmiy dunyoqarashni, yuksak axloq va madaniyatni, demokratik, huquqiy va iqtisodiy tafakkurni shakllantiradi;

- ta'limning milliy yo'nalishi;

- ta'lim va tarbiya birligini ta'minlaydi.

Matematik va tabiiy-ilmiy fanlar qismi:

- matematik bilimlar va modellashtirish, informatsion texnologiyalar to'g'risida taassurotlarni shakllantiradi;

- tabiiy fanlar asosi birligi, zamonaviy tabiiy bilimlar konsepsiyasi, tabiiy fanlardan eng yangi nashrlar va fanda, texnika, texnologiyada ulardan foydalanish istiqboli to'g'risida, tabiatdan va inson faoliyatidan odilona foydalanish ekologik tamoyillari xususidagi tasavvurlarni shakllantiradi;

- fan tegishli sohalari uchun zarur nazariy fanlarni o'rganishni chuqurlashtirishni ta'minlaydi.

Umumta'lim fanlar qismi:

- umumkasbiy fanlar bo'yicha chuqur bilimni shakllantiradi;

- ta'lim yo'nalishlari bo'yicha maxsus fanlarni o'rganish uchun zamin tayyorlaydi;

- kasbiy faoliyat malaka va ko'nikmasi hosil qiladi.

Maxsus fanlar qismi :

- ta'lim yo'nalishlari bo'yicha kasbiy faoliyatga doir bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantiradi;

- muayyan ixtisoslik bo'yicha keyingi ta'limni ongli tanlashni belgilaydi;

- ilmiy-texnikaviy yutuqlar, ta'lim yo'nalishi muammolari va rivojlanishi istiqboli haqida tasavvur beradi.

Magistratura ta'lim – kasb dasturidagi davlat qismida ikki asosiy masala hal etiladi: umummetodologik va bakalavriat negizida yuqori malakali kadrlar yetishtirish, maxsus tayyorlov.

Mehnat bozori malakali talablar vositasida, kadrlar kasbiy faoliyati sohasi, obyekti va turlarini, shuningdek, ular kasbga ko'nikishini aniqlab ta'limni boshqaradi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, kadrlar tayyorlash milliy modeli O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta'minlashga asos bo'lib hisoblanadi. Ta'limning maqsadi va qimmatini, uning mazmuni va natijasini, ta'lim-kasb dasturlari asosiy xususiyatini, ta'lim jarayoni shakliy tuzumini, uning maqsadga erishish darajasini, bosqichma-bosqich va yakuniy tashxislash mo'ljallangan ko'lamini va vaqt me'yorini, ta'lim va ma'lumotlilik darajasini belgilovchi davlat ta'lim standarti hisoblanadi.

DTSning tashkiliy-boshqaruv vazifasi – ta'lim tizimi sifati va miqdoriy tavsifini tartibga solish va chegaralashdan iborat. Bular yordamida korxonalar, davlat, jamiyat, ish beruvchi va h.k.lar tomonidan ta'limni nazorat qilish ta'minlanadi.

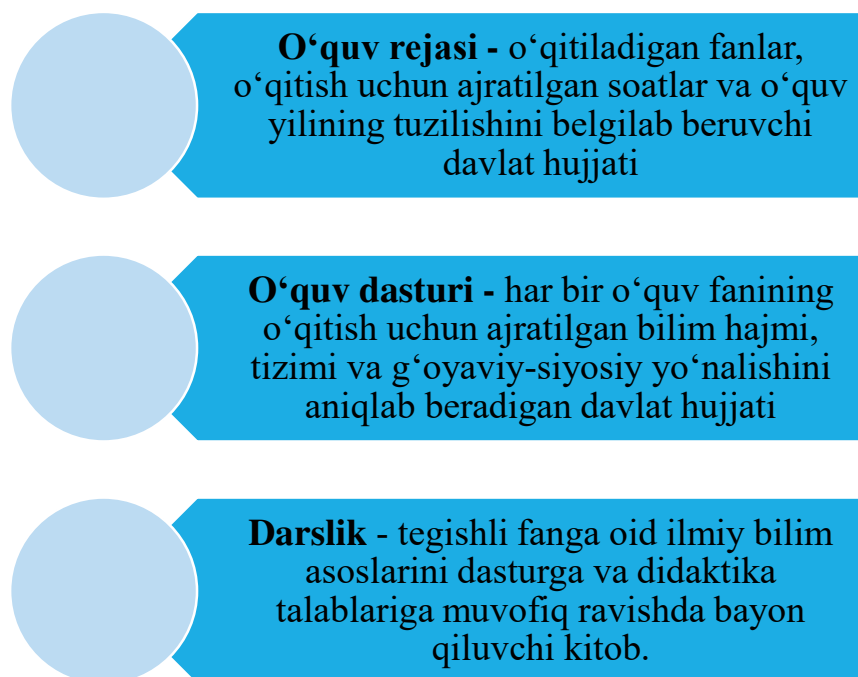
2.3. O'qitish mazmuniga o'quv reja va dasturlar taqdim etilishi

Ta'lim mazmuni o'quv rejasi, o'quv dasturi va darsliklarda ifodalangan.

O'quv rejasi deb, o'qitiladigan fanlar, o'qitish uchun ajratilgan soatlar va o'quv yilining tuzilishini belgilab beruvchi davlat hujjatiga aytiladi.

O'quv rejasi – barcha ta'lim muassasasida so'zsiz amal qilinishi lozim bo'lgan davlat hujjatidir. Unda o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv fanlari va o'sha fanlar uchun ajratilgan o'quv soatlari ko'rsatilgan davlat hujjatidir.

Ta'lim muassasalarining yagona o'quv rejasi ta'lim vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi.

5-rasm. Ta'lim mazmunining ifodalanishi.

O'quv rejasini tuzishda quyidagi omillarga asoslaniladi:

- O'quv rejasi o'quv – tarbiya ishining maqsad va vazifalariga asoslanadi. *Maqsad* – ilmiy bilimlar berish, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishga o'rgatishdir.
- Ta'lim muassasalarining birligi o'z qoidalariga asoslanadi.
- Ta'lim muassasalarida bir butun tugal bilim beriladi.
- O'quv rejasiga kiritilgan fanlarning hajmi qaysi bosqichda o'qitilishi, ajratilgan soati, talabalarning yoshi va bilim saviyasiga qarab beriladi. Fanning hajmi, og'ir-yengilligi, didaktik ahamiyati ham e'tiborga olinadi. O'quv rejasiga kiritilgan fanlar, birinchi navbatda, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgandir. Unda ta'limning ilmiyligi, g'oyaviylik hamda O'zbekistonning kelajagiga munosib barkamol insonni tarbiyalab, voyaga yetkazish nazarda tutiladi. Shuning uchun ham unda tabiat va jamiyat haqidagi ilmiy bilimlar, ishlab chiqarish asoslari, san'at va jismoniy tarbiya, sog'lom avlodning ma'naviy qiyofasi asosiy o'rinni egallaydi.

O'quv dasturi – o'quv rejasi asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturi har bir o'quv fanining o'qitish uchun ajratilgan bilim hajmi, tizimi va g'oyaviy-siyosiy yo'nalishini aniqlab beradigan davlat hujjatidir.

O'quv dasturida o'quv yili davomida har qaysi bosqichda alohida fanlar bo'yicha talabalarga beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarning hajmi belgilab beriladi. Dasturda har qaysi o'quv fanlarining mazmuni izchillik bilan yoritiladi va ma'lum mavzular orqali ko'rsatiladi. Ma'lum mavzu yuzasidan talaba o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar qisqacha ifodalab beriladi.

Darslik – o'quv jarayonining zarur qismidir. Ko'p vaqtlardan beri u o'qitishning eng muhim vositasi hisoblanar edi.

Har bir o'quv fanining mazmuni darslikda batafsil yoritiladi. Darslik tegishli fanga oid ilmiy bilim asoslarini dasturga va didaktika talablariga muvofiq ravishda bayon qiluvchi kitobdir.

Darsliklar bilan bir qatorda ayrim fanlardan o'quv qo'llanmalar ham tuziladi. Masalalar va mashqlar to'plami, xrestomatiyalar, atlaslar, lug'at kitoblari va shu kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

Talabalar darslik va o'quv qo'llanmalari bilan ham darsda, ham uy sharoitida mustaqil ish olib boradilar. Darslik materiali katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. U bilan ishlash tarbiyalanuvchilarning aqliy tarbiyasiga, ularda ilmiy dunyoqarashning, axloq-odob, nutq va tafakkurning va mustaqil fikrning rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa

Davlat ta'lim standarti mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan minimal talablarni ifodalovchi hujjat hisoblanadi. Shuningdek, u nazorat vositasi ham hisoblanadi. Ta'lim jarayonini tashkil etishda DTS, o'quv rejasida, fan dasturi kabi o'quv-me'yoriy hujjatlarga tayaniladi.

Ta'lim mazmuni darsliklarda o'z ifodasini topadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida o'quv qo'llanmalar, masala va mashqlar to'plami, xrestomatiya, atlas, lug'atlardan ham foydalaniladi. Ularning barchasi talabalarga fan asoslarini o'zlashtirishlariga yordam beradi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. DTS to'g'risida ma'lumot bering.
2. Ta'limni standartlashtirish zarurati nimadan iborat?
3. Kasb deganda nimani tushunasiz?
4. O'quv rejasida nimalar o'z ifodasini topadi?
5. O'quv dasturi qanday hujjat?
6. Darslik nima?

O‘QITISHNI LOYIHALASHTIRISH VA REJALASHTIRISHDA O‘QITISH MAQSADLARINI BELGILASH YO‘LLARI

Reja:

3.1. Mutaxassis modeli ta’lim maqsadlarini aniqlashning asosi sifatida.

3.2. O‘qitish maqsadlarini belgilash yo‘llari. Maqsadlar taksonomiyasi.

3.3. Mutaxassislik fanlarini o‘qitishda bilimlarni o‘zlashtirish va o‘quv faoliyati yo‘llariga darajali yondashuv asosida ta’lim maqsadlarini belgilash.

Tayanch ibora va atamalar: aniqlashtirilgan maqsad, taksonomiya, dasturlashtirilgan ta’lim texnologiyasi, mavhum tushuncha, aniq tushuncha

---

3.1. Mutaxassis modeli ta’lim maqsadlarini aniqlashning asosi sifatida

Uzluksiz ta’lim sharoitlarida kasb ta’lim muassasalarida ta’lim maqsadlari zamonaviy jamiyat oldida turgan, ijtimoiy-iqtisodiy vazifalardan kelib chiqib ifodalanadi.

Maqsad – oldindan anglangan va rejalashtirilayotgan natija. Uni yutug‘i insonni ongli, maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatini talab etadi. Maqsad va maqsadni belgilovchi faoliyat – faqat bir jarayonning, ya’ni belgilangan natijaga erishish jarayonini elementi hisoblanadi. U o‘ylab chiqilmaydi, balki rivojlanayotgan jamiyat talablaridan kelib chiqadi. Asosiy maqsadni tanlashni unga erishish vositalari aniqlaydi: metodlar, ish uslublari, o‘qituvchilar.

Maqsadni belgilash jarayonini butun bir maqsadlar iyerarxiyasini joylashtirish bo‘yicha o‘qituvchining murakkab, tizimli faoliyati sifatida ko‘rish muhim: mutaxassisni tayyorlashga bo‘lgan umumiy

talabdan – belgilangan yo‘nalishdagi mutaxassis shaxsiga bo‘lgan talab orqali ifodalanuvchi, berilgan mutaxassislik, kasbi bo‘yicha ta’lim maqsadi orqali – aniq fan bo‘yicha ta’lim maqsadiga.

Fanga oid maqsadlar umumiy, fanni xususiyatlovchi va alohida turlarga bo‘linadilar.

Umumiy maqsadlar – o‘quv faniga taalluqli bo‘lib, butun ta’lim olish davri mobaynida o‘rganiladi.

Fanni xususiyatlovchi maqsadlar – talaba berilgan fanni bir yil mobaynida o‘rganishi natijasida, yechishni o‘rganib olishi lozim bo‘lgan vazifalar bilan bog‘liq.

Alohida maqsadlar – ushbu o‘quv fanlarini aniq bo‘limlari, mavzularini o‘rganish maqsadlari.

Pedagogik maqsad – bu o‘qituvchi va talaba tomonidan ularning o‘zaro harakatini umumlashgan fikriy paydo bo‘luvchilar shaklida oldindan ko‘ra bilishidir.

O‘qituvchi maqsadi – bu o‘qitish-o‘rgatish. O‘qituvchi uni belgilashi bo‘yicha aniq harakatlarni bajaradi: ajratadi, tahlil qiladi, ifodalaydi.

Talabalar maqsadi – bu o‘qish-o‘rganish. Har bir talaba turli aniqlikda, to‘liqlikda va anglagan holda o‘zining maqsadlariga intiladi: kasbiy harakatlarga o‘rganish, boshqalarga nisbatan vazifalarni yaxshi bajarish, topshiriqlarni tez bajarishdir. Talabalar maqsadi o‘qituvchi maqsadi bilan mos kelishi yoki mos kelmasligi ham mumkin. Bunday paytda o‘qituvchi ularni yaqin keltirish yo‘llarini topishi muhim.

Pedagogik jarayon maqsadlari:

1. *Ta’limiy maqsadlar* – bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish masalan, talabalarda iqtisodiyot asoslari to‘g‘risida bilimlarni shakllantirish;

2. *Rivojlantiruvchi maqsadlar* – ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bilish jarayonlarini sezish, qabul qilish, fikrlash, xotira, tasavvur qilish orqali shakllantirish. Masalan: talabalarda topshiriqlarni mustaqil yechish ko‘nikmalarini shakllantirish; talabalarda fikrlashni rivojlantirish;

3. *Tarbiyaviy maqsadlar* – jamiyatga, mehnatga, kasbga, o‘quv muassasasiga, darsga, fanga, ota-onaga, o‘ziga, tabiatga, san’atga, shuningdek, shaxsiy siftlarni: vatanparvarlik, xalqparvarlik, insonpar-

varlikni shakllantirish. Masalan: talabalarda iqtisodchi kasbga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirish.

Darslik tegishli fanga oid ilmiy bilim asoslarini dasturga va didaktika talablariga muvofiq ravishda bayon qiluvchi kitobdir.

6-rasm. Pedagogik jarayon maqsadlari.

Maqsadlar tuzilishi doimiy bo‘lib, u algoritimli aniqladi:

Maqsadli obyekt – talaba, tinglovchi, o‘quvchi va b.

Maqsadli harakat – maqsadli fanni rivojlantirish uchun qilinadigan, o‘qituvchini aniq harakati.

Maqsadli predmet – pedagogik jarayon mobaynida hosil qilish lozim bo‘lgan, talaba shaxsining jihatlari (uning tajribasi, yo‘naltirilganligi, sifati).

3.2. O‘qitish maqsadlarini belgilash yo‘llari. Maqsadlar taksonomiyasi

Ta'lim tizimidagi o‘quv jarayonini tashkil etishda birinchi qadam bu o‘quv maqsadlarini aniqlash hisoblanadi. Biz bugungi kunda darsning maqsadini umumiy holda belgilaymiz va shuning uchun ham

erishgan natijamizni baholashda qiynalamiz. Bunday umumiy maqsadni belgilash pedagogik texnologiyani qoniqtira olmaydi. Ta'lim texnologiyalar dars maqsadini belgilashda ham aniqlik bo'lishini talab etadi. Aniq maqsadlarni belgilash nazorat va baholash ishini yengillashtiradi va bu jarayonga oydinlik kiritadi. Shuning uchun ham biz ta'lim texnologiyalarni qo'llashdagi birinchi qadam bu aniqlashtirilgan maqsadlarni ishlab chiqishdir.

Aniqlashtirilgan maqsadlar pedagogga nazorat ishini belgilashda, baholashda va usullarni aniqlashda katta imkoniyatlar yaratadi. Barcha etaplar bir maqsadga bo'ysunadi va yuqori natijani kafolatlaydi.

Ma'lumki, an'anaviy ta'lim quyidagi izchillikda tashkil etiladi:

1. Umumiy maqsadni belgilash
2. Usullarni aniqlash
3. Nazorat ishini aniqlash
4. Baholash.

An'anaviy ta'lim tizimida o'quv jarayonida umumlashtirilgan o'quv maqsadlari belgilanadi. Masalan: ekologik madaniyatni shakllantirish, suv havzalarini muhofaza qilish haqida tushuncha hosil qilish. Ko'rinib turibdiki, bunday qo'yilgan maqsad mavhum xarakterga ega, chunki tushuncha turli darajada hosil qilinishi mumkin. Bunday maqsadni tekshirish va baholash ham muammoli. Bunday maqsadni belgilash ishda noaniqlikni vujudga keltiradi. Natijada o'zlashtirish samaradorligi ham pasayadi. Bunday tizim pedagogik texnologiyani qoniqtira olmaydi. Umumiy maqsadlarni esa tekshirish qiyin va bunda har bir o'qituvchi o'z tushunchasidan kelib chiqqan holda tekshirish ishlarini tashkil etadi. Umumiy maqsad o'qituvchi nimaga erishmoqchi ekanligini aniq ko'rsata olmaydi, o'quvchida esa umumiy tushunchalar hosil qilishgagina xizmat qiladi.

AQSh va Angliyada o'qituvchi va talabalar uchun alohida aniqlashtirilgan maqsad planlari tuzish qabul qilingan. O'qituvchilar uchun tushuntirish, ko'rgazmali qurollarda foydalanish, o'rgatish kabilar nazarda tutilsa, talabalar uchun talaba dars oxiriga borib nimani bilishi, ishlay olishi, qo'llay olish kerak degan yo'nalishda tuzilgan. Darsdan oldin bilmagan va dars davomida o'rganib, uni qo'llay oladigan vazifalar belgilangan. Talabalar ushbu mavzuni o'rganishda ulardan nimalarni bilish va bajara olish talab etilayotganini aniq

biladilar va dars davomida ana shu momentlarga o'z diqqatlarini ko'proq qaratadilar.

Har bir qo'yilgan maqsad alohida o'z mazmuniga xos ravishda tekshiriladi va natijalar tahlil qilinib xulosalar chiqariladi. Aniqlashtirilgan maqsadli loyihada o'qituvchi aniq tushunchalardan foydalanishi lozim. Buning uchun aniq va mavhum tushunchalarni ajrata olishi kerak. Masalan,

1-jadval

O'quv maqsadlarida mavhum va aniq tushunchalar

<i>Mavhum tushunchalar:</i>	<i>Aniq tushunchalar:</i>
1. O'rganmoq.	1. Belgilab chiqmoq.
2. Tanishib chiqmoq.	2. Guruhlarni tashkil qilmoq.
3. Ko'rib chiqmoq.	3. Ajratib olmoq.
4. Tushunmoq.	4. Tuzish.
	5. Yoddan aytib bermoq.
	6. Masala yechmoq.

Masalan tekshirish uchun savol taklif qilsak:

Darsdan asosiy maqsad:

1. Talabalarda qonuniyat haqida tushuncha hosil qilmoq.
2. Talaba qonuniyatni yoddan aytib berishi va amalda masala ishlashi lozim.

Ushbu maqsadlarning qaysi biri aniq va uni tekshirish oson?

Aniq maqsadni belgilash talabdan va o'qituvchidan nima talab etilayotganligini aniq anglab yetishga yordam beradi va natijani baholashda qulaylik vujudga keltiradi.

Quyida fanlarni o'qitishda o'quv maqsadlarini belgilash yo'llari orqali samaradorlik darajalarini ifodalash mumkin bo'lgan chizma keltirib o'tilmoqda.

2-jadval

Fanlarni o‘qitishda o‘quv maqsadlarini belgilash yo‘llari

№	Odatdagi maqsadni belgilash yo‘llari	Samaradorlikni belgilash
1.	Maqsadni o‘rganilayotgan mazmun orqali aniqlash: “...hodisani o‘rganish”, “...teoremani o‘rganish”	<i>Salbiy tomoni:</i> vositaviy hisoblanmaydi, natija aniq emas.
2.	Maqsadni o‘qituvchi faoliyati orqali aniqlash: “... bilan tanishtirish”, “... to‘g‘risida tushuntirish”.	<i>Salbiy tomoni:</i> o‘qituvchi diqqatini o‘zining harakatlariga qaratadi, natija aniqlanmagan.
3.	Maqsadni o‘quvchilar faoliyati orqali belgilash: “... topshiriqni yechish”, “... mashq bajarish”.	<i>Salbiy tomoni:</i> faoliyatni tashqi tomoniga diqqatga qaratiladi, uning oqibatlari – o‘quvchi rivojlanishidagi o‘zgarish belgilanmagan.
4.	Maqsadni o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishining aqliy, emotsional ichki jarayonlar orqali belgilash: “... ko‘nikmani shakllantirish”, “...bilish mustaqilligini rivojlantirish”, “...munosabatlarni shakllantirish”.	<i>Ijobiy tomoni:</i> o‘qitish umumlashgan maqsadlar darajasida. <i>Salbiy tomoni:</i> o‘qitish aniq dars, mavzu maqsadlari darajasida (natijalar ko‘rsatilishi, aniqlashtirish lozim).
5.	Maqsadni talabalarni aniq harakatlarida ifodalangan, o‘qitish natijalari orqali belgilash: “aniq dalil, qoida, tushunchalarni biladi”, “... tushunadi ... o‘zgartiradi”, “... bajara oladi”, “... uchun qoidani qo‘llyaydi”.	<i>Ijobiy tomoni:</i> o‘zlashtirish etalonini aniqlash imkonini beruvchi, vositaviy maqsadni belgilash yo‘li.

Aniqlashtirilgan o‘quv maqsadlari, albatta, birinchi o‘rinda nazorat ishi orqali tekshirilishi kerak. Maqsaddan kelib chiqqan holda test va nazorat ishlari tanlanadi. Tanlangan nazorat har bir maqsad uchun alohida qo‘llaniladi. Masalan, birinchi qo‘yilgan maqsad uchun alohida, keyingi maqsadga erishish uchun alohida nazorat ishi topilishi kerak. Barcha nazorat ishlari umumlashtirilib oxirgi baholash ma‘lum qilinadi.

Masalan:

1-maqsad – ta‘rifni yoddan bilish deb belgilangan bo‘lsa, uni yoddan aytib berish talab etiladi;

2-maqsad – formulani amalda qo‘llashga o‘rgatish bo‘lsa, uni amalda masala ishlab ko‘llash talab etiladi;

3-maqsad – formulani noan‘naviy holatda qo‘llash bo‘lsa, unga mos misol tanlanadi va uni ishlash talab etiladi. Shunday qilib nechta maqsad aniqlashtirilgan bo‘lsa, shuncha nazorat ishi ham ishlab chiqilishi kerak bo‘ladi. Shunday qilib maqsad va nazorat ishi o‘rtasida uyg‘unlik hosil qilinadi. Nazorat ishlarini tanlashda, albatta, maqsadning xarakteri hisobga olinadi. Aniq belgilangan maqsadlar esa tekshirishni osonlashtiradi. Nazorat ishlarida turli xil test turlaridan foydalanish mumkin.

Natijani baholash va o‘zlashtirish darajasini aniqlashda B.Blum taksonomiyasi mavhum tushunchalarni baholashda nimalarga e‘tibor qaratish lozim degan savolni yoritishga yordam beradi. Unda o‘qitish maqsadlari kognitiv (bilish) va affektiv (emotsional) sohalarda taqdim etilgan.

Agar o‘qituvchi mavhum tushunchalarni qo‘llagan bo‘lsa B.Blum taksonomiyasidan foydalanishi mumkin. “Taksonomiya” tushunchasi biologiya fanidan kirib kelgan bo‘lib, klassifikatsiyalash, ketma-ketlik va dinamik bog‘liqlikda tizimlashtirish degan ma‘noni bildiradi.

Taksonomiya (yunon. *Taxis* – tartib bo‘yicha joylashuv va *nomos*- qonun) – murakkablik darajasi bo‘yicha o‘qitish maqsadlarini tartibli joylashishini anglatuvchi atama.

Ta‘limning maqsadi ta‘lim oluvchining fikrlari, hislari va harakatlarini o‘zgartirish ekan, natijada – shaxsiy qadriyatlar va e‘tiqod hosil bo‘ladi.

3-jadval

O'quv maqsadlaridagi asosiy tushunchalar va ularning tavsifi

Tushunchalar	Tavsifi
1. Bilish	Terminlarni, faktlarni, belgilarni bilish, klassifikatsiyalash
2. Tushunish	O'z so'zlari bilan tushuntira olish
3. Qo'llash	Bilimlardan foydalana olish
4. Analiz	Elementlarga ajrata olish
5. Sintez	Umumlashtira olish
6. Baholash	Mavzuga nisbatan o'z fikrini bildirish

4-jadval

O'quv maqsadlari toifalari (B.Blum bo'yicha)

O'quv maqsadlarini asosiy toifalari	Umumlashgan turdagi o'quv maqsadlari namunalari
1. Bilish – o'rganilayotgan materialni eslab qolish va qayta tiklash.	Talaba biladi: foydalanilayotgan atamalarni; aniq dalillarni; metod va ish tartibini, asosiy tushuncha, qoida va yo'llarni.
2. Tushunish – materialni bir shakldan boshqada ifodalanganga o'zgarishi talabani materialni izohlashi (tushuntirish, qisqa bayon qilish).	Talaba: dalillarni, qoida va prinsiplarni tushunadi; sxema, grafik, diagrammalarni izohlaydi; og'zaki materialni matematik ifodalashlarga o'zgartiradi.
3. Qo'llash – o'rgangan materialni aniq sharoit va yangi vaziyatlarda qo'llay olishi.	Talaba: qonun, nazariyalarni aniq amaliy vaziyatlarda qo'llaydi, metod va ish tartibini to'g'ri qo'llashni namoyish etadi, tushunchalarni va prinsiplarni yangi vaziyatlarda qo'llaydi.

<p>4. <i>Tahlil</i> – materialni shunday tarkiblarga bo‘lish kerakki, bunda uni tuzilishi aniq ko‘rinsin.</p>	<p><i>Talaba:</i> yopiq (aniqlanmagan) taxminlarni ajratadi, xulosalar mantig‘idagi xatolik va tushib qoldirishlarni ko‘radi, dalil va oqibatlar o‘rtasida farqlarni o‘tkazadi, ma’lumotlarni ahamiyatligini baholaydi.</p>
<p>5. <i>Sintez</i> – yangilikka ega bo‘lgan, umumiylikni olish, elementlarni umumlash-tira olishi.</p>	<p><i>Talaba:</i> ijodiy ishlar yozadi, tajribani o‘tkazish rejasini taklif qiladi, u yoki boshqa muammoni yechish rejasini tuzish uchun turli sohadagi bilimlarni qo‘llaydi.</p>
<p>6. <i>Baholash</i> – aniq maqsad uchun u yoki boshqa material (tasdiqlar, tadqiqot, izlanuvchilik ma’lumot) ahamiyatini baholay olishi</p>	<p><i>Talaba:</i> materialni mantiqiy tuzilishini yozma matn ko‘rinishida baholaydi, xulosalarni ega bo‘lgan ma’lumotlarga muvofiqligi baholaydi, u yoki bu faoliyat mahsuli ahamiyatini ichki mezonlardan kelib chiqib baholaydi, u yoki bu faoliyat mahsuli ahamiyatini tashqi mezonlardan kelib chiqib baholaydi.</p>

3.3. Mutaxassislik fanlarini o‘qitishda bilimlarni o‘zlashtirish va o‘quv faoliyati yo‘llariga darajali yondashuv asosida ta’lim maqsadlarini belgilash yo‘llari

Mutaxassislik fanlarini o‘qitishda bilimlarni o‘zlashtirish va o‘quv faoliyati yo‘llariga darajali yondashuv asosida ta’lim maqsadlarini belgilash yo‘llari besh qismga bo‘linadi:

1. *Bilishlikka oid* (tanish bo‘yicha harakatlanish);
2. *Tartiblilikka oid* (algoritm, namuna, o‘xshashlik bo‘yicha harakatlanish);
3. *Ijodiy fikrlovchilikka oid* (evristik harakatlarni tanlash);
4. *Ijodkorlikka oid* (harakatlarni izlash).

7-rasm. O'quv maqsadlarini belgilash yo'llari.

1. Bilishlikka oid (tanish bo'yicha harakatlanish) ta'lim maqsadlarini belgilashda maqsad va natijalari shakllantirilishi hamda o'quv faoliyatini baholash mezonlari quyidagicha bo'ladi:

Ta'lim maqsadi: ...to'g'risida tushunchalarni shakllantirish.

Natijalar:

- ✓ (ma'lum, tanish narsani o'zgartirishsiz, umumiy taxminlarni) tushuntiradi, aytadi, sanab o'tadi;
- ✓ (o'z so'zlarida) qaytarib beradi;
- ✓ tashqi belgi va xususiyatlari bo'yicha biladi, taniydi;
- ✓ (so'zma-so'z) yozadi.

Baholash mezoni: axborotni xatosiz qaytaradi, tiklaydi.

Ushbu natijalarga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi harakatlarining tavsifi:

Ta'lim beruvchi: ta'lim oluvchilarning bilimlarni o'zlashtirishlari bo'yicha faoliyatlarini tashkillashtiruvchi, axborot manbai bo'ladi.

Ta'lim oluvchilar: axborot - retseptiv (qabul qilish) faoliyatini amalga oshiradi: eshitadi, kuzatadi, o'quv axborotini eslab qoladi va xatosiz qayta tiklaydi.

2. Tartiblilikka oid (algoritm, namuna, o‘xshashlik bo‘yicha harakatlanish) ta’lim maqsadlarini belgilashda maqsad va natijalari shakllantirilishi hamda o‘quv faoliyatini baholash mezonlari quyidagicha bo‘ladi:

Ta’lim maqsadi: ...to‘g‘risida bilimlarni shakllantirish, nazariy bilimni o‘xshashlik bo‘yicha qo‘llash, harakatlarni tartib bo‘yicha bajarish malakalarini shakllantirish, (rivojlantirish, mustahkamlash).

Natijalar:

- ✓ asosiy fikrni ajratadi;
- ✓ baho beradi, yakun yasaydi, isbotlaydi, tasniflaydi; tushuntiradi, asoslaydi, umumlashtiradi, ishonchli dalillar keltiradi, solishtiradi va taqqoslaydi, xulosalar chiqaradi.

Baholash mezonlari: o‘quv faoliyat yo‘llarini biladi, bor bilimlarini o‘zgartiradi va ularni tanish sharoitlarda qo‘llaydilar: namuna, o‘xshashlik bo‘yicha bajaradi.

Ushbu natijalarga erishish bo‘yicha ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi harakatlarining tavsifi:

Ta’lim beruvchi: ta’lim oluvchilar faoliyatini tashkillashtiradi.

Ta’lim oluvchilar: (namuna) ketma-ketlik bo‘yicha reproduktiv (qayta tiklash) faoliyatni amalga oshiradi: bilimlarni ongli o‘zlashtiradi, ularni mustahkam eslab qoladi va qo‘llaydi; o‘xshash holatda harakatlarni asos bilan namunali o‘rganganliklari bo‘yicha ta’lim beruvchi rahbarligi ostida bajaradilar.

3. Ijodiy fikrlovchilikka oid (evristik harakatlarni tanlash) ta’lim maqsadlarini belgilashda maqsad va natijalari shakllantirilishi hamda o‘quv faoliyatini baholash mezonlari quyidagicha bo‘ladi:

Ta’lim maqsadi: shaxsiy faoliyat tartibini tashkil etish va shu bo‘yicha mustaqil ijodiy izlanishni olib borish va bilimlarni izlab topish, ularni yangi holatlarda qo‘llash malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish.

Natijalar:

- ✓ shaxsiy faoliyatini rejalashtiradi va tashkillashtiradi;
- ✓ kerakli axborotni topadi, tanlaydi, qo‘llaydi va yangidan hosil qiladi;
- ✓ yasaydi, murakkablashtiradi, soddalashtiradi; sinaydi;
- ✓ bilim va malakalarni yangi holatlarda tanish va nostandart topshiriqlarni, muammoli holatlarni yechish uchun qo‘llaydi;

Baholash mezonlari: yangi holatda faoliyat yuritish qobiliyatini ko'rsatadi, yangidan hosil bo'lgan bilimlari asosida harakatlarni bajaradi, shaxsiy faoliyatini mustaqil tuzadi.

Ushbu natijalarga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi harakatlarining tavsifi:

Ta'lim beruvchi: ta'lim oluvchilar faoliyatini yo'naltiradi.

Ta'lim oluvchilar: ijodiy fikrlovchilik turdagi natijaviy ijodiy faoliyatni amalga oshiradi: mustaqil tuzilgan tartib bo'yicha mustaqil izlanish va bilimlarni izlab topishni olib boradi, o'zlashtirilgan bilimlarni izlab topishni olib boradi, o'zlashtirilgan bilimlarni yangidan hosil qiladi va ularni yangi holatda qo'llaydi.

4. Ijodkorlikka oid (harakatlarni izlash) ta'lim maqsadlarini belgilashda maqsad va natijalari shakllantirilishi hamda o'quv faoliyatini baholash mezonlari quyidagicha bo'ladi:

Ta'lim maqsadi: muammoni mustaqil ajratish va yechish qobiliyati, tadqiqotchilik va izlanuvchanlik faoliyatiga tayyorgarlik, notanish holatlarda harakat qilish qobiliyatini shakllantirish (rivojlantirish).

Natijalar:

- ✓ muammoni mustaqil ajratadi va uni hal etish yo'lini topadi;
- ✓ tadqiqot obyekti va predmetini topadi, tadqiqot farazi va vazifalarini ilgari suradi, tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, tajriba o'tkazadi, tajriba natijalari asosida farazni tekshiradi, tajribadan olinganlarni qo'llash chegarasini aniqlaydi.

Baholash mezonlari: tadqiqotchilik turdagi maqsadlar faoliyatini amalga oshiradi, tizimli yondashish yo'llariga ega, tahlil qilish malaka va ko'nikmalarni namoyish etadi.

Ushbu natijalarga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi harakatlarining tavsifi:

Ta'lim beruvchi: ta'lim oluvchilarga maslahat beradi.

Ta'lim oluvchilar: tadqiqotchilik turdagi mahsuldor faoliyatni amalga oshiradi.⁵

---

⁵ Ҳақимова М.Ф., Лутфуллаева Н.Х., Абдуллаева Р.М. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. – Т.: Иқтисодийот, 2019.-138 б.

Xulosa

Pedagogik jarayonni loyihalashtirish avvalo o'quv maqsadlarini qo'yishdan boshlanadi. O'quv mashg'ulotiga nisbatan quyidagi maqsadlar qo'yiladi: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.

O'quv maqsadlarining to'g'ri qo'yilishi va ishlab chiqilishi ta'lim samaradorligiga ta'sir etadi. O'quv maqsadlari toksonomiyasi o'quv maqsadlarining tizimlashtirilgan, murakkablashib boradigan ketma-ketlikda joylashuvini ifodalab beradi. B.Blum bo'yicha maqsadlar toksonomiyasining toifalari quyidagilar: bilish, tushunish, qo'llash, analiz, sintez, baholash.

Hozirgi kunda bo'lajak mutaxassislarda kasbga oid bilimlarni, shaxs sifatlarini, kasbiy kompetentlikni, kreativlikni shakllantirishda o'quv maqsadlarini maqsadga muvofiq tarzda ishlab chiqilishi muhimdir. Shunday ekan, o'qituvchi o'quv maqsadlarini ishlab chiqishga mas'uliyat bilan yondashuvi talab etiladi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Pedagogik maqsad deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik jarayon maqsadlari (ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi)ning mazmunini izohlab bering.
3. Pedagogik maqsadlarning to'g'ri qo'yilishi ta'lim samaradorligiga qanday ta'sir etadi? Javobingizni asoslang.
4. Fanga oid maqsadlarni tushuntiring.
5. B.Blum taksonomiyasi bo'yicha o'quv maqsadlarining asosiy toifalarini sanab bering.
6. Ta'lim maqsadlarini belgilash yo'llarini ayting.

MAXSUS FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN O‘QITISH METODLARI

Reja:

- 4.1. O‘qitish metodlari tasniflanishi.
- 4.2. Faol o‘qitish metodlari va ularning xususiyatlari.
- 4.3. Faol o‘qitish metodlarining qo‘llash texnologiyasi.

Tayanch ibora va atamalar: ta’lim usullari, ta’lim berish usuli, o‘rgatish usuli, faol, interfaol ta’lim berish, aqliy hujum usuli, Insert texnikasi, amaliy vaziyatlarni o‘rgatuvchi usul (Case – stadi).

4.1. O‘qitish metodlari tasniflanishi

Ta’limning asosiy maqsadi – zamonaviy ilmiy bilimlarni egallagan, mustaqil fikrlash va muammolarni yechish imkoniyatiga ega bo‘lgan ma’naviy jihatdan boy shaxslarni shakllantirishdir. Jamiyat rivojlanar ekan, hayotiy talablarning darajasi ham ortib boradi. Demak, ilmiy bilimlarning hajmi kengayib, ilmiylik darajasi chuqurlashib borar ekan, mantiqiy fikrlash va muammolarni tezda hal etishga bo‘lgan talab ham kuchayib boradi. Bu fikrdan kelib chiqqan holda ta’lim tizimi nafaqat bugungi kun talabini, balki kelajak talablarini anglagan va hisobga olgan holda ish olib borishi kerak, degan xulosaga kelamiz. Chunki, bugungi kun talablari kelajakda jamiyatning asosiy o‘zagiga aylanadi. Demak, ta’lim tizimi talabalarni bugungi kundagi hayotga emas, balki kelajakdagi hayotga tayyorlashi lozim. Bu ham ta’limning o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir.

Ta’lim – maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o‘tkaziladigan, o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantiradigan, qobiliyatlarini o‘stiradigan, ularning dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayondir. Ta’lim jarayoni o‘qituvchi bilan o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati bo‘lib, u ikki tomonlama xarakterga ega. O‘qituvchining faoliyati tufayli ta’lim puxta o‘ylab

chiqilgan maqsad, mazmun va dasturlar asosida olib boriladigan jarayonga aylanib, kutilgan natijani beradi. Ta'lim jarayonining mazmunini bilim, ko'nikma va malaka tashkil qiladi.

Ta'lim berish usuli – belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo'li hisoblanadi.

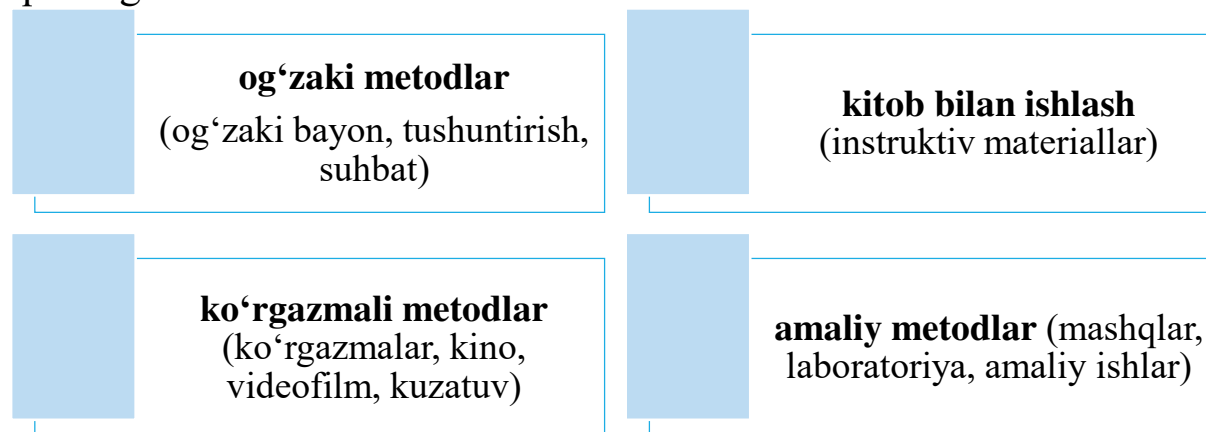
Usullarni tanlashning asosiy qoidasi → **turlicha emas, ta'lim berish maqsadiga mos kelishi**

Usullarga qo'yiladigan asosiy talab → natija beradigan, faqat bittasini qo'llash.

Usulning asosiy natijaviyligining mezonini → belgilangan vazifani hal etish uchun uni qo'llashning mosligi va tejamkorligi.

Ta'lim texnologiyasini loyihalashda usulni ongli tanlash, ularni har birining imkoniyatlarini ko'ra bilish kerak bo'ladi.

O'qitish metodlari deganda – o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning birgalikda bajaradigan faoliyat usullari tushuniladi va bu usullar ta'lim oluvchilarning texnik-texnologik bilimlarni, ko'nikma va malakalarni egallashlariga, mustaqil ravishda bilim olish va bu bilimlardan amalda foydalanish qobiliyatini oshirishga qaratilgan bo'ladi.

8-rasm. Ta'lim metodlari.

Pedagogik amaliyotda quyidagi metodlar – **og'zaki metod** (og'zaki bayon, tushuntirish, suhbat), **kitob bilan ishlash** (instruktiv materiallar), **ko'rgazmali metod** (ko'rgazmalar, kino, videofilm, kuzatuv), **amaliy metod** (mashqlar, laboratoriya, amaliy ishlar)lardan keng foydalaniladi.

Didaktik vazifalarga bog‘liq holda esa quyidagi metodlar qo‘llaniladi – bilimlarni hosil qilish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, bilimlarni qo‘llash, mustahkamlash, bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish.

Ta‘lim oluvchilarning o‘quv faoliyatiga mos ravishda ikki metod ajratiladi va ular 2 guruhga birlashtiriladi: reproduktiv va muammoli izlanish metodlari.

O‘qitishning *reproduktiv va muammoli-izlanish metodlari* eng avvalo, o‘quvchilarning yangi tushuncha, hodisa va qonunlarni bilishdagi ijodiy faolliklari darajasini baholash asosida qismlarga ajratiladi.

Reproduktiv metodlar, birinchi navbatda, o‘quvchilarning o‘quv materiallarini mustahkamroq eslab qolishlarini ta‘minlash, bilishga doir faoliyatni bevosita boshqarish, kamchiliklarni tez aniqlash uchun amaliy ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirish maqsadida qo‘llaniladi.

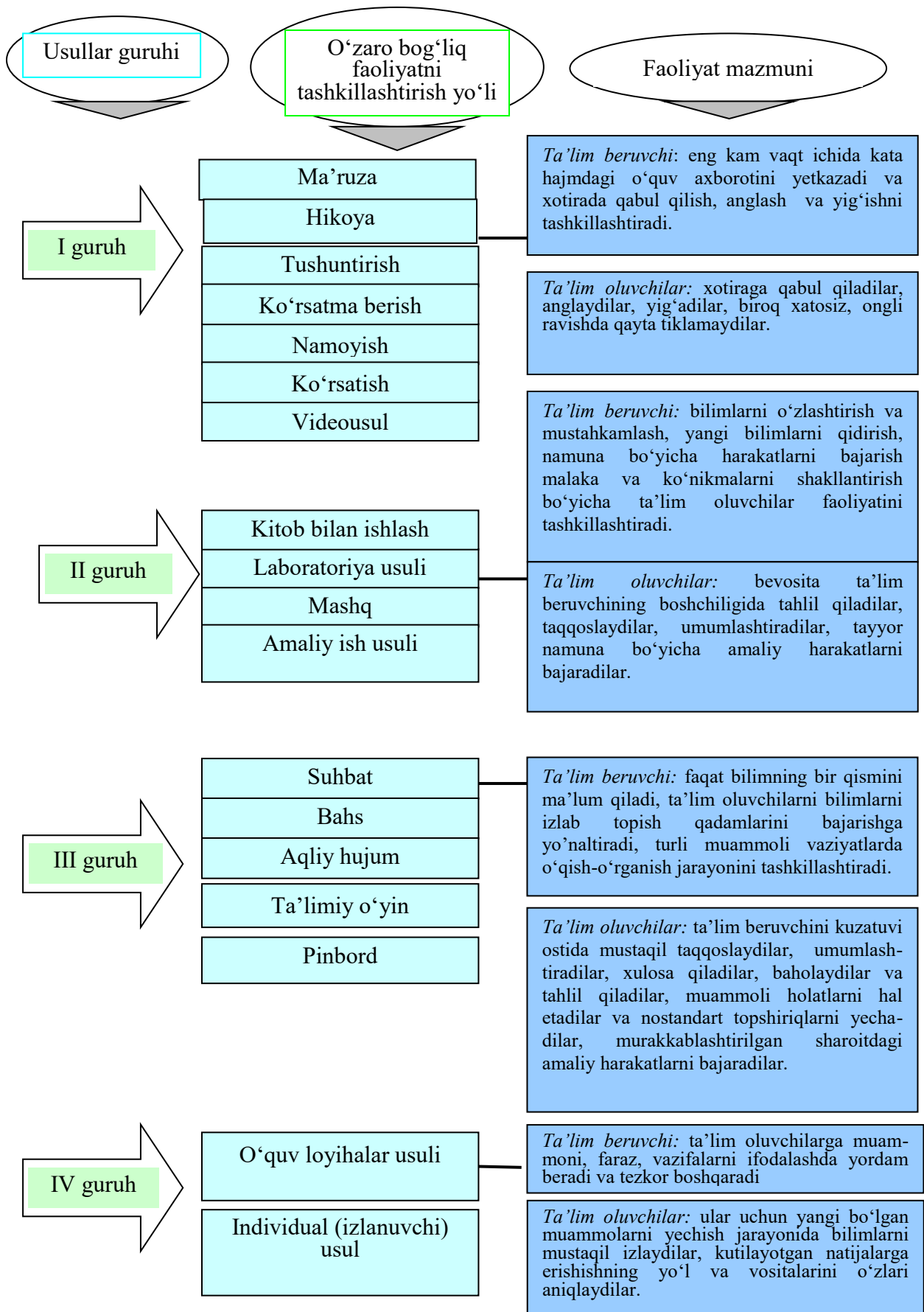
Hikoya qilish usuli reproduktiv tuzilganda o‘qituvchi qoidalarni, dalillarni, tushunchalarning ta‘rifini tayyor holda beradi, u asosiy e‘tiborini mustahkam o‘zlashtirib olinishi zarur bo‘lgan asosiy tomonlarga qaratadi.

Ma‘ruza ham xuddi shunday tarzda tuziladi: o‘qituvchi muayyan ilmiy ma‘lumotlarni bayon qiladi, doskaga tegishli yozuvlarni bitadi, tinglovchilar esa ularni qisqacha yozib oladilar.

Muammoli-izlanish ta‘lim deyilganda, o‘quv materialini o‘quvchilar ongida ilmiy izlanishga o‘xshash bilish vazifalari va muammolari paydo bo‘ladigan qilib o‘rganish tushuniladi. O‘quvchining fikrlash faoliyatida mantiqiy to‘g‘ri, ilmiy xulosalarni izlash va o‘zlashtirishga rag‘batlantiradigan muammoli vaziyatlar yuzaga keladi. Paydo bo‘layotgan muammoni hal qilish uchun, u o‘rganilayotgan qoidalarni to‘g‘ri tushunib olishga intiladi.

Ta‘lim usullarini tasniflash esa quyidagi ko‘rinishga ega:

(Ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchilar hamkoriy faoliyatini tashkillashtirish yo‘li va o‘quv faoliyati natijalari asosida)

9-rasm. Ta'lim usullari tasnifi.

Birinchi guruh ta'lim usullari – (I guruh)

Birinchi guruh ta'lim usullari: tayyor o'zlashtiruvchilik o'quv faoliyati va ta'lim oluvchilarga bilimlarni 1- darajada o'zlashtirishni ta'minlovchi usullar.

MA'RUZA

Ma'ruza – davomli vaqt ichida o'qituvchi tomonidan katta hajmdagi o'quv materialining monologik bayon qilishi

Usulning asosiy vazifasi – ta'lim berish.

Belgilari: qat'iy tuzilma, og'zaki-mantiqiy bayon qilish, berilayotgan axborotning ko'pligi.

Ma'ruzalar muhim lahzalarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Ta'lim oluvchilar bilan birgalikdagi faoliyatni tashkillashtirish usulining samaradorlik shartlari quyidagilardan iborat:

- ✓ ma'ruzaning batafsil rejasini tuzish;
- ✓ ta'lim oluvchilarga ma'ruza mavzusining maqsadi, vazifalari va rejani eshittirish;
- ✓ har bir rejani yoritgandan so'ng qisqa umumlashtiruvchi xulosalarni shakllantirish;
- ✓ ma'ruzaning bir qismidan boshqa qismiga o'tganda mantiqiy bog'liqlikni ta'minlash;
- ✓ yozib olish uchun zarur joylarni ajratib ko'rsatish (aytib turish);
- ✓ uning alohida holatlari batafsil ko'rib chiqiladigan seminar, amaliy mashg'ulotlar bilan ma'ruzaning to'g'ri kelishi.

HIKOYA, TUSHUNTIRISH

Hikoya – hodisa, voqea, haqiqat to'g'risida o'qituvchining monologik xabar berishi, odatda, u nazariy holatlarni aniqlashtirish, o'rganayotgan materialga qiziqishni uyg'otish uchun qo'llaniladi.

Hikoya qilishga asosiy talab-materialni hissiy yetkazib berish, san'atkorona, ta'sirchan bayon qilish.

Tushuntirish – bayon qilinayotgan materialning turli holatlarini xona doskasiga yozib tushuntirish, tahlil qilish, izoh berish va isbotlash orqali o'quv materialini bayon qilish

YO'RIQNOMA BERISH

Yo'riqnoma berish – kasbiy tayyorgarlikda keng foydalaniladigan mustaqil usul bo'lib, u talabalarga aniq

harakatlarning vazifalarini, ularni amalga oshirish yo‘llarini, amaliy topshiriqlarni yechish talablarini, ko‘nikmalardan iborat harakatlar tartibini, ma’lum turga xos bo‘lgan vaziyatlar tavsifi va ularni amaliyotda qo‘llashni tushuntirish

O‘quv jarayonidagi o‘rniga ko‘ra yo‘riqnoma berish uch turda bo‘ladi:

- 1) kirish yoki yo‘l-yo‘riq berish;
- 2) joriy;
- 1) yakuniy.

Kirish yo‘riqnomasini berish quyidagi harakatlarni o‘z ichiga oladi:

- talabalarga bajariladigan ish mazmuni, pedagogik o‘zaro harakatning usul, vosita va shakllarini, texnik hujjatlar va yakuniy natijaga, mehnat mahsuliga bo‘lgan talablarni yetkazish;
- ish bajarish qoidasi va izchilligi, alohida harakatlar, usullarni tushuntirish;
- qiyinchiliklar, xatoliklar, mehnat xavfsizligi to‘g‘risida ogohlantirish.

Joriy yo‘riqnoma berish quyidagi harakatlarni o‘z ichiga oladi:

- ishni bajarishga qiynalayotgan talabalar ishini to‘g‘rilash;
- har bir talaba ishini kuzatish;
- ish turlarini bajarish va ish natijalari vaqtidagi mustaqillikni o‘rnatish.

Yakuniy yo‘riqnoma berish quyidagi harakatlarni o‘z ichiga oladi:

- jamoaviy va guruhli mehnat natijalarini baholash;
- o‘quv-bilish faoliyatning mustaqillik darajasi;
- mehnat harakatlarini bajarishdagi alohida kamchiliklarni aniqlash;
- kasbiy muhim sifatlar, ko‘nikma, o‘zini tutishning odob-axloqiy me‘yorlarini shakllanganligi;
- baholar bilan tanishtirish.

Yo‘riqnoma berish shakliga ko‘ra og‘zaki, yozma, ko‘rgazmali va aralash bo‘lishi mumkin. Yozma yo‘riqnoma berishda eng katta samaraga erishish mumkin bo‘lib, bunda turli yo‘riqnomali, ishlab chiqarishli, o‘quv-ishlab chiqarishli va o‘quv-uslubiy hujjatlardan

(yo‘riqnomali, texnologik, yo‘riqnomaviy-texnologik va harakatlar xaritasi, ishlar tartibi, qoidasi) foydalaniladi.

Texnologik va yo‘riqnomaviy-texnologik xaritalar o‘quv-ishlab chiqarishli ishlarni bajarishda qo‘llaniladi. Ular texnologik izchillikdan tashqari, texnologik talab, tartib, umumiy ishlarni bajarish vositalari, ishlarni bajarish qoidasining yo‘riqnomali bayonidan iborat bo‘ladi.

Harakatlar xaritasi va ishlar tartibidan yozma yo‘riqnoma berish: xizmat ko‘rsatish, nosozliklarni tashxislash, murakkab jihozlarni sozlashni o‘rgatishda foydalaniladi. Ular ishlab chiqarish faoliyatida bajariladigan turli ishlab chiqarishli ko‘rsatma va qoidalarni o‘z ichiga oladi. Ish o‘rnida har bir talabani yozma yo‘riqnomadan foydalanishi eng samarali hisoblanadi.

NAMOYISH

Namoyish – ta‘lim oluvchilarni obyekt va hodisalar, jarayonlarni ularning tabiiy ko‘rinishda ko‘rgazmali-hissiy tanishtirish.

Bu usulning yetakchi vazifasi o‘qitish hisoblanadi. Biz namoyishdan o‘rganilayotgan hodisalar, o‘zgaruvchanlikni ochib berish uchungina foydalanamiz, shu bilan birga bu usul ta‘lim oluvchilarni narsalarni tashqi ko‘rinishi bilan uning ichki tuzilishi yoki o‘xshash narsalar qatorida tutgan o‘rni bilan tanishish uchun xizmat qilishi mumkin.

Namoyishni ko‘rib chiqilayotgan obyektни yozuv taxtasida sxemali rasm chizish yoki ko‘rsatish, chizmalarni chizib olib borish mumkin, bu namoyish etilayotgan obyekt asosidagi tamoyillarni tushunishni yengillashtiradi.

Namoyish usulining ta‘limiy vazifasi samaradorligi quyidagilarni bajara olishni ta‘minlaydi:

- obyektlarni to‘g‘ri tanlash;
- ta‘lim oluvchilar e‘tiborini namoyish qilayotgan hodisaning muhim tomonlariga yo‘naltirish;
- ta‘lim oluvchilar namoyish qilinayotgan obyektни yaxshi ko‘rishlari va imkon bo‘yicha na faqat ko‘z, balki barcha sezish a‘zolari bilan qabul qilish;
- ta‘lim oluvchilar e‘tiborini imkoni boricha o‘rganilayotgan obyektning muhim tomonlariga jalb etish;

- ta'lim oluvchilarga o'rganilayotgan obyekt sifatlarini mustaqil baholash.

KO'RSATISH

Ko'rsatish – narsa, jarayon va hodisalarni ularni tasviriy ko'rinishda ko'rsatish va qabul qilishni ko'zlaydi.

Bu usulning asosiy vazifasi – o'rgatish. Ko'rsatishning vositalariga sxemalar, jadvallar, rasmlar, sur'atlar, albomlar, xaritalar, yassi modellar xizmat qiladi.

VIDEOUSUL

Ko'rish – usuli axborotni ko'proq ko'rgazmali kodoskop, proektor, kinoapparat, o'quv televideniylar, shuningdek, axborotni displey bilan aks ettiruvchi kompyuterlar bo'yicha qabul qilishga asoslanadi.

Ikkinchi guruh ta'lim usullari (II guruh)

Ikkinchi guruh amaliy ta'lim usullari: esda qolganlarni tasvirlovchi o'quv faoliyati va ta'lim oluvchilarga bilim va ko'nikmalarni 2-darajada o'zlashtirishni ta'minlovchi, usullar.

KITOB BILAN ISHLASH

Kitob bilan ishlash usuli: ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish va qiziqtirish vazifalarini bajaradi.

Ta'lim oluvchilar kitob bilan ishlashlari mumkin:

- o'quv mashg'ulotida sizning rahbarligingiz ostida;
- uyda mustaqil.

Uyda kitob bilan ishlash vazifasini o'quvchilar oldiga qo'yishdan avval kitob bilan mustaqil ishlash usullariga ega ekanliklariga ishonch hosil qiling:

- uning tuzilishi bilan tanishish;
- ko'z yugurtirib chiqish;
- alohida boblarni o'qish;
- savollarga javob qidirish;
- referat yozish;
- tayanch konspektlar tuzish;

- mantiqiy tuzilmaviy chizmalarni tuzish;
- misol va topshiriqlarni yechish, mashqlarni bajarish;
- nazorat testlarini bajarish;
- materialni xotirada saqlash.

Agarda ish o‘quv mashg‘ulotida olib borilsa, unda kitob bo‘yicha o‘rganadigan materialni biz alohida qismlarga bo‘lamiz va ularni nazorat qilamiz.

LABORATORIYA USULI

Laboratoriya usuli – bu shunday usulki, bunda ta’lim oluvchilar ta’lim beruvchi rahbarligi ostida va oldindan tayyorlangan reja bo‘yicha tajribalar o‘tkazadilar yoki amaliy topshiriqlarni bajaradilar, shu jarayonda yangi bilimlarni qabul qiladilar va anglab yetadilar

Usulning asosiy vazifalari – o‘rgatish va rivojlantirish. Bu usul ta’lim oluvchilarga quyidagi imkoniyatlarni ta’minlaydi:

- jihoz bilan ishlash malaka va ko‘nikmalarini egallash;
- ma’lum bo‘lganlarni tekshirish va mustaqil tadqiqot yo‘llarini tanlash;
- amaliy malakalarni egallash: o‘lchash va hisoblash; natijalarni qayta ishlash va avvalgilari bilan solishtirish.

Laboratoriya usuli murakkabdir. U maxsus, qimmatli jihozlarning bo‘lishi, nafaqat sizni, balki ta’lim oluvchilarning ham puxta tayyorgarligini talab etadi. Undan foydalanish kuch va vaqtni sarflash bilan bog‘liq. Shuning uchun, tajriba usulini rejalashtirayotganda, mustaqil tadqiqotning ta’lim samaradorligini oshirishga ishonch hosil qilish zarur, chunki bunga boshqa soddaroq, tejamliroq usullar bilan erishish mumkin.

MASHQ

O‘rganilayotgan materialni amaliyotda qo‘llash maqsadi bilan muntazam tashkillashtirilgan ko‘p takrorlanuvchan harakat – mashq deyiladi.

Usulning *asosiy vazifasi* – ta’limiy va rivojlantiruvchi.

Mashqning quyidagi turlari mavjud:

- maxsus;
- sharhlashga oid;
- yozma;

- og‘zaki;
- ishlab chiqarish.

Uchinchi guruh ta’lim usullari – (III guruh)

Uchinchi guruh ta’lim usullari: muhokama qiluvchi, qisman – izlanuvchilik o‘quv faoliyati va ta’lim oluvchilarga bilim va ko‘nikmalarni 3-darajada o‘zlashtirishni ta’minlovchi, usullar.

SUHBAT

Suhbat – dialogli (yunoncha: dialogos – ikki yoki bir necha insonlar orasidagi so‘zlashuv), ta’lim berish va o‘rganishning savol–javobli yo‘li.

Usulning yetakchi vazifasi – qiziqtirish: maqsadga yo‘naltirilgan va mohirona qo‘yilgan savollar yordamida ta’lim oluvchilarda berilgan mavzu bo‘yicha o‘zlarining bilimlarini eslash va bayon qilishga harakat qilinadi, o‘qituvchi rahbarligida boshqa ta’lim oluvchilar bilan muhokama qilinadi. Ta’lim oluvchilar o‘qituvchi bilan birga qadamma-qadam mustaqil fikrlash, yakunlash, xulosalash va umumlashtirish yo‘li bilan yangi bilimlarni anglaydilar va o‘zlashtiradilar.

Suhbatning afzalligi yana shundaki, u ta’lim oluvchilar fikrlashini faollashtiradi va bilim kuchini rivojlanishiga yordam beradi.

Suhbatlar vazifasiga ko‘ra quyidagilarga bo‘linadi:

- kirish yoki tashkillashtiruvchi (didaktik vazifasi: ta’lim oluvchilarni mashg‘ulotdagi ishga tayyorlash);
- yangi bilimlarni yetkazish (didaktik vazifasi: ta’lim oluvchilarni yangi material bilan tanishtirish);
- sintezlovchi yoki mustahkamlovchi (didaktik vazifasi: ta’lim oluvchilar bilimlarini tizimlashtirish, “mustahkamlash”, eslab qolishi va fikrlashi).

Suhbatlar tashkiliy shakli bo‘yicha o‘quv va “davra suhbatiga” bo‘linadi.

“Davra suhbatini” o‘quv suhbatidan erkin holatda ishtirokchilar joylashish tartibi va asosiysi, ular fikrini navbat bilan bildirishi bilan farqlanadi.

Eng muhimi, savollarni to‘g‘ri shakllantirish va berish. Ular o‘zaro mantiqiy bog‘liqlikka ega bo‘lishi kerak, o‘rganilayotgan savol mohiyatini ochib berishi, tizimda bilimlarni o‘zlashtirishga yordam

berishi kerak. Savollar mazmuni va shakliga ko'ra ta'lim oluvchilarning rivojlanish darajasiga mos kelishi lozim.

Esda tuting: oson savollar faol bilish faoliyatini rag'batlantirmaydi, jiddiy munosabat esa bilishga rag'batlantiradi.

BAHS (munozara)

Bahs (munozara) – aniq muammo bo'yicha fikr almashish, muhokama shaklidagi ta'lim berishning faol usuli. Munozara usuli hamma vazifalarni bajaradi.

Bu usuldan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

- ✓ yangi bilimlarni shakllantirishda;
- ✓ ta'lim oluvchilar u yoki bu savollarni chuqur o'ylab ko'rish, ularning mohiyatiga kirishni ta'minlashda;
- ✓ ta'lim oluvchilarni dalil va dalillarga asoslangan xulosalar orasidagi farqni tushunib yetishga o'rgatishda;
- ✓ o'zaro fikr almashinuv ko'nikmalarni shakllantirishda;
- ✓ ta'lim oluvchilarga shaxsiy fikrida mustahkam turish va uni himoya qilishiga yordam berish.

Munozara erkin bo'ladi, qachonki, u erkin rivojlansa, boshqaruvchan bo'lishi mumkin. U faqat o'zlashtirish lozim bo'lgan mavzu va savollarga taalluqli bo'lishi kerak.

AQLIY HUJUM USULI

Aqliy hujum (breynstroming-aqllar to'zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g'oyasini jamoaviy yuzaga keltirish.

Ishtirokchilar aqliy hujum vaqtida murakkab muammoni hal etishga harakat qiladilar: ularni tanqid qilishga yo'l qo'ymay uni hal etishning ko'proq shaxsiy g'oyalarni yuzaga keltiradilar, so'ngra ko'proq oqilona /samarali/ maqbul va boshqa g'oyalarni ajratadilar, ularni muhokama qiladilar va rivojlantiradilar, ularni isbotlash yoki qaytarish imkoniyatlarini baholaydilar.

Bu usul hamma vazifalarni bajaradi, lekin uning asosiy vazifasi – ta'lim oluvchilarni o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish, ularni muammoni mustaqil tushunish va yechishga qiziqtirish va ularda muomala madaniyati, fikr almashinish malakalarini rivojlantirishi, tashqi ta'sir ostida fikrlashdan ozod bo'lish va ijodiy topshiriqni yechishda birlamchi yo'l fikrlarini yengib o'tishni tarbiyalaydi.

An'anaviy ta'limda vazifani yechish vaqtida ko'pgina ta'lim oluvchilar o'z g'oyalari aytishga botina olmaydilar. O'z takliflarining xatoligi va ta'lim beruvchining salbiy munosabatidan, boshqa ishtirokchilarning yo'q qilib yuboruvchi tanqidi va kulgisidan asosli qo'rqadilar.

INSERT

Insert – samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilashning interfaol tizimi.

Insert – avvalgi bilimlarni faollashtirish va matnda belgilash uchun savollarning qo'yilish muolajasi. Shundan so'ng matnda uchraydigan, har turdagi axborotlarning belgilanishi.

Insert – matn bilan ishlash jarayonida ta'lim oluvchiga o'zining mustaqil bilim olishini faol kuzatish imkonini ta'minlovchi kuchli asbob.

Insert – o'zlashtirishning majmualiy vazifalarini yechish va o'quv materialini mustahkamlash, kitob bilan ishlashning o'quv malakalarini rivojlantirish uchun foydalaniladigan o'qitish usulidir.

Matnda belgilash tizimi

(√) – men bilaman deganni tasdiqlovchi belgi;

(+) – yangi axborot belgisi;

(–) – mening bilganlarimga, zid belgisi;

(?) – meni o'ylantirib qo'ydi.

PINBORD

Pinbord (inglizchadan: *pin*- mahkamlash, *board* – yozuv taxtasi) munozara usullari yoki o'quv suhbatini amaliy usul bilan moslashdan iborat.

Ta'lim beruvchi:

→ taklif etilgan muammoni yechishga o'z nuqtai nazarini bayon qiladi.

→ ommaviy to'g'ri aqliy hujumni tashkillashtiradi.

Ta'lim oluvchilar quyidagi g'oyalarni:

→ taklif etadilar, muhokama qiladilar, baholaydilar eng ko'p maqbul (samarali va boshqa g'oyalarni tanlaydilar va ularni qog'oz

varag'iga asosiy so'zlar ko'rinishida (2 so'zdan ko'p bo'lmagan) yozadilar va yozuv taxtasiga biriktiradilar.

→ guruh a'zolari (ta'lim beruvchi tomonidan belgilangan 2-3 talaba yozuv taxtasiga chiqadilar va boshqalar bilan maslahatlashib:

- aniq xato yoki qaytariluvchi g'oyalarni saralaydilar;
- tortishuvlarni aniqlaydilar;
- g'oyalarni tizimlashtirish mumkin bo'lgan belgilar bo'yicha aniqlaydilar;
- shu belgilar bo'yicha hamma g'oyalarni yozuv taxtasida guruhlaydilar (kartochka/varaqlar).

Ta'lim beruvchi:

→ umumlashtiradi va ish natijalarini baholaydi.

TA'LIMIY O'YIN

Ishbilarmon va rol (holat)li o'yinlar muammoli topshiriqning bir turi. Faqat bunday holatda matnli material o'rniga, ta'lim oluvchilar tomonidan o'ynaladigan sahnalashtirilgan hayotiy holatlar ishlatiladi.

O'qitish usuli sifatida u quyidagi vazifalarni bajaradi:

• **o'rgatuvchi:** umumo'quv malakalarni shakllantirish; ijodiy qobiliyatni rivojlantirish, shu jumladan, tushunish, yangi holatlarni shakllantirish va tahlil qilish;

• **rivojlantiruvchi:** mantiqiy fikrlash, nutq, atrof-muhit sharoitiga o'rganish qobiliyatini rivojlantirish;

• **motivatsiyali:** ta'lim oluvchilarni o'quv faoliyatiga undamoq, mustaqil xulosa qabul qilishini rag'batlantirmoq;

• **tarbiyalovchi:** mas'uliyatlilikni, fikr almashishlikni shakllantirish.

O'yin usullari va dars shaklidagi mashg'ulot holatlarini amalga oshirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda sodir bo'ladi:

• didaktik maqsad ta'lim oluvchilar oldiga vazifa ko'rinishida qo'yiladi;

• o'quv faoliyat o'yin qoidalariga bo'ysunadi;

• o'quv material o'yinning vositasi sifatida ishlatiladi;

• o'quv faoliyatiga didaktik vazifani o'yinga aylantiradigan musobaqa bo'lagi kiritiladi;

• didaktik vazifani muvaffaqiyatli bajarish o'yin natijalari bilan bog'lanadi.

Ishbilarmon o'yinni rolli o'yindan farqi nimada?

Ishbilarmon o'yin ishtirokchilariga hayotiy holatda qurilgan o'yinli syujet taklif qilinadi, bunda ishtirokchilar oldiga yagona umumiy maqsad: taklif etilayotgan muammoni yechish qo'yiladi.

Shu bilan bir vaqtda har bir ishtirokchi alohida rolli maqsadni bajarishi lozim. Shuning uchun yechimni ishlab chiqish jarayonni alohidali-guruhli xususiyatga ega: har bir ishtirokchi avval o'zining vazifali maqsadiga muvofiq qaror qabul qiladi, undan so'ng esa uni guruh bilan kelishadi. Alohida vazifali maqsad bajarilishi butun guruh qaror qabul qilish natijalariga bog'liq. Odatda, ishbilarmon o'yin davomidagi muammoni yechish bir nechta bosqichda (2 dan 10 gacha va bir o'yin ko'p).

Ishtirokchilar harakatini baholash yakuniy va oraliq natijalar bo'yicha amalga oshiriladi: oraliq baholash belgilangan maqsadni amalga oshirishda ularning anglab yetishini oshirish maqsadida bizga o'yin davomida ishtirokchilar harakatiga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi, yakuniy natijani baholashda ishtirokchilarning tashkiliy faoliyatlari va ular tomonidan vazifali rolli maqsadni bajarish hisobga olinadi.

Rolli o'yin, ishbilarmonlik kabi vaziyatda ko'rsatilgan, muammoni yechishda ishtirokchilarning faol birgalikdagi harakatlariga asoslanadi. Mavzu qatnashchilarining bitta majburiy maqsadlari bor – muammoni yechish. Lekin alohidali maqsadlar, ishbilarmon o'yindagi kabi kelishib olinmaydi. Rolli o'yinning har bir ishtirokchilar maqsadlari – g'alaba qozonish, o'zini ko'rsatish. Vaziyatli o'yin yakunlarini nafaqat umumiy maqsadga erishish natijalari bo'yicha emas va balki har bir ishtirokchining rolli maqsadlarini amalga oshirish bo'yicha baholanadi.

Siz tomondan ishlab chiqilgan o'yin haqiqiy hayotga mumkin qadar yaqin bo'lishi, lekin ishtirokchilar uchun juda murakkab va qiyin bo'lmasligi kerak.

VAZIYATLAR USULI

Vaziyatlar usuli – ta'lim beruvchining muammoli vaziyatlarni yaratishga va ta'lim oluvchilarning faol bilish faoliyatlariga asoslangan. U aniq vaziyatni tahlil qilish, baholash va keyingi qarorni qabul qilishdan tuzilgan.

Usulning yetakchi vazifalari quyidagilardan iborat:

- O'rgatuvchi – bilimlarni faollashtirishga asoslangan;
- Rivojlantiruvchi – tahliliy tafakkurni, alohida hodisalarning dalillari qonuniylikni ko'ra bilishini shakllantirish;
- Tarbiyalovchi – fikr almashinish ko'nikmalarni shakllantirish.

Muammoli vazifalardan foydalanish usuli bizga, nazariyani amaliyot bilan bog'lash, imkonini beradi, bu materialni ta'lim oluvchilar uchun yanada ko'p dolzarbli qiladi.

O'quv muammosining muhim belgilari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- noma'lumning borligi, uni topish yangi bilimlarni shakllanishiga olib keladi;
- noma'lumni topish yo'nalishida qidiruvni amalga oshirish uchun ta'lim oluvchilarda ma'lum darajada bilim manbalari borligi.

Muammo 3 tarkibiy qismdan tashkil topadi:

- ma'lum (ushbu berilgan vazifadan);
- noma'lum (topish yangi bilimlar shakllanishiga olib keladi);
- noma'lumni topish yo'nalishida qidiruvni amalga oshirish uchun kerak bo'lgan, avvalgi bilimlar (ta'lim oluvchilar tajribasi).

Shunday qilib, o'quv muammosini ta'lim oluvchilarga oldindan noma'lum bo'lgan natija yoki bajarish usuli vazifasi sifatida aniqlash mumkin. Lekin ta'lim oluvchilar ushbu natija qidiruvini amalga oshirish yoki hal etish yo'li uchun dastlabkiga egadirlar. Shunday qilib, ta'lim oluvchilar hal etish yo'lini biladi, vazifasi o'quv muammosi bo'lmaydi. Boshqa tomondan, agar ta'lim oluvchilar u yoki bu vazifani yechish yo'lini bilmay uni yechish qidiruvi uchun vositaga ega bo'lmasalar, unda u ham o'quv muammosi bo'lishi mumkin emas.

Muammoli vazifaning murakkabligi (vaziyat "o'quv" muammo) bir qator dalillar bilan aniqlanadi, bu, jumladan, ta'lim oluvchilar darajasiga mos qilishi kerak. Agarda tanishtiruvchi material juda ham hajmi katta yoki murakkab bo'lsa, ular hamma axborotni qabul qila olmaydilar, yechimini topishni bilmaydilar va o'quv faoliyatida bo'lgan har qanday qiziqishlardan mahrum bo'ladilar.

Muammoli vazifani ishlab chiqish katta mehnat va pedagogik mahoratni talab etadi. Qoidaga binoan, vazifani bir necha marotaba tajribadan o'tkazgandan so'ng o'quv guruhida omadli variantini

tuzishga ega bo‘linadi. Shunga qaramay, bunday vazifalar nazariyani haqiqiy vaziyat bilan bog‘lash imkonini beradi. Bu ta’lim oluvchilar ongida o‘qitishni faollashtirishga imkon beradi, kelajakdagi kasbiy faoliyatlari uchun o‘rganilayotgan materialning amaliy foydasini anglab yetishga yordam bo‘ladi.

To‘rtinchi guruh ta’lim usullari – (IV guruh)

To‘rtinchi guruh ta’lim usullari: mustaqil izlanuvchilik faoliyati hamda 4-darajada bilimlarni o‘zlashtirishni ta’minlovchi usullar.

LOYIHALAR USULI

Loyihalar usuli bilim va malakalarni amaliy qo‘llash, tahlil va baholashni nazarda tutuvchi majmualari o‘qitish usulini amalga oshiradi. Ta’lim oluvchilar yuqori darajada, boshqa o‘qitish usullaridan foydalanishga qaraganda, rejalashtirishda, tashkillashtirishda, nazoratda, tahlil qilish va vazifani bajarish natijalarini baholashda ishtirok etadilar

Loyihalarda o‘qitish nafaqat natijalar, balki jarayonining o‘zi ham qimmatli.

Loyiha fanlararo, bir fan yoki fan tashqarisida bo‘lishi mumkin. Ushbu usulning mutaxassislikni o‘qitishdagi imkoniyatlari keng ekanligini e’tiborga olib keyingi mavzularda unga batafsil to‘xtalib o‘tamiz.

KEYS-STADI

Ta’lim berish vaziyati – **keys-stadi** (*case* ingliz. – to‘plam, aniq vaziyat, stadi – o‘rganish) – bu usul, odatiy hayotni tashkillashtiruvchi vaziyatlarni yaratuvchi va ta’lim oluvchilardan maqsadga muvofiqroq yechim izlashni talab qiluvchi, hayotdan olingan odatiy vaziyatlarni tashkillashtirish yoki sun’iy yaratilgan vaziyatlarga asoslanadi.

Keys – ta’lim oluvchilarni muammoni ifodalashni va maqsadga muvofiqroq yechim izlashga yo‘naltiruvchi, bir guruh insonlar yoki alohida shaxslarni hayotiy tashkillashidan olingan ma’lum sharoitlarini bayonli taqdim etilishidan iborat.

(2) qo‘shimcha axborotlardan, jumladan, audio, video va elektron yetkazuvchilar va o‘quv-uslubiy materiallardan iborat.

O‘qitish vaziyatining dolzarbligi:

Aniq vaziyat ta'lim berishni haqiqiylikka bog'laydi: keys ta'lim oluvchilarga vaziyatni tashxis qilish, farazlarni ifodalash, muammolarni aniqlash, qo'shimcha axborotlarni yig'ish, farazlarga aniqlik kiritish va muammolarni yechish bo'yicha aniq bosqichlarni loyihalashda amaliy faoliyatlarini modellashtirish imkonini beradi.

Keys ta'lim oluvchilarga tahlil qilish, tenglashtirish yo'llarini qidirish va muammoni yechish erkinligini beradi.

Keysni ko'rib chiqishda ta'lim oluvchilar ta'lim olish jarayonini yaratadilar va jarayonda o'zaro harakatda haqiqiy fikr almashish holatlarini yaratadilar.

4.2. Faol o'qitish metodlari va ularning xususiyatlari

Bilish faoliyatini faollik darajasi bo'yicha:

- ✓ *Reprodktiv*
- ✓ *Produktiv ta'lim metodlari*
- ✓ *O'rganilayotgan materialni muammoli bayon etish*
- ✓ *Qisman-izlanuvchilik, yoki evristik*
- ✓ *Tadqiqotchilik*

Bunda quyidagi ta'lim metodlaridan foydalaniladi: *hikoya, ma'ruza, tushuntirish, kitob bilan ishlash, rasmlar, kino namoyishi.*

Reproduktiv ta'lim metodlari:

- ✓ *Axborotli-retseptiv metodlar. Hikoyaviy bayon etish – bu o'qituvchini qisqa vaqt bo'yicha og'zaki badiiy-tasviriy monologi.*
- ✓ *Tushuntirishlik – ko'rsatib bayon etish – bu uzoq davom etuvchi o'qituvchi monologi.*
- ✓ *Namoyish etish – ko'rsatish metodlari. Jarayon, hodisalarni asbob-uskuna, tajribalar, texnikaviy va tajribaviy qurilmalar, o'quv kinolari, modellar yordamida ko'rsatishni nazarda tutiladi.*
- ✓ *Axborotli matnlarni o'qish. Kitob (matn) bilan mustaqil ishlash orqali yangi bilimlarni egallash.*

Produktiv ta'lim metodlari

- ✓ *Muammoli bayon etish – talabalarda muammoli vaziyatlarni yaratish yo'li bilan natijaviy fikrlash faoliyatini faollashtiruvchi, o'qituvchini og'zaki monologi.*

- ✓ Qisman-izlanuvchilik, yoki evristik dialog – o‘qitish jarayonini savol-javobli tashkillashtirish yo‘li bo‘lib, bunda savol muammoli xususiyatga ega bo‘ladi, javob esa o‘qituvchi rahbarligi ostida talabalarni faol tahliliy izlash natijasi bo‘ladi.
- ✓ Tadqiqotchilik. Talabalarni mustaqil bilish faoliyatiga jalb qilish.

4.3. Faol o‘qitish metodlarining qo‘llash texnologiyasi

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, pedagogika ilmiy tadqiqot instituti, metodist pedagoglarning, xususan, pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri – ta’lim-tarbiyadagi muammolarni, mahalliy va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda qayta ko‘rib chiqish, barcha o‘quv fanlari bo‘yicha yangi milliy dasturlar yaratish, ta’limni pog‘onalash, dars jarayonini toifalashdan iboratdir.

Shu munosabat bilan yaqin o‘tmishdagi o‘zbek o‘quv muassasalari o‘qitish tarixiga bir nazar tashlash ayni paytda ta’lim metodlarini o‘rganishni osonlashtiradi. Shubhasiz, mazkur ta’lim metodikasi tarixiga oid manba muayyan darajada ta’limning metodik bo‘shliqlarini ma’naviy jihatdan to‘ldiradi, pedagog tarbiyachilarning pedagogik meros va xalq pedagogikasiga bo‘lgan katta ehtiyoj va qiziqishlarini qondiradi.

Keyingi vaqtlarda taraqqiy etgan mamlakatlarning o‘quv muassasasi sohasidagi yutuq va tajribalarini o‘rganishga uni bizning sharoitimizga joriy etishga e’tibor kuchaydi. Shuningdek, xalq ta’limi ko‘lamiga inqilobgacha bo‘lgan o‘qitish tartibining turlari (litsey, gimnaziya) ham dadil kirib kelmoqda. Bunga mamlakatimizda gimnaziyalarning ochilishi, litseylarni ochilishini misol qilib keltirish mumkin.

Ta’lim berish usullarini tanlash va qo‘llashda ko‘pgina quyidagi didaktik omillarni e’tiborga olish muhim:

Maqsadni belgilash: 1) ta’lim berish maqsadi, 2) pedagogik vazifalar, 3) o‘quv faoliyat natijalari.

◆ *O‘quv axborot mazmuni hajmi va murakkabligi:* maqsad va ushbu o‘quv fanining xususiyati, shu tariqa bu fanni shunchalik murakkab deb qabul qilingan.

Ta'lim berish usullarini o'quv axborotini egallashlariga ta'siri. G.Mayerga muvofiq, 72 soatdan (uch sutkadan) o'tganda, ma'lumotni eshitish orqali qabul qilgandan so'ng tinglovchi xotirasida 10 %; ko'rish orqali (ko'rganda) – 20%; ko'rib va eshitish orqali (ko'rganda va eshitganda) – 50%; ko'rib va eshitish orqali qabul qilish va munozarada – 70%; ko'rib va eshitish orqali qabul qilish va munozarada, amaliy imkoniyatlarni qo'llanilganda – 90% axborot qoladi.

◆ *Ta'lim oluvchilarni o'quv imkoniyatlari:* tayyorgarlik darajasi, umumo'quv malakalarni shakllanganligi, faolligi, qiziqishi va yo'naltirilganligi, yoshi, ishlash qobiliyati, o'ziga xos imkoniyatlari va qobiliyatlari.

Vaqt sarfi: 1) o'quv dasturida yil davomida o'quv faniga, uning alohida mavzulariga ajratilgan vaqt, shunchalik cheklangan bo'lishi mumkinki, bu esa ko'p vaqt oladigan usullarni maqsadga muvofiqroq joylarda qo'llash imkonini beradi; 2) vaqt u yoki boshqa usulni tayyorlash va amalga oshirishda mehnat sarfini ketish nuqtai nazaridan muhim omil hisoblanadi.

Ta'lim berish sharoiti: ba'zi usullarni amalga oshirish uchun alohida sharoitlar talab etiladi: ta'lim berishning texnik vositalari, kompyuter, maxsus kompyuter dasturlari, magnitli yozuv taxtasi, maxsus jihozlangan xona va boshq.

Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi, jamoadagi o'zaro munosabatlarning xususiyatlari (hamkorlik yoki so'zsiz bo'ysunishli).

Ta'lim oluvchilar soni: agarda u katta bo'lmasa, ta'lim berishni faol ta'lim usullarni qo'llab, jadallashtirish mumkin.

Ta'lim beruvchining chuqur bilimdonligi va shaxsiy sifatlari: ma'qul deb topilgan usullarni qo'llashni bilishi va uddalashi, talablarga mos shaxsiy sifatlarga ega bo'lishi lozim.

Qo'shimcha omillar:

- ◆ Mavzuni o'rganishni (mustaqil/ta'lim beruvchi rahbarligi ostida) tashkillashtirish yo'li: *Qay tarzda?*
- ◆ Didaktik vositalar: *Qaysilari?*
- ◆ Faollikni rag'batlantiruvchi usullar: *Qaysilari?*
- ◆ Nazorat va o'z-o'zini nazorat: *Qaysilari?*

Xulosa

Ta'lim berish usuli – belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo'li hisoblanadi. Pedagogik amaliyotda quyidagi metodlar – **og'zaki metod** (og'zaki bayon, tushuntirish, suhbat), **kitob bilan ishlash** (instruktiv materiallar), **ko'rgazmali metod** (ko'rgazmalar, kino, videofilm, kuzatuv), **amaliy metod** (mashqlar, laboratoriya, amaliy ishlar)lardan keng foydalaniladi. Shuningdek, hozirda amaliyotda **faol metodlardan** keng foydalanilmoqda.

O'z-o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. "Ta'lim berish usuli" tushunchasiga ta'rif bering.
2. Usulning ta'lim berish texnologiyasidagi o'rni va vazifasini aytib bering.
3. Ta'lim berish guruhlari o'rtasidagi farqlar to'g'risida gapirib bering.
4. Ta'lim berish usullarini aniqlovchi, omillarni aytib bering.
5. Ta'lim berish usullari talabalarga o'quv axborotini o'zlashtirish natijalariga ta'sir etadi, degan tasdiqlashga o'z mulohazangizni bering.

MAXSUS FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN TA‘LIMNING TASHKILLASHTIRISH SHAKLLARI

REJA:

5.1. Ta‘limni tashkillashtirish shakllari: mohiyati va mazmuni.

5.2. Guruhlarda hamkorlikda ishlashni tashkil etish texnikalarining mohiyati va ahamiyati.

5.3. Guruhlarda hamkorlikda ishlashni tashkillashtirish texnologiyasi.

5.4. Hamkorlikda o‘zaro o‘qish turlari va ularning mohiyati.

Tayanch ibora va atamalar: ta‘lim shakllari, nazariy ta‘lim, amaliy ta‘lim, guruhli ta‘lim shakllari, mustaqil o‘qish, hamkorlikda o‘qitish.

5.1. Ta‘limni tashkillashtirish shakllari: mohiyati va mazmuni

Ta‘lim shakllari (forma-lotincha-tashqi ko‘rinish) – bu usul o‘quv jarayonini mavjudligi, uning ichki mohiyati, mantiqi va mazmuni uchun qobiq.

Ta‘lim shakli o‘quv jarayonining shunday tashqi tomonlarini namoyon qiladi, ya‘ni:

1. Uning mavjud bo‘lish yo‘li (tartib, tartibot):

- *ta‘lim oluvchilar soni:* ommaviy, kichik guruhlarda, yakka holda o‘qitish;
- *o‘qitish vaqti:* 45 daqiqalik – sinf darsi, 90 daqiqalik – birlashgan dars, «tanaffussiz dars»;
- *o‘qitish joyi:* auditoriya, laboratoriya mashg‘ulotlari, ustaxonalarda ishlash.

O‘quv ishini tashkillashtirish shakli:

- ma‘ruza, seminar, mustaqil ish va boshqalar.

Ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkillashtirish yo‘llari: umumiy (frontal), guruhli, yakka tartibli.

Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkillashtirish shakllari:

- **Ommaviy ish** (frontal) – barcha ta'lim oluvchilar oldiga bir xil topshiriq bajarish maqsadi qo'yiladi.
- **Jamoaviy ish** (kollektiv) – ham umumiy va guruhliga taalluqli bo'lishi mumkin: 1) oldinda turgan ish rejasini hamkorlikda muhokama qilish; 2) majburiyatlarni bo'lish, hisobot shaklini tanlash; 3) xulosalarni muhokama qilish (tartib bilan alohida ta'lim oluvchilar fikrlari tingladi va muhokama qilinadi); 4) Ma'qul xulosalarni shakllantirish (umumiy kelishuv bilan).
- **Guruhli** – kichik guruhlarda hamkorlikda bir topshiriqni bajarish.
- **Yakka tartibli (individual)** – o'quv topshirig'ini yakka o'zi bajarishi.

Talabalarni nazariy tayyorlashga yo'naltirilgan ta'limning tashkiliy shakllari

Nazariy ta'limda o'quv faoliyatini tashkillashtirish shakllari: dars, seminar, maslahat, laboratoriya amaliy mashg'ulot, qo'shimcha mashg'ulotlar, joriy va oraliq baholash, itmihon.

Amaliy ta'limda – ishlab chiqarish darslari, ishlab chiqarish amaliyoti, malakaviy bitiruv imtihoni.

O'quv faoliyatidan tashqari shakllar:

1) mutaxassiligi bo'yicha:

fakultativ,
kasbiy to'garaklar,
ixtirochilar to'garagi,
ilmiy-texnik to'garaklar,
mutaxassiliklar bo'yicha birlashmalar.

2) qiziqishi bo'yicha:

fanlar bo'yicha to'garaklar,
texnik ijodkorlik to'garaklari,
amaliy ijodkorlik to'garaklari,
yo'nalish bo'yicha klublar,
san'at havaskorlar to'garagi,
sport seksiyalari.

Mustaqil o'qish shakllari:

- qiziqishi bo'yicha faoliyat,
- fan, san'atni mustaqil o'rganish,
- mustaqil ijodiy faoliyat,
- hayotni o'rab turgan olamni kuzatish.

5.2. Guruhlarda hamkorlikda ishlashni tashkil etish texnikalarining mohiyati va ahamiyati

Guruhli ta'lim shakllari – bu talabalar faoliyatini tashkil etishni shunday yo‘liki, bunda aniq topshiriqni hamkoriy yechish uchun o‘quv guruhini vaqtinchalik kichik guruhlarga bo‘lishni talab etadi. Talabalarga berilgan topshiriq mazmunini muhokama qilish va uni bajarish yo‘li va usulini belgilab olish, shu bilan birga ilgari surilgan takliflarni hamkoriy baholash, ularni amalga oshirish, bajaraligan ishni hamkorlikda tahlil qilishni amalga oshirish, uni ifodalash, so‘ngra birgalikda topilgan natijani taqdim etish taklif etiladi.

Guruhli o‘qitish eng avvalo, *“o‘qituvchi-talabalar” dialogidan voz kechishni va uch yoqlamalik “o‘qituvchi-guruh-talabalar” o‘zaro munosabatiga o‘tishni nazarda tutadi.*

O‘quv guruhi harakatlanuvchi kichik guruhlarga bo‘linadi va ularning har biri o‘quv materialini o‘zlashtiradilar.

Talabalarning hamkoriy harakatlari tashkillashtiriladi, bu o‘quv-bilish jarayonini faollashtirishga, ularda muloqot qilishni shakllantirishga imkon beradi:

Guruhlarda ishlab, talabalar zarur bo‘lganda qo‘llash yo‘llarini so‘raydilar va boshqalarga yordam berishni o‘rganadilar. Bir-birlariga savol beradilar, buning uchun ular savolni aniq ifodalashlari kerak, javoblar asoslanishi lozim, buning uchun esa, ular bir-birlarini diqqat bilan eshitishlari muhimdir. Har bir talabaning imkoniyatlarini amalga oshirish va rivojlantirish ta‘minlanadi:

- qobiliyatlilar o‘z qobiliyatlarini ko‘rsatishlari mumkin.
- O‘rta qobiliyatlilar o‘z bilim va ko‘nikmalarni ko‘rsatishlari mumkin.

Kichik guruhlarda ish ularni stress vaziyatiga tushishdan saqlaydi, ya‘ni: noto‘g‘ri javob berish holatida barcha oldida kamsitilgan bo‘lish qo‘rquvi.

- Guruhlarda ish “Men va Ular”ni “Biz” munosabatini, o‘zini guruhning bir bo‘lagi bo‘lishini his qilishga imkon beradi.

5.3. Guruhlarda hamkorlikda ishlashni tashkillashtirish texnologiyasi

I. Tashkiliy bosqich

Texnologik ishlar

Ta'lim beruvchi faoliyati

1. Guruhlarda hamkorlikda ishlashni tashkillashtirish tayyorgarligini o'zini baholashi, tahlil qilishi

Quyidagi savollarga javob izlaydi:

- ◆ Nima uchun men ta'lim oluvchilar guruhlarida ishlashlarini xohlayman? Men bunga o'zim tayyormanmi?
- ◆ Men buni qanday amalga oshirishni bilamanmi?
- ◆ Ta'lim oluvchilarni o'zlari bunga tayyormilar?
- ◆ Ular guruhli shakl sharoitida ta'lim olish qoidalarini biladilarmi?

2. Maqsadni belgilash

Ta'limiy maqsadni belgilaydi va natijalarni rejalashtiradi.

3. Guruhli ishga ajratilgan zarur bo'lgan vaqt bo'lagi va o'quv rejasidagi o'zaro nisbat

Mavjud o'quv rejasiga muvofiq, belgilangan maqsad va ko'zlanayot natijalarga erishishni amalga oshirish uchun muhim bo'lgan vaqt bo'lagi vaqtga nisbatan bog'lanishda. Guruhli ishni o'tkazish mumkinligi to'g'risida xulosa chiqaradi.

4. O'quv mashg'ulotining modelini tanlash

Eng yaxshi model: 1) o'quv topshirig'ini barcha o'quv guruhlariga tushuntiradi, 2) kichik guruhlarida, avval alohida, so'ngra birgalikda ishni tashkillashtirish, 3) guruhli ish taqdimoti va uni jamoaviy yakunlash.

5. Guruhlar ish joyini tanlash

Auditoriya shunday bo'lishi kerakki, bunda guruhlar bir-birlariga xalaqit bermasdan, bir necha guruh ishlashi mumkin.

6. Topshiriqni tanlash va uni ifodalash

Ta'limiy maqsadga mos keluvchi bir xil/taqaballashgan topshiriqlarni tanlaydi. Uni ta'lim oluvchilarning qobiliyatlari, BMK darajasi va xususiyatlaridan kelib chibib ifodalaydi. Bu esa barcha guruh a'zolarini topshiriqni bajarishda birgalikda ishtirok etishini ta'minlash imkonini beradi.

7. O'quv materiallari va yo'riqnomalarni tayyorlash

Guruhlar uchun quyidagilarni tayyorlaydi: yozma yo'riqnomalar: topshiriqni guruh tushunishi va uni bajarish yo'li bularga bog'liq; faqat yo'riqnomani tushunishi ichki guruhlar ishini natijasini ta'minlaydi.

<p>ko‘nikmalarni shakllanishiga e‘tiborini qaratadi;</p> <p>3) ta‘lim oluvchilarga ishni bajarganliklarini ma‘lum qilishlarini taklif qiladi va ochiq savollar berib ularga yordam beradi:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ Hodisalarni tahlil qilish uchun – «<i>Qanday?</i>»; ◆ Fikrlarni bildirish uchun – «<i>Nima uchun bu usul yaxshi yoki yomon?</i>»; ◆ Eshittirib o‘ylashga, boshqalarni tinglashga, olingan axborotdan ma‘lumotlarni tanlab olishlari uchun «<i>Agarda, ...? Qanday boshqa usullar mavjud? ...boshqalar o‘ylaydiki, ...Qo‘llashimiz mumkin</i>»; ◆ 4) ish borishini sharhlaydi, yutuqlarni baholaydi, ayrim, aniq va samimiy tanbeh qiladi 	<p>qiladilar.</p> <p>Guruhli ishning umumiy natijasini ifodalaydi va ularni taqdimotga tayyorlaydi</p>
--	--

IV bosqich. Yakun yasash, tahlil va baholash

Guruhlar ishida tarqoqsizlikni oldini olish yo‘li:

- ! Guruhlar ishini har doim boshqarib turish kerak: mavzudan chetga chiqish - bu ta‘lim oluvchilar uchun yo‘ldan chiqishdir.
- Guruh sardorlariga e‘tibor berish kerak.
- Ishni bajarish uchun zarur bo‘lgan, barcha materiallar tushunarli bo‘lganligiga ishonch hosil qilish.
- Topshiriqlarni bajarish uchun yetarli vaqt miqdorini ta‘minlash.
- Barcha bir xilda, adolatli baholanishini kuzatish.
- Guruhlarda ishlash qoidalarini belgilash.
- Har bir guruh o‘z xatti-harakatini o‘zi rejalashtirishini belgilash.

Faoliyat

ta‘lim beruvchi	ta‘lim oluvchilar
<p>1. Bajarilgan ish natijalari to‘g‘risida ma‘lumot berish uchun guruh vakillarini tayinlaydi. Baholash mezon va ko‘rsatkichlarini eslatadi.</p> <p>2. Natijalar tekshiruvini o‘tkazadi:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ guruhning har bir ishtirokchisi bilan 	<p>Guruh vakillari ish natijalari to‘g‘risida ma‘lumot beradilar</p>

<p>gaplashadi;</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ yoki buni avvaldan tayinlangan nazoratchi qilishi mumkin; ◆ yoki materialga taalluqli bo‘lgan, topshiriqni bajarish vaqtida o‘zlashtirilganlar bo‘yicha, test o‘tkazadi; ◆ yoki berilgan material bo‘yicha boshqalar ma’lumot olganliklarini aniqlash uchun, har bir guruh o‘zaro tekshirish uchun savol berishi yoki tayyorlashi mumkin. Bunda guruh a’zolari testga tayyorlanishlarida bir-birlariga hamkorlikda yordam berishlariga ruxsat beradi. ◆ 3. Guruh ishini tahlil qiladi, topshiriq bajarilishining yakunini qiladi, erishilgan maqsad to‘g‘risida xulosalar chiqaradi. 	
--	--

10-rasm. Guruhlarda hamkorlikda ishlashni tashkillashtirish texnologiyasi.

5.4. Hamkorlikda o‘zaro o‘qish turlari va ularning mohiyati

Hamkorlikda o‘qitish g‘oyasi turli mamlakatlardagi, jumladan, Amerikadagi J.Xonkins universiteti professori – R.Slavin (1990), Minnesot universiteti professorlari – R.Jonson, D.Jonson (1987), Kaliforniya universiteti professori – J.Aronson (1978), Isroildagi Tel-Aviv universiteti professori – Sh.Sharan (1988) tomonidan ishlab chiqilgan.

Amerika olimlari tomonidan ishlab chiqilgan hamkorlikda o‘qitish, asosan, talabalarni DTS va fan dasturida qayd etilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, Isroil va Yevropa olimlari tomonidan tavsiya etilgan hamkorlikda o‘qitish, yuqorida qayd etilganidek, ko‘proq talabalar tomonidan o‘quv materialini qayta ishlash, loyihalash faoliyatini rivojlantirish, o‘quv bahsi va munozaralar o‘tkazishni nazarda tutadi.

Mazkur g'oyalar bir-birini to'ldiradi, didaktik jihatdan boyitadi va bir-birini taqozo etadi.

Hamkorlikda o'qitish g'oyasi didaktikada 1970-yillarda paydo bo'lgan. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya Federativ Respublikasi, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil mamlakatlari ta'lim muassasalarida keng qo'llanila boshlangan.

Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi – o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qish-o'rganishdir.

Hamkorlikda o'qitish har bir talabani kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, shaxs sifatida onglilik, mustaqillikni tarbiyalash, har bir talabada shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usini vujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir talabaning ta'lim olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda muntazam va sidqidildan aqliy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini to'liq va sifatli bajarishga, o'quv materialini puxta o'zlashtirishga, o'rtoqlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam uyushtirishga zamin tayyorlaydi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasida talabalarni hamkorlikda o'qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud:

1. Komandada o'qitish.
2. Kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish.
3. Hamkorlikda o'qitishni «zig-zag yoki arra» metodi.
4. Hamkorlikda o'qitishning «birgalikda o'qiymiz» metodi.
5. Kichik guruhlarda ijodiy izlanishni tashkil etish metodi.

1. Komandada o'qitish.

Bunda (R.Slavin) talabalar teng sonli ikkita komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir talaba mavzudan ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishiga e'tiborni qaratadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi muvaffaqiyatlaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, talabalarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi yetarli emas. Talabalar

o‘rtasida tom ma’nodagi hamkorlik, har bir talabaning qo‘lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada talabalarning bilimlarni o‘zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir talabaning kundalik natijasi avval qo‘lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina talabalar o‘zining mashg‘ulot davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas’uliyatni his qilib, ko‘proq izlanishga, bilim, ko‘nikma va malakalarni puxta o‘zlashtirishga intiladi.

O‘qituvchi komandalar uchun o‘quv topshiriqlarini mavzu bo‘yicha talabalarning o‘zlashtirgan bilimlarini aniqlash uchun test savollarini tuzib bo‘lgandan so‘ng, mazkur mashg‘ulotning borishini loyihalashtirishi kerak.

2. Kichik guruhlarda hamkorlikda o‘qitish (R.Slavin, 1986).

Bu yondashuvda kichik guruhlar 4 ta talabadan tashkil topadi. O‘qituvchi avval mavzuni tushuntiradi, so‘ngra talabalarning mustaqil ishlari tashkil etiladi. Talabalarga berilgan o‘quv topshiriqlari 4 qismga ajratilib, har bir talaba topshiriqning ma’lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir talaba o‘zi bajargan qism yuzasidan fikr yuritib, o‘rtoqlarini o‘qitadi, so‘ngra guruh a‘zolari tomonidan topshiriq yuzasidan umumiy xulosa chiqariladi. O‘qituvchi har bir kichik guruh axborotini tinglaydi va test savollari yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi.

Talabalarning kichik guruhlardagi o‘quv faoliyati o‘yin (turnir, musobaqa) shaklida, individual tarzda ham tashkil etilishi mumkin. O‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirib bo‘lganidan so‘ng, talabalarni kichik guruhlariga ajratib, ularga topshiriqlarni bajarishni tavsiya etadi.

Shuni qayd etish kerakki, kichik guruhlar o‘quv materiali yuzasidan tuzilgan yagona topshiriqni bajaradilar. Kichik guruh a‘zolari o‘quv topshiriqlarini o‘zaro bo‘lib oladilar.

3. Hamkorlikda o‘qitishni “zigzag yoki arra” metodi yordamida tashkil etish (E.Aronson, 1978).

“Arra” metodida kichik guruhlar 6-8 ta talabadan tashkil topadi. Mashg‘ulot davomida o‘rganiladigan mavzu mantiqan tugallangan qism (blok yoki modul) larga ajratiladi. Har bir qism yuzasidan talabalar bajarishi lozim bo‘lgan o‘quv topshiriqlari tuziladi. Talabalar guruhi mazkur topshiriqlarning bittasini bajaradi va shu qism bo‘yicha

“mutaxassis”ga aylanadi. Soʻngra guruhlar qayta tashkil etiladi. Bu guruhlarda har bir qism (blok yoki modul) “mutaxassisi” boʻlishi shart, mazkur mutaxassislar oʻzlari egallagan bilimlarni xuddi “arra” tishlari ketma-ket kelganidek navbat bilan boshqalarga bayon qiladi. Mazkur guruhlarda oʻquv materialini mantiqiy ketma-ketlikda qayta ishlab chiqiladi.

1-bosqich: mustaqil ish.

2-bosqich: ekspertlar uchrashuvi.

3-bosqich: oʻzaro oʻqish; oʻzaro tekshirish va oʻzaro baholash.

1986-yili R.Slavin “arra-2” metodini yaratgan. Mazkur metodga koʻra kichik guruh 4-5 talabadan tashkil topadi. Barcha guruh aʼzolari maʼruza materialini yuzasidan tuzilgan yagona topshiriq ustida ishlaydi. Guruh ichida talabalar topshiriqlarni qismlarga ajratib, boʻlib oladilar. Har bir talaba oʻziga tegishli qismini puxta oʻzlashtirib “mutaxassis”ga aylanadi. Mashgʻulot oxirida har bir kichik guruhdagi “mutaxassis”lar uchrashuvi qayta tashkil etilgan guruhlarda oʻtkaziladi. Talabalar bilimi test savollari yordamida individual tarzda oʻtkazilib nazorat qilinadi va oʻzlashtirish darajasi baholanadi hamda guruh aʼzolarining toʻplagan ballari jamlanadi, eng yuqori ball toʻplagan guruh gʻolib sanaladi.

4. Hamkorlikda oʻqitishning “Birgalikda oʻqiyimiz” metodi.

Ushbu metod 1987-yili Minnesot universiteti professorlari D.Jonson, R.Jonsonlar tomonidan ishlab chiqilgan. Guruh talabalari 3-5 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratiladi. Har bir guruh mashgʻulotda bajarishi lozim boʻlgan topshiriqning maʼlum qismini bajaradi. Guruhlar topshiriqni toʻliq bajarishi natijasida oʻquv materialining yaxlit oʻzlashtirilishiga erishiladi. Mazkur metodning asosiy prinsiplari – komandani taqdirlash, talabalarga individual yondashish, muvaffaqiyatlarga erishish uchun bir xil imkoniyatlarni vujudga keltirish.

5. Kichik guruhlarda ijodiy izlanishni tashkil etish metodi.

1976-yili Tel-Aviv universiteti professori Sh.Sharan tomonidan ishlab chiqilgan. Bu metodda koʻproq talabalarning mustaqil va ijodiy ishiga eʼtibor qaratiladi.

Talabalar alohida-alohida yoki 6 kishilik kichik guruhlarda ijodiy izlanish olib boradilar. Ijodiy izlanish kichik guruhlarda tashkil etilganda mashgʻulotda oʻrganish lozim boʻlgan oʻquv materialini kichik

qismlarga ajratiladi. Keyin bu qismlar yuzasidan topshiriqlar har bir talabaga taqsimlanadi. Shunday qilib, har bir talaba umumiy topshiriqning bajarilishiga o'z hissasini qo'shadi. Kichik guruhlarda topshiriq yuzasidan munozara o'tkaziladi. Guruh a'zolari birgalikda ma'ruza tayyorlaydi va guruh talabalari o'rtasida o'z ijodiy izlanishlari natijasini e'lon qiladi. Kichik guruhlar o'rtasida o'tkazilgan o'quv bahsi, munozara talabalar jamoasining hamkorlikda bajargan mustaqil faoliyatining natijasi, yakuni sanaladi. Hamkorlikda ishlash natijasida qo'lga kiritilgan muvaffaqiyatlar guruh jamoasidagi har bir talabaning muntazam va faol aqliy mehnat qilishiga, kichik guruhlarini, umuman guruh jamoasini jipslashtirishga, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi va kutilmagan vaziyatlarda qo'llanib, yangi bilimlarning o'zlashtirilishiga bog'liq bo'ladi.

Yuqorida qayd etilgan barcha metodlarning o'ziga xos xususiyati, maqsad vazifalarining umumiyligi, talabalarning tahsil olish va muloqotdagi shaxsiy mas'uliyatini taqozo etishi, shuningdek, muvaffaqiyat qozonishga bir xil imkoniyatlarning mavjudligidir. Hamkorlikda o'qitish negizida musobaqa emas, balki hamkorlikda aqliy mehnat qilib, ta'lim olish jarayoni yotadi.

O'qituvchi ta'lim jarayonida hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanish maqsadida quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

- qaysi mavzularni hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanib o'rganishni aniqlaydi va mazkur mashg'ulotni taqvim-rejada belgilaydi;

- ushbu mavzu bo'yicha talabalarga tavsiya etiladigan o'quv topshiriqlari va ularni bajarish yuzasidan ko'rsatmalar tayyorlaydi;

- hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanib o'tiladigan mashg'ulot turi, tuzilishi va borishini loyihalashtiradi;

- yangi mavzu yuzasidan talabalar bilimini nazorat qilish uchun test savol-topshiriqlarini tuzadi.

Birinchi guruh "Mutaxassislar tayyorlash" guruhi

Mazkur mavzu bo'yicha o'quv materialini 4 qismdan iborat bo'lganligi sababli mashg'ulotda qatnashayotgan 24ta talaba mashg'ulot boshlanishidan oldin 4 xil rangdagi kartochkalar yordamida teng sonli to'rta, 6ta talabadan iborat "mutaxassislar tayyorlash" guruhiga ajratiladi. Ular o'zlariga tegishli o'quv topshiriqlarini bajaradi va shu qism bo'yicha "mutaxassislar"ga aylanadi.

Ikkinchi guruh “Mutaxassislar uchrashuvi” guruhi

Rangli kartochkalarning har birining orqa tomonida 1 dan 8 gacha raqamlar yozilgan bo‘lib, barcha rangli kartochkalardagi raqamlar yig‘indisi guruhdagi talabalar soniga teng bo‘lishi lozim.

“Mutaxassislar uchrashuvi” kartochkalarning orqa tomonidagi raqamlar asosida 8ta guruh tashkil etilib, bu guruhlar tarkibiga bir xil raqamli 4 xil rangdagi kartochkalarga ega bo‘lgan 4 ta talaba kiradi. Shuni qayd etish kerakki, bu guruhlarda har bir qism (blok yoki modul) “mutaxassisi” bo‘lishi shart.

Mazkur uchrashuvda “mutaxassislar” o‘zlari egallagan bilimlarni navbat bilan o‘rtoqlariga bayon qiladi. Ushbu guruhlarda o‘quv materialining 4ta qismi mantiqiy ketma-ketlikda qayta ishlab chiqiladi. So‘ngra o‘quv materiali yuzasidan tuzilgan topshiriqlar yaxlit holatga keltirilib, guruhlar o‘rtasida savol-javob, munozara o‘tkaziladi.

Hamkorlikdagi o‘qish: tamoyillari va qoidalari

- 1) guruhga bitta topshiriq;
- 2) bitta rag‘bat: guruh barcha ishtirokchilari hamkorlikdagi ish bahosi (umumiy natijaga erishish uchun barcha guruh a‘zolari sarflaydigan kuchi baholanadi) va akademik natijalari yig‘indisidan tashkil topgan bitta baho oladi, ya’ni guruh (komanda) muvaffaqiyati har bir ishtirokchining hissasiga bog‘liq;
- 3) har birining o‘z muvaffaqiyati va guruhning boshqa a‘zolari muvaffaqiyati uchun shaxsiy mas’uliyatligi;
- 4) hamkorlikdagi faoliyat: guruhiy muzokara, hamkorlik, o‘zaro yordam berish kabi o‘zaro harakat usullari asosida tashkil topadi;
- 5) muvaffaqiyatga erishishda teng imkoniyatlar: har bir o‘qiyotgan o‘z shaxsiy yutug‘ini takomillashtirishga, shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda o‘qishga berilgan bo‘lishi zarur, chunki u boshqalar bilan teng baholanadi.

“ILON IZI” yoki “ARRA” texnikasi
“Ilon izi” yoki “Arra” texnikasining texnologik xaritasi (5-jadval)

Ish bos-qichlari	F a o l i y a t	
	ta’lim beruvchi	ta’lim oluvchi
1	Lavhalarning murakabligi va hajmi bo’yicha teng bo’lingan o’quv materiali ustida ishlash uchun 4-6 kishidan iborat bo’lgan guruhlarni shakllantiradi.	
2	Oldinda turgan ish xususiyatini tushuntiradi, ekspert varaqlarini tarqatadi – har bir guruh a’zosi umumiy ishning alohida qismini oladi va o’zining o’quv materiali sohasining eksperti bo’ladi.	<p>Har bir guruh a’zosi ekspert varag’iga mos ravishda o’quv materialidan kerakli ma’lumotni topadi.</p> <p>Mutaxassislar uchrashuvi – har xil guruhlarda faqat bir materialni o’rganayotganlar bilan uchrashadilar va ekspertlar sifatida axborotlar bilan almashinadilar, o’zlarining savollarini ishlaydilar, dastlabki o’zlarining guruh a’zolariga ushbu axborotni samaraliroq bayon etishni birgalikda rejalashtiradilar.</p> <p>Mutaxassislar o’zlarining dastlabki guruhlariga qaytadilar, har biri o’zining topshirig’ining qismi to’g’risida ma’ruza qiladi (xuddi arraning bir tishiday).</p> <p>Umumiy mavzu bo’yicha bir-birlariga savollar beradilar va bilimlarni baholaydilar yoki ta’lim beruvchi tomonidan barcha mavzular bo’yicha testlarni bajaradilar.</p>
3	Ish yakunidan so’ng guruhlardagi xohlagan ta’lim oluvchiga mavzu bo’yicha hohlagan savolga javob berishini taklif etadi.	Savollarga javob beradilar

6-jadval

“BIRGALIKDA O‘RGANAMIZ” yoki (“KOOP-KOOP”) usuli
“Birgalikda o‘rganamiz” (“Koop-koop”) usulining texnologik
xaritasi

Ish bosqichlari	F a o l i y a t	
	ta’lim beruvchi	ta’lim oluvchi
1	O‘qiganlik darajasi bo‘yicha 3-5 kishidan iborat bo‘lgan har xil guruhlarni shakllantiradi	
2	Har bir guruhga umumiy mavzuning <i>qismini - bir</i> topshiriq beradi, bu bo‘yicha barcha o‘quv guruhlari ishlaydi. Tayanch (ekspert varaqlar)ni taqdim etadi.	Guruh ichida umumiy topshiriq bo‘linadi.
3	Topshiriqni bajarish muvaffaqiyatini, muomala madaniyatini nazorat qiladi.	Hamma alohida topshiriqni bajaradilar va barcha mavzular bo‘yicha mustaqil ishlaydilar. Guruh a‘zolarini kichik ma’ruzalarini tinglaydilar. Umumiy ma’ruzani ifodalaydilar.
4	Guruhlardagi ish yakunini va natijalar taqdimotini e’lon qiladi.	Guruh sardorlari yoki hamma guruh ma’ruza taqdimotini o‘tkazadilar.
5	Guruh natijalarining tahlili va baholashini o‘tkazadi, g‘olib guruhni aniqlaydi.	

“O‘YLANG – JUFTLIKDA ISHLANG –FIKR ALMASHING”
texnikasi

Ushbu texnika birgalikdagi faoliyat bo‘lib, talabalarni matn ustida fikrlash, o‘z g‘oyalarini shakllantirish va ularni hamkorlar yordamida muayyan shaklda ifodalashga yo‘naltiradi.

“O‘ylang – juftlikda ishleng – fikr almashing” texnikasidan foydalangan holda guruhlarda ishni tashkil etish jarayonining tuzilishi quyidagicha bo‘ladi:

1. O‘qituvchi savol va topshiriq beradi: oldin o‘ylab chiqish, so‘ng qisqa javoblar yozish tartibida.

2. Talabalar juftliklarga bo‘linib, bir-biri bilan fikr almashadilar va ikkala javobni mujassam etgan umumiy javobni ishlab chiqishga harakat qiladi.

3. O‘qituvchi bir necha juftliklarga o‘ttiz sekund davomida auditoriyaga o‘z ishining qisqa yakunini ifodalab berishni taklif qiladi.

Xulosa

Ta‘lim jarayonining samaradorligi ta‘limning tashkillashtirish shakllariga ham bevosita bog‘liqdir. Maxsus fanlarni o‘qitishda o‘qituvchi turli tashkiliy shakllardan, xususan, nazariy, amaliy, o‘quv mashg‘ulotidan tashqari va mustaqil ta‘limni tashkil etishda samarali foydalanadi.

Hozirda talabalarning o‘zaro hamkorlikda bilimlarni o‘zlashtirishini tashkil etish amaliyotda keng foydalanilmoqdaki, u talabalarning o‘zaro birgalikda fanni o‘zlashtirishlariga keng imkoniyatlar yaratib beradi. Hamkorlikda o‘qishni tashkil etishda turli usullardan foydalanish mumkin. Bunda fanning, mavzuning, unga qo‘yiladigan maqsad va mazmun, guruhning tayyorgarligidan kelib chiqqan holda usullar tanlanadi.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. “Ta‘limni tashkillashtirish shakllari” tushunchasini kengroq ta‘riflab bering.

2. Ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkillashtirish shakllarining farqli belgilarini ayting.

3. Guruhlarni shakllantirish asoslarini aytib bering.

4. Guruhlar qaysi belgilarga qarab shakllantirilishini tushuntirib bering.

5. Guruhlarda ishlarni tashkil etish qoidasini ayting.

6. Guruhlarda ishlar qanday baholanadi va yakun chiqariladi?

7. Guruhlarni maqbul joylashtirish chizmasini tasvirlang va asoslang.

8. TT “Ilon izi” va “Birga o‘rganamiz” texnikasini o‘rmini tushuntiring.

2-BOB. PEDAGOGIK JARAYONNI SAMARALI REJALASHTIRISHDA O‘QITUVCHINING INNOVATSION TAYYORGARLIGI VA IJODKORLIGI

MAXSUS FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN TA‘LIM VOSITALARI

Reja:

- 6.1. O‘quv jarayonida ta‘lim vositalarining o‘rni va ahamiyati.**
- 6.2. Ta‘lim vositalarining tasnifi.**
- 6.3. O‘quv-uslubiy majmua (O‘UM) turlari va ulardan foydalanish.**
- 6.4. Grafik tashkil etuvchilarning o‘rni va ahamiyati.**

Tayanch ibora va atamalar: ta‘lim vositalari, ta‘limning texnik vositalari (TTV), yordamchi ta‘limiy vositalar (YoTV), o‘quv-uslubiy materiallar (O‘UM), Insert jadvali, klaster, toifalash va konseptual jadvallar, B/BX/B jadvali, Venna diagrammasi, SWOT - tahlil jadvali, “Nima uchun?” sxemasi, “Baliq skeleti”, “Kaskad”, “Piramida”, “Nilufar guli”, “Qanday?” diagramma.

6.1. O‘quv jarayonida ta‘lim vositalarini o‘rni va ahamiyati

Ta‘lim vositalari bu moddiy va tevarak-atroflar, tabiiy obyektlar, bundan tashqari, inson tomonidan o‘quv-tarbiyaviy jarayonda axborot olib yuruvchi pedagog va o‘qituvchilar faoliyatida o‘z oldiga qo‘ygan o‘qitish, tarbiyalash va rivojlanish uchun qo‘llaniladigan qurol sifatida yaratilgan sun‘iy obyektlardir.

Ta‘lim vositalari shu bilan birga uning mazmuni, uslublari, tashkiliy shakllari o‘qitish tizimini loyihalashtirilgan va o‘quv-tarbiyaviy jarayonning tarkibiy bo‘limlaridan biridir. Bundan tashqari, har bir o‘quv-tarbiyaviy muassasaning eng muhim tarkibiy qismidir. Pedagogika fani va amaliyotida qo‘llaniladigan turli xil tizimlarning bo‘limlarida bo‘layotgan moddiy o‘qitish vositalari hozirgi paytda joriy qilingan tizimlarning harakatlanishi, qayta qurilishi va bir-biri

bilan bog‘liqligini nazarda tutgan holda boshqa tarkibiy qismlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda ta’lim oluvchilar o‘z ijodiy potensialini nazorat qilish, tabiatdan berilgan iste’dod va qobiliyatlarini rivojlantirishga yangi texnika paydo bo‘lgandan beri o‘qitishning yangi usul va texnologiyalarini egallashga real imkoniyatlari bor. Shunday qilib, didaktikaning kategoriya apparatida moddiy vositalar (ish qurollari) maqsadlar, mazmunlari, usullari, o‘qitishning tashkiliy shakllari bilan birgalikda mustaqillik holatiga ega.

Demak, **ta’lim vositalari** – o‘quv materialini ko‘rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o‘qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

Ta’lim vositalari:

1. Ta’lim berishning texnik vositalari (TTV);
2. Yordamchi ta’lim vositalari (YoTV);
3. O‘quv-uslubiy materiallar yoki majmua (O‘UM).

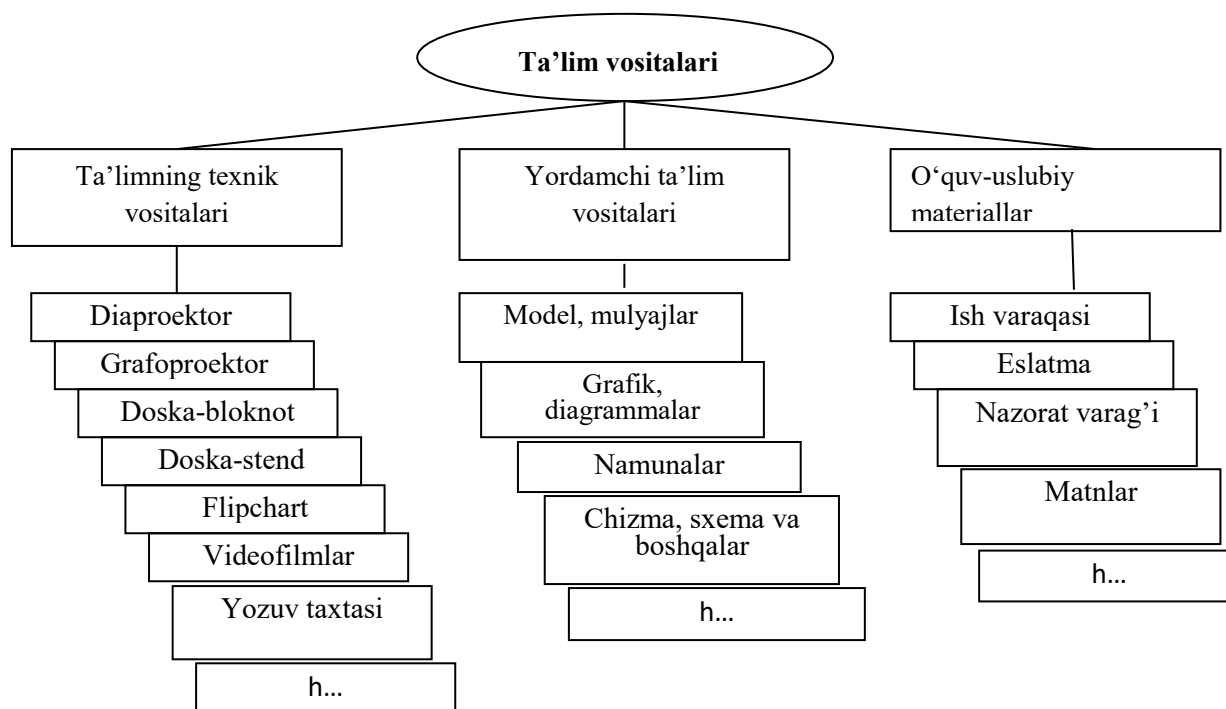
Ta’limning texnik vositalari (TTV) – o‘quv materialini ko‘rgazmali namoyish etishga, uni tizimli yetkazib berishga yordam beradi; talabalarga o‘quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi.

Yordamchi ta’lim vositalari (YoTV) – grafiklar, chizmalar, namunalar va h.k. boshq.

O‘quv-uslubiy materiallar (O‘UM) – o‘quv materiallar, o‘zlashtirilgan o‘quv materiallarini mustahkamlash uchun mashqlar. Bular talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradilar.

Talabalarni o‘quv-bilish faoliyatlarini jadallashtirishga yordam beruvchi har turdagi *ta’lim vositalarini tanlash va ulardan foydalanish quyidagilarga bog‘liq*: 1) maqsadni belgilash; 2) asosiy bilim manbayiga; 3) ta’lim usuliga; 4) o‘quv materialining yangiligi va murakkabligiga; 5) talabalarni o‘quv imkoniyatlariga.

6.2. Ta'lim vositalarini tasnifi

11-rasm. Ta'lim vositalarining tasnifi.

6.3. O'UM turlari va ulardan foydalanish

O'quv-uslubiy majmua – bu yagona metodologiya bo'yicha o'rganiladigan fanning mazmuni va uning xususiyatlariga ko'ra o'qitishni tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan ta'lim mazmunini va o'zlashtirish jarayonini amalga oshirishda qatnashuvchi barcha vositalarni o'z ichiga oladi.

O'quv-uslubiy majmuaning tarkibi quyidagilarni amalga oshirishga qaratilgan:

- ta'limning maqsadi (o'qitishdan maqsad nima? nima uchun o'qitamiz?);
- ta'limning mazmuni (nimani o'qitamiz? nimani o'rgatamiz?);
- ta'lim metodlari (qanday qilib o'qitamiz?);
- ta'lim vositalari (nimalar orqali, qanday vositalar orqali o'qitamiz?).

O'quv-uslubiy majmuaning komponentlari vazifalarni eng ma'qul tarzda, ya'ni eng optimal variantini aniqlash muammosi majmuaning tuzilishini tanlash bilan uzviy bog'liq. O'quv-uslubiy majmuaning tuzilishiga bog'liq ravishda uning komponentlari, vazifalari ham

o'zgarib boradi.

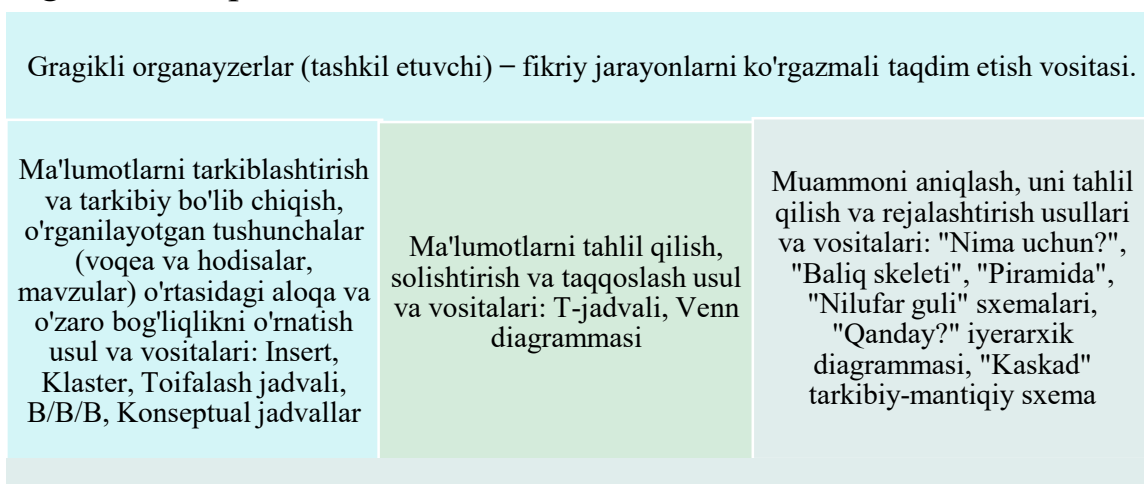
Hozirga paytda o'quv-uslubiy majmua tarkibi:

1. Fan dasturi.
2. Fan bo'yicha ishchi-o'quv dasturi.
3. Texnologak xarita.
4. Dars o'tish kalendar rejasi.
5. Seminar darslari rejasi.
6. Ma'ruzalar matni.
7. Asosiy tayanch tushunchalar.
8. Masala-mashqlar, testlar.
9. Fan bo'yicha oraliq, joriy, yakuniy baholash mezonlari.
10. Yozma ishlarni baholash mezonlari.
11. Fan mavzulari bo'yicha tayyorlangan slaydlar, chizmalar va boshqa namoyish etiluvchi materiallar.
12. Amaliy ish o'yinlari.
13. Kurs ishi mavzulari.
14. Referat mavzulari.
15. Bitiruv malakaviy ish mavzulari.
16. Yozma ish savollari va boshqalardan iborat.

Fanning xususiyatlari va qo'yilgan maqsaddan, mutaxassislarni tayyorlashda fanning tutgan o'rnidan kelib chiqqan holda mazkur ro'yxat qisqarishi yoki qo'shimchalar qo'shilishi mumkin.

6.4. Grafik tashkil etuvchilarning o'rni va ahamiyati

Grafikli organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi.

12-rasm. Grafikli organayzerlar va ularning tasnifi.

**Ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish,
o'rganilayotgan tushunchalar (voqea va hodisalar, mavzular)
o'rtasidagi aloqa va o'zaro bog'liklikni o'rnatish usul va
vositalariga quyidagilar kiradi:
“INSERT” jadvali**

Insert – bu o'quv jarayonida o'z anglashini faol kuzatish uchun talabalarga imkoniyat beradigan kuchli vositadir, chunki shunday hollar borki, odam matnni oxirigacha o'qib, u yerda nima yozilganligini eslab qolmasligi mumkin. Bu esa nima o'qiyotganini tushunmay, o'qish jarayonida faol bo'lishga qatnashmaydigan hollarning misolidir.

Insert – bu matn bilan ishlanganda faollikni qo'llab-quvvatlash uchun kuchli vositadir. Talaba matn bilan ishlaganda faollikni qo'llab-quvvatlash uchun kuchli vositadir. Mustaqil o'qish vaqtida olgan ma'lumotlarni, eshitgan ma'ruzalarni tizimlashtirishni ta'minlaydi; olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash, chetga chiqish, kuzatish. Avval o'zlashtirgan ma'lumotlarni bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Matn bilan ishlayotganda bir qator belgilarni qo'yib boradi ular esa quyidagi ma'nolarni bildiradi:

“V” – men bilgan ma'lumotlarga mos;

“-“ – men bilgan ma'lumotlarga zid;

“+” – men uchun yangi ma'lumot;

“?” – men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to'ldirish talab etiladi.

Matnni insert usulida o'rganganda quyidagi jadvaldan foydalanish mumkin.

Insert jadvali

“V”	“-“	“+”	“?”
o'qiganlaringizdan aniq bilgan yoki bilaman deb o'ylagan ma'lumot.	o'qiganlaringiz, bilganlaringizga qarama-qarshi ma'lumot.	o'qiganlarinigiz orasida siz uchun yangi bo'lgan ma'lumot	o'qiganlaringizdan siz uchun tushunarli bo'lmagan yoki shu haqda ko'proq narsa bilishni istagan ma'lumot.

13-rasm. Insert jadvali.

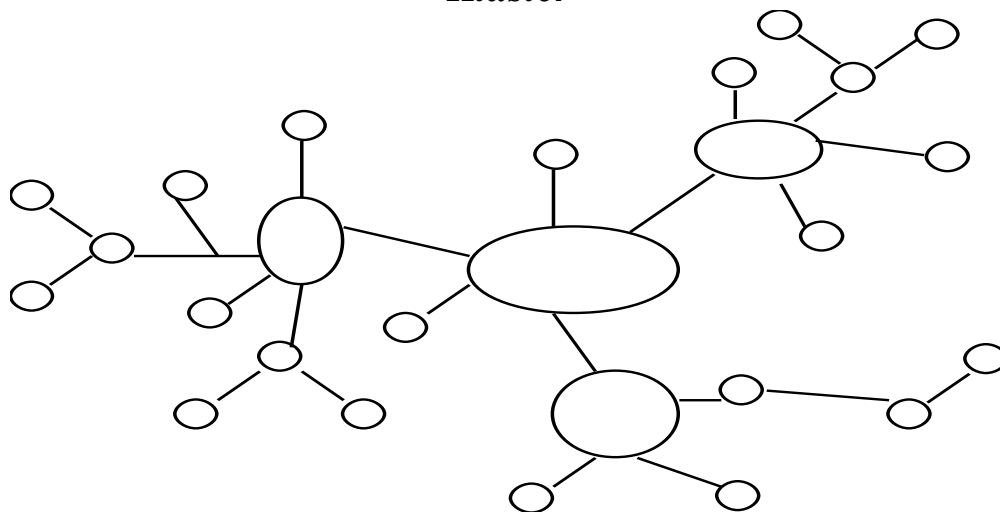
“KLASTER” usuli

(Klaster – tutam, bog‘lam) – axborot xaritasini tuzish yo‘li bo‘lib, barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ishdir. Klasterlarga ajratish – talabalarga biror-bir mavzu to‘g‘risida erkin va ochiq tarzda fikr yuritishga yordam beradigan pedagogik strategiyadir. Bu usul ko‘p variantli fikrlashni o‘rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea)lar o‘rtasida aloqa o‘rnatish malakalarini rivojlantiradi. Klasterlarga ajratishni da‘vat, anglash va mulohaza qilish bosqichlariga fikrlashni rag‘batlantirish uchun qo‘llash mumkin. U, asosan, yangi fikrlarni uyg‘otish, mavjud bilimlarga yetib borish strategiyasi bo‘lib, muayyan mavzu bo‘yicha yangicha fikr yuritishga chorlaydi. Biror mavzu bo‘yicha klasterlar tuzishdan bu mavzuni mukammal o‘rganmasdan oldin foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Klaster usulini tuzish ketma-ketligi:

1. Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog‘oz varag‘ining o‘rtasiga asosiy so‘z yoki 1-2 so‘zdan iborat bo‘lgan mavzu nomi yoziladi.
2. Birikma bo‘yicha asosiy so‘z bilan uning yonida mavzu bilan bog‘liq so‘z va takliflar kichik doirachalar – “yo‘ldoshlar” yozib qo‘shiladi. Ularni “asosiy” so‘z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu “yo‘ldoshlarda” “kichik yo‘ldoshlar” bo‘lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g‘oyalar tugagunicha davom etishi mumkin.
3. Muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

Klaster

14-rasm. Klaster usulining chizmasi.

“TOIFALI JADVAL”

Toifa – xususiyat va munosabatlarni muhimligini namoyon qiluvchi (umumiy) alomat. Ajratilgan alomatlar asosida olingan ma’lumotlarni birlashtirishni ta’minlaydi.

Toifalash tizimli fikrlash, ma’lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Toifali sharhlash yangi o‘quv ma’lumoti bilan tanishishdan so‘ng, kichik guruhlarda, olingan ma’lumot lavhalarini birlashtirish imkonini beradigan toifalarni izlashdan boshlanadi. So‘ngra toifalar jadval ko‘rinishida rasmiylashtiriladi. G‘oyalar yoki ma’lumotlar toifaga mos ravishda bo‘linadi. Ish jarayonida toifalarning ayrim nomlari o‘zgarishi yoki yangilari paydo bo‘lishi mumkin.

Toifalash sharhini tuzish qoidasi

1. Toifalar bo‘yicha ma’lumotlarni taqsimlashning yagona usuli mavjud emas.

2. Bitta mini-guruhda toifalarga ajratish boshqa guruhda ajratilgan toifalardan farq qilishi mumkin.

3. Ta’lim oluvchilarga oldindan tayyorlab qo‘yilgan toifalarni berish mumkin emas, bu ularning mustaqil tanlovi bo‘la qolsin.

Toifalash jadvali

T o i f a l a r				

15-rasm. Toifalash jadvalining chizmasi.

KONSEPTUAL JADVAL

O‘rganilayotgan hodisa, tushuncha, fikrlarni ikki va undan ortiq jihatlari bo‘yicha taqqoslashni ta‘minlaydi.

Taqqoslanadiganlarni aniqlaydilar, olib boriladigan taqqoslanishlar bo‘yicha xususiyatlarni ajratadilar.

Alohida yoki kichik guruhlarda konseptual jadvalni to‘ldiradilar.

- *Uzunlik bo‘yicha* taqqoslanadigan (fikr, nazariyalar) joylashtiriladi;

- *Yotig‘i bo‘yicha* taqqoslanish bo‘yicha olib boriladigan turli tavsiflar yoziladi.

«Iqtisodiy tizimlar» mavzuidagi konseptual jadvalga misol (7-jadval)

Iqtisodiy tizimlar	Ta‘riflar, toifalar, xususiyatlar va boshq.		
	<i>Kapitalning mulkiy shakli</i>	<i>Resurslar egasi</i>	<i>Ishlab chiqarish rejalari</i>
Bozor iqtisodiyoti	Xususiy	Xususiy egalar	Bozor talabi asosida individual tarzda qabul qilinadi
Ma‘muriy buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyot	Davlat	Davlat	Markaziy reja qo‘mitasi tomonidan belgilanadi

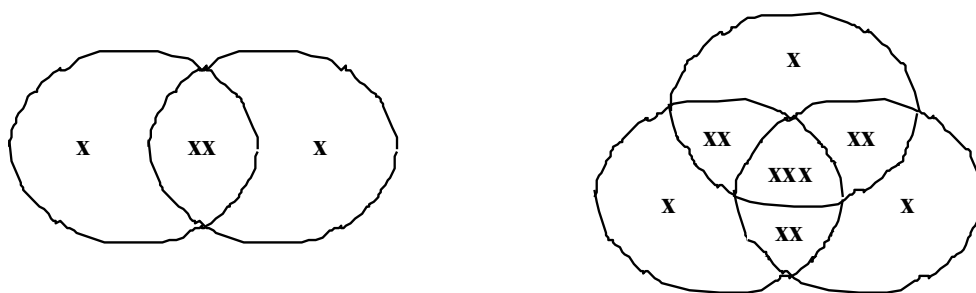
2. Ma‘lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslashning yo‘l va vositalari

“VENN” DIAGRAMMASI

“Venn” diagrammasi – 2 yoki 3 obyekt, tushunchani, g‘oyani, hodisani taqqoslash faoliyatini tashkil etish jarayonida ishlatiladi. U talabalarda taqqoslash, tahlil qilish, guruhlash malakalarini

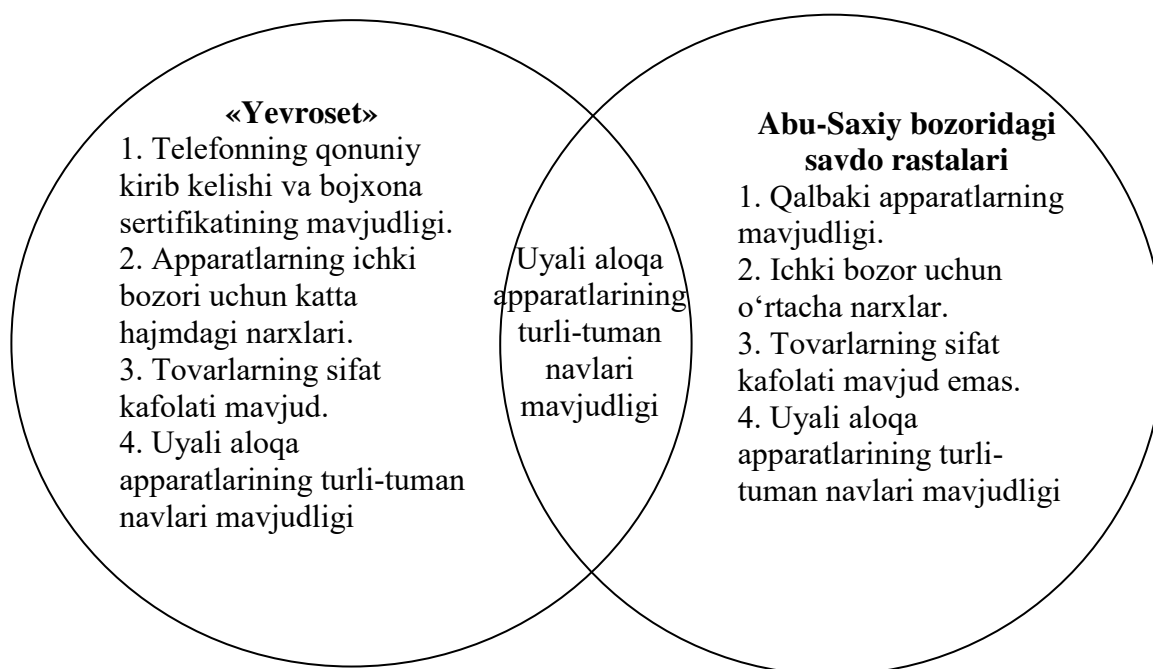
shakllantiradi. Yakka, juftlikda yoki guruh ichida diagramma asosida taqqoslash faoliyati tashkil etiladi. O‘xshash va farqli xususiyatlar diagrammaga yoki jadvalga tushiriladi. Faoliyat natijalari tahlil qilinadi va baholanadi.

“Venn” diagrammasi

16-rasm. Venn diagrammasining chizmasi.

“Yevroset” va Abu-Sahiy bozori magazinlarining uyali aloqa apparatlari oldi-sotdi tavsiflarini solishtirish nomli Venn diagrammasiga misol

17-rasm. Venn diagrammasiga misol.

T – JADVAL

T – jadvali – bitta konsepsiya (ma’lumot)ning ikkita jihatini (ha/yo‘q, ha/qarshi) qayd qilish yoki ikkita jihatini solishtirish uchun qo‘llaniladigan taqqoslash jadvalidir.

Jadvalni talabalar yakka tartibda rasmiylashtiradilar. Ajratilgan vaqt oralig‘ida yakka tartib (juftlik)da jadvalni to‘ldiradilar, uning chap tomoniga sabablari (ha) yoziladi, o‘ng tomoniga esa chap tomondagi fikrga qarama-qarshi fikr, g‘oya, omil va shu kabilar yoziladi. Jadvallar juftlik (guruh)da solishtirilishi, to‘ldirilishi mumkin. Barcha o‘quv guruhi yagona jadval tuzadi. Masalan,

8-jadval

“Abu-Saxiy” bozoridagi savdo rastalari: uyali aloqa apparatlarining iste’molchilar uchun afzalliklari va kamchiliklari

<i>Afzalliklar</i>	<i>Kamchiliklar</i>
Uyali aloqa apparatlarining turli tuman navlari mavjudligi	Qalbaki apparatlarning katta miqdori mavjudligi
Ichki bozor uchun qulay narxlar	Sifat kafolati yo‘q
Bir turdagi do‘konlarning katta miqdori bir joyga jamlanishi	Apparatlar buzuq bo‘lganda pulni qaytarib olish ehtimoli kamligi
Haq to‘lashda plastik kartochkadan foydalanish mumkinligi	Kafolat xizmati ko‘rsatish muddatining qisqaligi yoki umuman yo‘qligi
Xarid qilishda savdolashish imkoniyatining mavjudligi	Pul o‘tkazish yo‘li bilan xarid qilish imkoni yo‘qligi

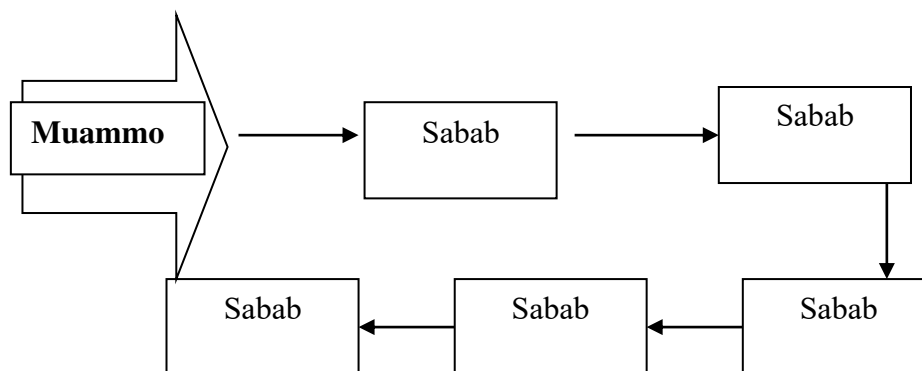
3. Muammoni aniqlash, tahlil qilish va yechimini topishni rejalashtirish usul va vositalari “NIMA UCHUN” chizmasi

“Nima uchun” chizmasi – muammoning dastlabki sabablarini aniqlash bo‘yicha fikrlar zanjiri.

“Nima uchun” chizmasi mavjud muammoni keltirib chiqargan sabablarini aniqlashga yordam beruvchi sxemadir. Sabab-oqibat qonuniga asosan muammoni keltirib chiqaruvchi sabablarni aniqlamay

turib muammoni hal etish qiyin. Muammoni yechimini topish uchun uni keltirib chiqargan sabablarini aniqlash va yo‘qotish talab etiladi. Ta’lim oluvchilarda sabab-oqibat qonuniyati asosida fikr yuritishni tarbiyalash muhim. Ushbu chizma talabalarda aynan ana shu xususiyatni rivojlantiradi. Ularda tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

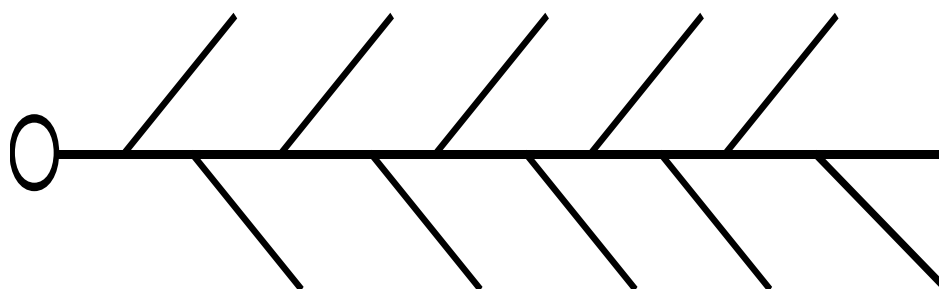
«Nima uchun?» texnikasining chizmadagi ko‘rinishi

18-rasm. «Nima uchun?» texnikasining chizmasi.

“BALIQ SKELETI” chizmasi

“Baliq skeleti” chizmasi – bir qator muammolarni tasvirlash va uni yechish imkonini beradi. U tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Chizmani tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida kichik guruhlarda yuqori “suyagida” kichik muammoni ifodalaydi, pastda esa, ushbu kichik muammolar mavjudligini tasdiqlovchi dalillar yoziladi. Kichik guruhlarga birlashadilar, taqqoslaydilar, o‘zlarining chizmalarini to‘ldiradilar. Umumiy chizmaga keltiradilar. Ish natijalarining taqdimotini tayyorlaydilar

19-rasm. “Baliq skeleti” chizmasi.

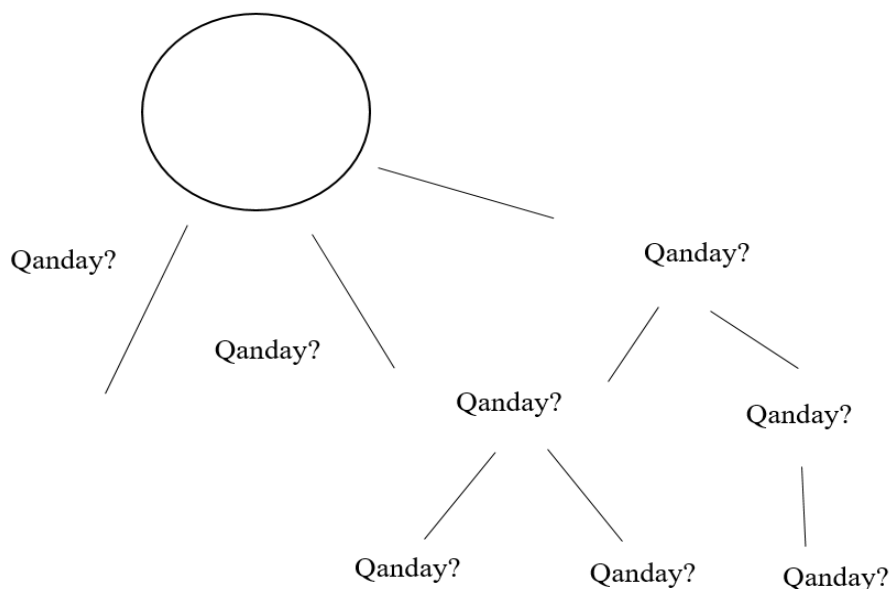
Diagramma strategik darajadagi savol bilan ish boshlaydi. Muammoni hal etishning quyi darajasi birinchi navbatdagi harakatlar ro‘yxatiga mos bo‘ladi.

2. O‘ylamay, baholamay va ularni o‘zaro solishtirmay tezlikda barcha g‘oyalarni yozish lozim bo‘ladi.

3. Diagramma hech qachon tugallanmaydi: unga yangi g‘oyalarni kiritish mumkin bo‘ladi.

4. Agarda savol chizmada bir qancha “shoxlar”da qaytarilsa, demak u nisbatan muhimdir. U muammoni hal etishning muhim qadami bo‘lishi kerak.

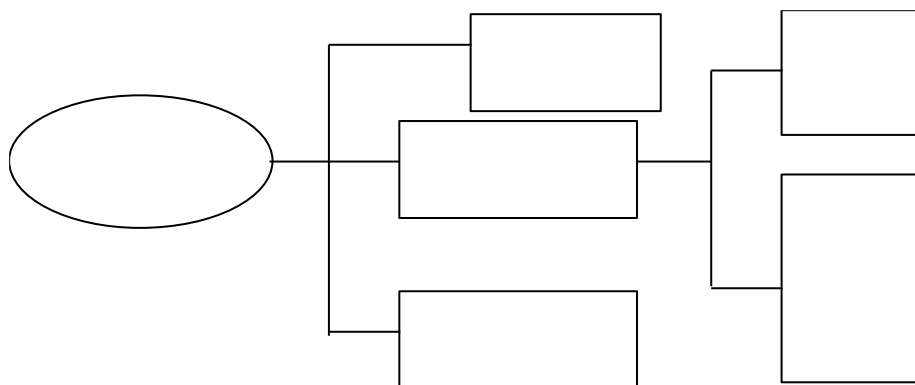
5. Yangi g‘oyalarni qanday grafik ko‘rinishda qayd etishni ixtiyoriy tanlab olish mumkin (daraxt, kaskad va b.).

22-rasm. «Qanday?» diagrammasining chizmasi.

“KASKAD” tarkibiy-mantiqiy chizma

“KASKAD” tarkibiy-mantiqiy chizma – ierarxik g‘oyalarni tarkibini aniqlash imkonini beradi. Yoshlarda tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Buning uchun chizmani tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Yakka tartibda (juftlikda) chizma tuziladi Juftlarga birlashadi, o‘z chizmalarini taqqoslaydi va qo‘shimchalar kiritadi.

23-rasm. «Kaskad» tarkibiy-mantiqiy chizmasi.

“Kaskad” tarkibiy-mantiqiy chizmani qurish qoidalari

1. “Kaskad” ni tuzish jarayonida tizimli chizma tarkibiy qismi va elementlarini oldinga surish mumkin – bu u yoki bu holatni qayta mushohada qilishga imkon beradi.

2. G‘oyalarni ishlab chiqishda agarda tor yo‘lakka kirib qolinsa, u holda bir-ikki daraja yuqoriga qaytish va muhim narsani unutmaganga hamda boshqacha nimadir qilish mumkin ekanligiga amin bo‘lish kerak.

3. Odatda chapdan o‘ngga yozishga o‘rganilgan. “Kaskad” qurishni o‘ngdan chapga bo‘lishligiga harakat qilish kerak. Buning uchun asosiy g‘oyani varaqning chap qirrasiga emas, balki o‘ng qirrasiga joylashtirish zarur.

Xulosa

Ta’lim jarayoni samaradorligini ta’minlashda ta’lim vositalarining o‘rni beqiyos. Maxsus fanlarni o‘qitishda bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy bilimlarni chuqur o‘zlashtirishlari, ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirishda ta’lim vositalaridan foydalaniladi. Ta’lim oluvchilarda aniq tasavvur, bilim va ulardan foydalana olish ko‘nikmalarini shakllanishida, shuningdek, ularda fanga bo‘lgan qiziqishni oshirishda ham ta’lim vositalari qo‘llaniladi.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. “Ta’lim vositalari” tushunchasini asoslang. Uning ta’lim berish texnologiyasidagi o‘rnini tushuntiring.

2. Ta’lim berishning texnik vositalari, yordamchi ta’lim vositalar, o‘quv-uslubiy materiallar nima uchun zarurligini tushuntiring.

3. Ta'lim vositalarini tanlash nimaga bog'liq ekanligini tushuntiring.
4. Grafikli tashkillashtiruvchilarga: Insert jadvali, klaster, toifalash jadvali, B/BX/B jadvali, SWOT - tahlil jadvali, "Nima uchun", "Baliq skeleti", "Pog'ona", «Piramida», , "Nilufar guli" chizmalari, "Qanday" diagrammasi xususiyatlarini aniq misollarda tushuntiring.

MAXSUS FANLAR BO‘YICHA O‘QUV MASHG‘ULOTLARINI LOYIHALASHTIRISH VA REJALASHTIRISH ASOSLARI

Reja:

7.1. Ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish.

7.2. Ta’lim jarayonining tashkil etuvchilari va uni loyihalashtirish.

7.3. O‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasini ishlab chiqish.

Tayanch ibora va atamalar: ta’lim jarayoni, ta’limni texnologiyalashtirish, pedagogik faoliyat, ta’limni loyihalashtirish, texnologik xarita.

7.1. Ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish

Ta’lim-tarbiya faoliyatining mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o‘tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirda inson faoliyatining asosiy yo‘nalishlari shu faoliyatdan ko‘zda tutilgan maqsadlarni to‘liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya’ni texnologiyaga aylanib bormoqda. Shu asosda ta’lim-tarbiya sohasida so‘nggi davrda pedagogik texnologiya amal qila boshladi.

Ishlab chiqarishdagi texnologiyada turli materiallarga ishlov berish tegishli kasb ustalari tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik texnologiyada esa ishlov beriladigan material ta’lim oluvchining aqliy, ruhiy, axloqiy sifatlari bo‘lib, ularga ta’lim beruvchi tomonidan ma’lum maqsadlarga erishish yo‘lida turli ta’sirlar o‘tkaziladi.

Ta’lim jarayoni mazmuni ta’lim jarayonining umumiy va aniq maqsadlari, o‘quv materiali mazmunidan iborat bo‘ladi.

Texnologik jarayon o‘quv jarayonini tashkil etish, o‘qituvchi faoliyati, talaba faoliyati, o‘quv jarayonini boshqarish usullari, o‘quv jarayoni diagnostikasini qamrab oladi.

Ta’lim tizimi intellektual boylikni vujudga keltiruvchi va sayqal beruvchi asosiy bo‘g‘indir, demak ta’lim tizimini samaradorligini oshirish asosida intellektual boylikni ko‘paytirish va malakali mutaxassislarni yetishtirish masalasini hal etish mumkin. Ta’lim tizimini samaradorligini oshirish uchun samarali natijani kafolatlovchi ta’lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etish talab etiladi.

Ta’lim jarayonida talaba o‘z o‘quv faoliyatining subyekti sanaladi va pedagog bilan hamkorlikda yagona ta’lim jarayonining subyekti - ta’lim-tarbiya vazifalarini hal etadi.

Mustaqil shaxsni shakllantirish jarayoni uzoq va murakkab bo‘lib, bir tomondan, barcha davlat tuzilmalari hamda ijtimoiy tashkilotlarning va ayniqsa, ta’lim tizimi mazmunining takomillashtirilishini, ikkinchi tomondan esa, bevosita ushbu masalani amalga oshirilishini ta’minlovchi yagona tarbiya tizimini barpo etish lozimligini taqozo etadi. Bu jarayonda kadrlar tayyorlashning yaqin kunlardagi va istiqboldagi vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Erkin tafakkur qila oladigan shaxsni, mustaqillik va demokratiya g‘oyalariga sodiq bo‘lgan ongli fuqaroni, o‘z Vatanning jonkuyari sifatida ijtimoiy-siyosiy hayotga ongli ishtirok etishga, ijtimoiy jarayonga faol ta’sir ko‘rsatishga, mamlakat taqdiri uchun zimmasiga mas’uliyat olishga qodir shaxsni kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratish.

2. Mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga, tub ma’nodagi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish ishiga demokratiya asoslarini joriy etish jarayonlarini jadallashtirish, tafakkur va bahslashish madaniyatini rivojlantirish, shaxsning ichki dunyosini boyitish, binobarin, yangicha ijtimoiy qadriyatlar va munosabatlarni shakllantirishdir. Boshqacha aytganda, yosh avlodda yangicha ong shakllanishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmog‘i lozim.

3. Yosh avlod milliy istiqloq g‘oyasini anglab olishi, bu g‘oyaning har bir fuqaro uchun, Vatanning obod va farovon bo‘lishi uchun hayotiy zarurat ekanligiga ishonch hosil qilish uchun aniq maqsadga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar tizimini ro‘yobga chiqarish lozim.

Tabiiyki, bu uzoq davom etadigan, barcha davlat tuzilmalari va jamoat tashkilotlarining, eng avvalo, uzluksiz ta'lim tizimi muassasalarining faoliyati va ayniqsa, mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadigan murakkab jarayondir. Yoshlarni barkamol qilib yetishtirish jarayonida shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga e'tiborni kuchaytirish va ta'lim sohasida shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishiga ustunlik berishni ta'minlashdan iborat.

Ta'lim-tarbiya jarayonining uch tarkibiy birligi – tarbiya, ta'lim, shaxsni rivojlantirish to'liq darajada amalga oshirilishiga erishish lozim. Ta'lim-tarbiya ishida rasmiyatchilik va beparvolik kabi illatlardan voz kechish kerak. Bu maqsadda mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilgan yangi uslub va vositalar ishlab chiqilishi hamda joriy etilishi zarur.

7.2. Ta'lim jarayonining tashkil etuvchilari va uni loyihalashtirish

Ta'lim jarayonini bir tizim deb qaraydigan bo'lsak, uni tashkil etuvchilari, ya'ni elementlariga quyidagilar kiradi:

- o'quv maqsadi;
- aniq maqsadlar (kutilayotgan natijalar);
- ta'lim beruvchi;
- ta'lim oluvchi;
- ta'lim mazmuni;
- ta'lim metodi;
- ta'lim shakli;
- ta'lim vositalari;
- nazorat va baholash.

Ta'lim jarayonini loyihalashtirishda yuqorida sanab o'tilgan elementlardan birortasi e'tibordan chetda qolsa yoki noto'g'ri tanlangan bo'lsa tizim ishlamaydi, demakki, ta'lim jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadga erishilmaydi.

Insonning kamol topishi ta'lim va tarbiya jarayonlarining uyg'un birligida ta'minlanadi. Shu boisdan ta'lim, tarbiya va shaxsning kamol topishi ta'lim jarayonining (o'quv-tarbiya jarayonining) maqsadi va mazmuni sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayoni (*o'quv-tarbiya jarayoni*) – ta'lim, tarbiya va shaxs kamoloti jarayonlari, ularning o'zaro aloqadorligi va birligidan iborat bo'lgan yaxlit ma'rifiy tizim.

Ta'lim jarayonining asosiy xususiyatiuning *yaxlitligi, bir butunligi* hisoblanadi. Yaxlit, har tomonlama rivojlangan shaxs faqat yaxlit ta'lim jarayonida shakllanishi mumkin. Yaxlitlik deyilganda ta'lim va tarbiyada paydo bo'ladigan va kechadigan barcha jarayonlar va hodisalarning, pedagogik jarayon subyektlari va ularning tashqi muhit bilan o'zaro munosabatlarining bir-biriga bog'liqligi va bir-birini taqozo qilishi tushuniladi. Yaxlit ta'lim jarayonida xatti-harakatlar, ziddiyatlarning yechimlari, o'zaro ta'sir kuchlarining qayta guruhlanishi, yangi sifatlarning paydo bo'lishi uzluksiz kechadi.

Shuningdek, ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyati va kechish sharti *pedagogik o'zaro aloqadorlik* hisoblanadi. Pedagogik o'zaro aloqadorlik – pedagog va tarbiyalanuvchilarning oldindan rejalashtirilgan, mo'ljallangan munosabati. Bu munosabat natijasida ularning xulq-atvori, faoliyati va munosabatlarida ikki taraflama o'zgarishlar paydo bo'ladi. “O'qituvchi – o'quvchi (talaba)”, “o'qituvchi – guruh – o'quvchi (talaba)”, “o'qituvchi – jamoa – o'quvchi (talaba)” munosabatlari pedagogik o'zaro aloqadorlikning bir muncha keng tarqalgan darajalari hisoblanadi. Shunday bo'lsa ham, ta'lim jarayonining yakuniy natijasi “o'quvchi (talaba) – o'zlashtirish obyekti” munosabati bo'lib, u ta'lim jarayoni subyektlarining o'zgarishiga, o'quvchi (talaba)ning muayyan bilimlarni, faoliyat tajribasi va munosabatlarni o'zlashtirishiga yo'naltirilgan bo'ladi.

Ta'lim jarayonidagi *ziddiyatlar* uni harakatga keltiruvchi kuchlardir. O'quvchi (talaba)ning real imkoniyatlari bilan pedagoglar, ota-onalar tomonidan unga qo'yilgan talablar o'rtasidagi nomuvofiqlar bir muncha umumiy ziddiyatlar sirasiga kiradi.

Yaxlit ta'lim jarayoni tuzilmasi *maqsad, mazmun, pedagog* (o'qituvchi) va *tarbiyalanuvchilar* (o'quvchi, talabalar) *faoliyati*, shuningdek, ularning birgalikdagi *faoliyat natijasini* o'zichiga oladi. Pedagog (o'qituvchi) va tarbiyalanuvchilar (o'quvchi va talabalar) ta'lim jarayonining subyektlari bo'lib, bu jarayonning sifati va samaradorligi ularning faol ishtirokiga bog'liqdir.

Pedagog faoliyati – bu jamiyat va davlatning ijtimoiy buyurtmasidan kelib chiqqan holda zamonaviy ta'lim va tarbiya

maqsadi va vazifalari bilan belgilanadigan maxsus tashkil etilgan faoliyat hisoblanadi. Pedagog ta'lim oluvchilar (tarbiyalanuvchilar) bilan o'zaro munosabatini ularning o'ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari va aniq shart-sharoitlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonining maqsadga muvofiq metodlari, shakllari va vositalari tizimi orqali tashkil etadi.

Ta'lim oluvchilar (tarbiyalanuvchilar) jamoasi faoliyati jamoa-ning, shuningdek, o'qituvchining (ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish) maqsadlariga hamma vaqt ham to'g'ri kelavermaydigan ongli va ongsiz motivlar va maqsadlar bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchilar (tarbiyalanuvchilar) faoliyati ta'lim-tarbiya maqsadlariga muvofiq shaxsning rivojlanishiga, ularda bilim va ko'nikmalar, faoliyat tajribasi, o'zi va atrofdagi olamga munosabatlar tizimining shakllanishiga olib kelishi lozim. Biroq o'quvchi (talaba)lar o'z bilimi va tajribasiga muvofiq keluvchi metod va vositalardan foydalanadilar. Ta'lim oluvchilarda bu tajriba qanchalik oz bo'lsa, ularning xatti-harakatlari maqsadga muvofiqligi va rang-barangligi shunchalik kam bo'ladi. Shu sababli asosiy mas'uliyat kattalarda – shakllanayotgan shaxsning ta'limi va tarbiyasini tashkil etuvchida bo'ladi. Ta'lim oluvchi esa faqat o'z xatti-harakatlariga javob beradi.

Ta'lim jarayonining mazmuni bir-biriga bog'liq bo'lgan “ta'lim mazmuni” va “tarbiya mazmuni”ni o'z ichiga oladi.

Ta'lim mazmuni – ta'lim oluvchilarni “nimaga o'rgatish kerak?”, ular “nimani o'rganishi lozim?”, *tarbiya mazmuni* esa tarbiyalanuvchi “shaxsda qanday fazilatlarni shakllantirish zarur?” savollariga javob beradi. Ta'lim jarayonining mazmuni jamiyat va davlatning ijtimoiy buyurtmasi hamda ta'lim va tarbiya maqsadlari va vazifalari aks etgan o'quv-tarbiya dasturlariga, pedagoglar (o'qituvchilar, tarbiyachilar) va tarbiyalanuvchilarning (o'quvchi va talabalarning) birgalikdagi o'zaro faoliyatiga, shuningdek,

ta'lim va tarbiya vositalariga bog'liq bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Uning mazmuni shundan iboratki, ta'lim jarayonini amalga oshirishning shunday loyihasi ishlab chiqilishi lozimki, u natijani kafolatlay olsin, ya'ni jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda mustaqil fikrlaydigan shaxsni shakllantirish imkoniyatini bera olsin.

Ta'lim texnologiyasining asosiy maqsadi o'quv predmetlarini to'liq o'zlashtirishga mos keladigan ta'lim loyihasini yaratishdir. Bunday loyiha hozirgi zamon psixologiyasi, didaktikasi va pedagogik amaliyotining asosiy va ilg'or g'oyalariga tayangan holdagina yaratiladi.

Ta'lim – boshqariladigan jarayon bo'lib, uning natijasi, ko'p jihatdan, tayyorlangan didaktik loyihaga bog'liq. Didaktik loyiha esa ta'lim texnologiyasining mahsulidir. O'quvchi-talabalarning bilish faoliyatini didaktik loyihaga ko'ra boshqarish ta'lim texnologiyasining pedagogik asosi sanaladi. Har qanday jarayonning boshlanishi va yakuni mavjud bo'lganidek, didaktik loyihani amalga oshirishning ham kirish va chiqish nuqtalari bor. Ikki nuqta orasiga juda ko'p nuqtalarni joylashtirish mumkin bo'lganidek, didaktik loyihani amalga oshirish ibtidosi bilan intihosigacha bo'lgan masofada ta'limning samarali usullari, vositalari ko'p topiladi. Bu yerda ta'lim texnologiyasi eng samarali usul bo'lib, ta'limning samarali shaklini tanlashda o'qituvchiga yordamga keladi.

Demak, maqsaddan etalonga yetib kelguncha o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talaba ongi juda ko'p hodisalar bilan uchrashadi. Ta'limga texnologik yondashish ma'lumot va ta'lim mazmunini atroflicha tahlil qilish yo'li bilan o'quv-tarbiya jarayonining umumiy, xususiy maqsadlarini tahlil qilish, o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talaba maqsadlarining uchrashgan nuqtalarida (o'qitish maqsadi, o'qish maqsadi) ta'limning didaktik maqsadini belgilash asosida ta'limni loyihalash va amalga oshirish yo'llari bilan mo'ljaldagi etalonga erishishdir. Umuman, ta'lim texnologiyasi haqida gap ketganda o'zaro daxldor quyidagi hodisalarni bir-biridan farqlashga ehtiyoj tug'iladi: ta'limni didaktik loyihalash; loyihani amalga oshirish; ta'limning joriy va oraliq natijasiga ko'ra didaktik loyihaga tuzatish va o'zgartirishlar kiritish; ta'limni takrorlash va yakuniy nazoratdan iborat. Bu hodisalarning birinchi va ikkinchisi an'anaviy ta'lim tajribasida ham uchraydi. Ta'lim texnologiyasining an'anaviy ta'lim tizimidan farqi shundaki, ta'lim natijasi va uning etalon darajasida bo'lishi doimo o'qituvchi (pedagog) hamda o'quvchi-talabaning diqqat markazida turadi. O'qituvchi (pedagog) ta'lim natijasini tez-tez tekshirib, o'quvchi-talabalarni o'zlari erishgan yutuqlardan ogoh qilib turadi va o'quvchi-talabalar o'zlari erishgan

yutuq va kamchiliklarni anglab, yutuqlarini yanada ko‘paytirishga, kamchiliklarini esa bartaraf etishga harakat qiladi. O‘quvchi-talabalar ta‘limning zaruriyligini, ular ta‘lim jarayonining haqiqiy subyektiga aylangan paytida sezishadi.

Ta‘lim texnologiyasi bo‘yicha qilinadigan ishlar ikki qismdan iborat:

1. Ta‘lim loyihasini tayyorlash. Loyiha o‘qituvchi yoki ekspert a‘zolari tuza olish faoliyatining mahsuli bo‘lib, qator umumiy xususiyatlarga ega. Loyiha asosida o‘qituvchi (pedagog) va o‘quvchi-talabalar kelajakda birgalikda amalga oshiradigan faoliyati yotadi.

Ta‘lim loyihasi ma‘lumot mazmunini davlat standartlari talablari asosida tahlil etishdan boshlanadi. Tahlil ma‘lumot mazmuni elementlari (bilimlar, ko‘nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlar) dasturlarda qanday berilganligi, darsliklarda qanday aks ettirilganligiga qaratiladi. Keyin ta‘lim mazmuni o‘rganiladi, u yoki bu mavzuni o‘rganishdan ko‘zda tutilgan maqsad, ta‘limning didaktik maqsadi, o‘qituvchi (pedagog) va o‘quvchi-talabalar maqsadi hamda maqsadlarni amalga oshirish, hisobga olish varaqalari, beriladigan uy ishlari miqdori, mavzular bo‘yicha o‘tkaziladigan test savollari, reyting nazorati bosqichlari, etalon darajasida o‘zlashtirish usuli oldindan belgilab qo‘yiladi. Bu ishlarning barchasi ongda ta‘lim modelini yaratishga olib keladi.

2. Ta‘lim loyihasini amalga oshirish. Ta‘lim loyihasi bevosita ta‘lim sharoitida amalga oshiriladi. Bu jarayonda quyidagi ishlarga alohida e‘tibor qaratiladi:

- o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha maqsad va vazifalar bilan o‘quvchi-talabalarni oldindan tanishtirish, muammo, topshiriqlarni, shuningdek, uy vazifalari, mustaqil bajariladigan ishlarni, ularni bajarish tartibi, paytini e‘lon qilish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirish bo‘yicha ko‘rsatmalar berish, o‘zlashtirish me‘yorlarini aytib berish;

- o‘quvchi-talabalarni faol, mustaqil faoliyatga rag‘batlantirish, ular diqqatini bo‘lim yoki mavzu mazmuniga tortish, uni qanday o‘rganish zarurligini aytib berish, bilishga qiziqish uyg‘otish, o‘qish-o‘rganishga havas, muammolarni bajarishga ehtiyoj uyg‘otish, emotsiyalar, tafakkur hodisalari, bilimlarni o‘quv holatlariga tadbiiq etish yo‘llari orqali mavzu bo‘yicha ma‘lumotlar to‘plash, to‘plangan

ma'lumotlar yuzasidan joriy nazoratni tashkil etish, mavzuni to'liq o'zlashtirishga oid o'zgarish, qo'shimcha, tuzatishlarni belgilash;

- bo'lim yoki mavzu bo'yicha to'plangan bilimlarga ishlov berish.

Ta'lim jarayoni sxolastik xarakterga ega. Unda kutilgan va kutilmagan, rejalashtirilgan, favqulodda va tasodifiy hodisalar ham uchrab turadi. O'rganilgan bilimlarga ishlov berish jarayonida ham joriy nazorat natijalariga asoslanib loyihaga yangi o'zgarish, qo'shimcha va tuzatishlar kiritiladi;

- bo'lim yoki mavzu bo'yicha umumiy xulosalar chiqarish, chiqarilgan xulosalarni murakkab o'quv holatlariga tadbiq qilish, oraliq nazorat natijalariga ko'ra mavzu yoki bo'lim bo'yicha axborot to'plash, to'plangan axborotlarga ishlov berish jarayonlarida o'quvchi-talabalar erishgan yutuqlarini tahlil qilish, o'quvchi-talabalarning bilim va malakasi, ijodiy faoliyat tajribasidagi kamchiliklarini ko'rsatish, guruhdagi har bir o'quvchi-talabaga yakuniy nazoratgacha bajariladigan qo'shimcha topshiriqlarni berish, o'quv materialini yanada atroflicha o'zlashtirishga rag'batlantirish;

- yakuniy nazoratning asosiy vazifasi o'quvchi-talabalarning ma'lumot va ta'lim mazmuni elementlarini etalon darajasida o'zlashtirishlarini aniqlash, etalon darajasidan past o'zlashtirgan o'quvchi-talabalarni ogohlantirish, qo'shimcha topshiriqlar berish kabilardan iborat.

7.3. O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasini ishlab chiqish

Har bir o'quv yurtining o'quv bo'limi mutaxassisliklar bo'yicha o'quv jarayoni grafigini ishlab chiqadi. Bu grafikka ko'ra nazariy ta'lim, amaliyot, oraliq baholash, davlat attestatsiyasi va boshqalarning muddatlari belgilanadi. Har bir fan bo'yicha kafedra tomonidan ta'lim yo'nalishi bo'yicha fanlarga ajratilgan soatga ko'ra ishchi o'quv dasturi bo'yicha texnologik xarita ishlab chiqiladi. Bu xaritada o'qitadigan fanning mavzulari, mavzular bo'yicha umumiy soatlar hamda ularning o'quv shakllari bo'yicha taqsimlanishi ko'rsatiladi.

Fan bo'yicha o'tiladigan ma'ruza soatlari, ularda tarqatma materiallardan foydalanish, amaliy (seminar) mashg'ulotlari, ularda interfaol metodlarni qo'llash rejasi, talabalar bilimini baholash shakli, asosiy o'quv adabiyotlari ishchi o'quv dasturida ko'rsatilgan va

nomerlangan adabiyotlarni tartib raqami bilan beriladi. Xaritada fan bo'yicha o'tiladigan mavzular ketma-ketlikda hamda har bir semestrda 2 marta oraliq nazorat o'tkazish va uning natijalarini akadem guruh jurnallarida rasmiylashtirish muddatlari ham ko'rsatiladi. Bu muddatlar o'quv jarayonini tashkil etish grafigi va tuzilgan dars jadvali asosida belgilanadi.

Tuzilgan texnologik xarita kafedra majlisida tasdiqlanadi hamda majlis bayonnomasi tartib raqami qo'yilib, kafedra mudiri, fakultet dekani, o'quv bo'limi boshlig'i tomonidan imzolanadi. Xarita ikki nusxada tuziladi. Nusxalar kafedra va o'quv bo'limida saqlanadi.

Xaritaning aslidan olingan nusxa fan bo'yicha dars beruvchi o'qituvchi qo'lida bo'lib, rejada belgilangan dars va mustaqil ishlarni haqiqatda bajarilishi kuzatib, nazorat qilib boriladi.

Texnologik xarita o'quv dasturi asosida o'tiladigan fanlardan tashqari har bir mavzu, har bir dars bo'yicha ishlab chiqiladi.

Texnologik xarita – modul bo'yicha faoliyat usulining bajarilish bo'yicha amalga oshiriladigan amaliy ishlar majmuidir.

Texnologik xaritani loyihalash pedagogik mahorat cho'qqisi hisoblanadi, chunki modul davomida bajariladigan amaliy ish jarayoni texnologik xaritada qoidali tarzda tasvirlanishi kerak.

Texnologik xarita – ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqarishda texnologik operatsiyalar ketma-ketligini yorituvchi texnik hujjat.

Texnologik operatsiyalar esa ishchi tomonidan o'zining ish o'rnida bajariladigan yakuniga yetkazilgan harakat ko'rinishidagi texnologik jarayonning bir qismi.

Texnologik xaritada ana shu operatsiyalar va ularni qanday ketma-ketlikda qanday bajarilishi ko'rsatiladi. Boshqacha aytganda, u pedagogik "**yo'l xaritasi**"dir.

Texnologik xarita tuzish oson ish emas. Uni tuzish uchun o'qituvchi o'tilayotgan fanni yaxshi bilishi, mavzularning xususiyatlarini farqlay bilishi, pedagogika, psixologiya, metodika, axborot texnologiyalaridan xabardor bo'lishi, ko'plab dars o'tish metodlari va usullarini yaxshi bilishi kerak. Har bir darsni qiziqarli va rang-barang bo'lishi uchun puxta o'ylab turli metodlarni o'tilayotgan fan va mavzuga moslashtira bilishi zarur.

Darsning texnologik xaritasini qay ko'rinish (shakl)da tuzish o'qituvchining tajribasi, qo'ygan maqsadi va ixtiyoriga bog'liq.

Texnologik xarita qanday ko‘rinishda, qanday tuzilgan bo‘lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo‘lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to‘liq o‘z ifodasini topgan bo‘lishi kerak. Texnologik xarita tuzilishi o‘qituvchini darsni kengaytirilgan konspektini yozishdan xalos etadi. Chunki texnologik xaritada dars jarayoninig hamda o‘qituvchi va o‘quvchi, talaba faoliyatining barcha qirralari o‘z aksini topadi.

Texnologik xaritani batafsil keng ravishda, darsda har bir savolni qanday metod hamda vositalarni qo‘llab ma’ruza o‘qish, nazariy, amaliy dars o‘tish, unda o‘qituvchi va o‘quvchi, talabalarning harakatlari mazmunini bayon qilgan, beriladigan tarqatma materiallar, topshiriqlar ilova qilingan holda tuzish mumkin yoki uning qisqartirilgan variantini ishlab chiqish mumkin. Yoki qisqacha darsning maqsad vazifalari, o‘quv jarayonining mazmuni, uni amalga oshirishning texnologiyasini ko‘rsatib o‘tgan holda tayyorlash mumkin.

Texnologik xaritaning qisqacha variantini tuzish nisbatan oson, kam vaqt talab qiladi

Texnologik xaritaning qisqacha variantida uzviy savollarni qanday muhokama qilish batafsil yoritib berilmaydi.

Dars o‘tishning texnologik xaritasining batafsil varianti murakkab, uni tuzish uchun o‘qituvchi ko‘p kuch, vaqt sarflashi talab qilinadi. Lekin bunday xarita bilan dars o‘tish jarayonini tashkil etish oson kechadi. Bunday texnologik xaritani qanday tuzish “Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi” o‘quv qo‘llanmasi va darsligida bayon qilingan.⁶

O‘rganilayotgan fandan ma’ruza darsining umumlashtirilgan texnologik xaritasi quyidagicha bo‘ladi:

Dars jarayonini rejalashtirish va tashkil qilishda kalendar reja ham muhim o‘rin tutadi. Kalendar reja, odatda, o‘quv dasturi, o‘quv texnologik xarita va dars jadvali asosida tuziladi.

O‘quv dasturi bo‘yicha o‘rganiladigan fandan kalendar reja, har bir o‘qituvchi tomonidan har bir akademguruh uchun tuzilib, unda mavzular bo‘yicha ajratilgan soat va uni ma’ruza, amaliy (seminar)

---

⁶ Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Т. Fan va texnologiya, 2007.
Тожибоева Д., Йўлдошев А. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Т. Aloqachi, 2009. 142-150-б.

mashgʻuloti, mustaqil ishlar boʻyicha taqsimlanishi boʻyicha reja boʻyicha oʻtiladigan sana va soati, haqiqatda bajarilishi koʻrsatiladi.

Kalendar reja orqali har bir mavzuni belgilangan muddat va ajratilgan soat boʻyicha dars oʻtishni nazorat qilish amalga oshiriladi.

Quyida texnologik xaritaning namunasini keltiramiz (9-jadval):

Pedagogik faoliyat	Talaba faoliyati
<p>Oʻqituvchi: ..... fanning asosiy mohiyatini tushuntirish; ... fan boʻyicha oʻrganilishi lozim boʻlgan bilimlarni, asosiy tamoyillar, qonunlar, sharoitlar, funksiyalarni va haqni tavsiflab berish; .... asosiy vaziyatlarni ifodalash va ajratish; ... fan boʻyicha amaliy ishlarni bajarish, yechish .... ketma-ketligini tushuntirish va amaliy ishlarni bajarishni namoyish qilish va oʻrgatish; ..... masalalar, topshiriqlar va muammolar yechimi yoʻllari, usullari izlash va topish imkoniyatlarini yaratish; - talabalarda izlanuvchanlik va ijodiy fikrlashni shakllantirish; -talabalarning mustaqil va ijodiy ishlash faoliyatlarini rivojlantirish va hk.</p>	<p>Talaba: ..... fanning asosiy mazmuni va mohiyati boʻyicha tushuncha berish; ..... qonun, qoida, shakllar, jarayonlar, tushunchalar va h.k.larni aytib bera olish ..... asosiy koʻrsatgichlar, taʼrif yoki metodlar va jarayonlarni qisqacha tavsiflash; ..... asosiy jihatlarni yoritish, tahlil qilish; ..... asosiy vaziyatlarni ifodalay olish; .....amaliy usullar, mashq va topshiriqlarni mustaqil bajarish, yechish..... ..... ijodiy topshiriqlarni bajarish; ... ..masala va topshiriqlar yechimi toʻgʻrisida xulosani ifodalab berish .....munozarada ishtirok etish .....savollar berish ....oʻz fikrini mustaqil bayon etish .....muammo yechimlarini taqdimot qilish</p>
Taʼlim texnologiyalari	Muamoli, modulli, kompyuterli, oʻyinli, keys stadii, kreativ, va hokazo

Ta'lim metodlari	Aqliy hujum; munozara, loyiha, klaster, bahs, birgalikda o'rganish, ma'ruza -anjuman, blis-so'rov, taqdimot, ijodiy va hokazo.
Ta'lim vositalari (O'quv uslubiy majmua)	o'quv va uslubiy adabiyotlar, elektron ta'lim resurslari, slaydlar, tarqatma materiallar, vizual materiallar, mustaqil va ijodiy ishlash topshiriqlari, kompyuter, ekran, proektor, virtual ko'rgazmalar va h.k.
Ta'lim shakllari	Jamoadi, kichik guruhlarda yoki juftliklarda, individual ishlash va h.k.
Ta'lim sharoitlari	Zamonaviy didaktik vositalar va axborot texnologiyalaridan foydalanish sharoitiga ega bo'lgan auditoriya Huquqiy (fan dasturi, guruh jurnali, kalendar reja va h.k.), texnik (jihozlar, uskunalar va kompyuter jihozlari), tashkiliy (o'quv va laboratoriya xonasi holati) sharoitlar
Baholash metodlari va mezonlari	Og'zaki savol-javob; bajarilgan o'quv topshirig'ini baholash, test; savol, topshiriqlar va testlar, baholash mezonlari.

O'z-o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Pedagogik faoliyatga ta'rif bering.
2. Ta'lim jarayoni tuzilmasi nimalardan iborat?
3. Ta'lim jarayonining tashkil etuvchilarini ayting.
4. Ta'limni loyihalashtirish deganda nimani tushunasiz va uning bosqichlarini aytib bering.
5. Ta'lim mazmuni deganda nimani tushunasiz?
6. Texnologik xarita nima va u o'zida nimalarni ifodalaydi?

Xulosa

Barcha faoliyat singari ta'lim jarayoni samaradorligi ham uni qanday loyihalashtirilishiga bog'liqdir. Bu esa pedagogdan loyihalashtirish, ya'ni darsni didaktik qura olish qobiliyatini talab etadi. Bunda o'qituvchi loyihalashtirish bosqichlariga amal qilgan holda, ta'lim maqsadini to'g'ri qo'ya bilishi, mazmunni saralashi, faoliyatni amalga oshirish metodlari, shakllari, vositalarini belgilab olishi va natijani baholash yo'llarini to'g'ri tanlashi muhimdir. Bularning barchasi darsning texnologik xaritasida o'z ifodasini topadi va o'qituvchi ushbu xarita asosida pedagogik jarayonni amalga oshiradi.

MA'RUZA VA SEMINAR MASHG'ULOTLARINI LOYIHALASHTIRISH VA REJALASHTIRISH ASOSLARI

Reja:

8.1. Ma'ruza mashg'ulotlari va ularni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari.

8.2. Ma'ruzaning turlari. Ma'ruzaga qo'yiladigan asosiy talablar.

8.3. Seminar shaklida o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari.

Tayanch ibora va atamalar: ta'lim jarayoni, ta'limni texnologiyalashtirish, pedagogik faoliyat, ta'limni loyihalashtirish, texnologik xarita.

8.1. Ma'ruza mashg'ulotlari va ularni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari

Bugungi kunda ta'lim muassasalari faoliyatida o'qitishning noan'anaviy shakllarining asosiy turlaridan biri sifatida ma'ruzadan foydalanish borasida harakat olib borilmoqda. **Ma'ruza**, asosan, ijtimoiy fanlarni o'qitish jarayonida qo'llanilmoqda. Ma'ruza darslarini tashkil etish ancha murakkab va ko'p mehnat talab qiladigan ishdir. Ma'ruza darsi tajribali, yuksak darajada pedagogik mahoratga ega kishilar tomonidan tashkil etiladi. Ma'ruzada faqat fan, o'quv predmeti asoslari borasidagi ma'lumotlar berib qolmasdan, balki o'quvchilarni ijtimoiy-g'oyaviy jihatdan tarbiyalab borish talab etiladi. Ma'ruza jarayonida asosiy e'tibor o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va faoliyat malakasini oshirishga qaratiladi.

Ma'ruza (arabcha, lot. lectio leksiya – o'qish) o'quv material, biror masala, mavzu kabilarning mantiqiy izchil, ma'lum bir tizimga solingan bayonidir.

O'zbek tilining izohli lug'atida bu tushunchaga ikkita izoh berilgan: "**Ma'ruza**. 1. Biror mavzuda ko'pchilik oldida aytilgan (so'zlangan) nutq. 2. Rahbar organ yoki boshliqqa berilgan yozma

ma'lumot, axborot".⁷ Lekin bu ikkala izoh ham ta'limda, xususan, oliy ta'limda o'qiladigan ma'ruza tushunchasining mohiyatini to'liq ochib bermaydi.

Bu tushuncha O'zbekiston milliy ensiklopediyasining 5-jildida batafsilroq tavsiflangan. «**Ma'ruza**, leksiya – o'quv material, biror masala, ilmiy, siyosiy mavzularning izchil, tartibli og'zaki bayoni. O'quv ma'ruzasi o'quv jarayonining asosiy shakli; oliy o'quv yurtlarida dars berish uslublaridan biri».⁸

TDI Uning bir guruh professor o'qituvchilari ma'ruza haqida to'xtashar ekan, unga "Ma'ruza – davomli vaqt ichida o'qituvchi tomonidan katta hajmdagi o'quv materialini monologik bayon qilish" deb ta'rif berishadi.⁹

D. Tojiboyeva, A. Yo'ldoshevlar esa ma'ruzani bilimni so'z bilan ifodalash, og'zaki bayon qilish ko'zda tutilgan, hajmining kattaligi, mantiqiy qurilishi, umumlashtirishning murakkabligi bilan ajralib turishini ta'kidlab, "Ma'ruza o'quv material, biror masala, mavzu kabilarning mantiqiy izchil, ma'lum bir tizimga solingan bayonidir"¹⁰ – deb ta'riflashadi.

Demak, ma'ruzaga ikki xil nuqtai nazardan yondashuv mavjud:

1. Ma'ruza – ta'lim jarayonining tashkiliy shakli;
2. Ma'ruza – o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi.

Ma'ruza o'quv jarayonining tashkiliy shakli sifatida qarasaq, o'qitish "piramida" sda ko'rsatilishicha, biz ma'ruza, doklad eshitar ekanmiz, uning 5 foizini eslab qolamiz.¹¹ Shunga qaramay ma'ruzani o'quv jarayonining asosiy bo'g'ini, dars o'tishning asosiy shakllaridan biri sifatida e'tirof etamiz.

Sababi, u yoki bu o'quv fanining nazariy-uslubiy asoslari bayon etiladigan ma'ruza talabaga axborotlar ummonida yo'lchi yulduz bo'lib xizmat qiladi, eng muhim va zarur axborotlarni tanlashga yordam beradi.

⁷ O'zbek tilining izohli lug'ati: J. II. , T. : O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2008. B. 567.

⁸ O'zbekiston milliy ensiklopediyasining 5-jildi. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2003. B. 541.

⁹ "Iqtisodiy fanlarni o'qitish uslubiyoti" fani bo'yicha ta'lim texnologiyasi. Prof. B.Hodiyevning umumiy tahriri ostida /"Iqtisodiy ta'limdagi o'qitish texnologiyasi" seriyasidan./ Uslubiy qo'llanma –T.: TDIU, 2010, 54, 90-bet.

¹⁰ D. Tojiboeva, A. Yo'ldoshev. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Darslik, Aloqachi. 2009. 104 b.

¹¹ Ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. Trenerlar uchun qo'llanma. T., 2002. 67 b.

Ma'ruzaning mazmuniga o'qitishning metodi sifatida quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin: **ma'ruza o'qituvchi tomonidan mavzu yoki muammoning nazariy qonun, qoidalarini dalillar, voqea-hodisalarni tahlil qilish, ular o'rtasidagi aloqadorlikni ochib berish, turli nuqtai nazarlarni ko'rsatish va to'g'ri pozitsiyalarni asoslab berishga qaratilgan mantiqiy izchillikda bayon qilinishidir.**¹²

Hozirgi kunda ma'ruzaning o'quv jarayonida tutgan o'rniga turlicha baho berish kuchaydi. Ayrimlar uni ilgari zarur adabiyotlar yo'qligida asosiy o'qitish shakli bo'lgan bo'lsa, endi roli tamomila o'zgardi, degan fikr bildirishadi. Jahon miqyosida hozirgi kunda o'quv jarayonida ma'ruza o'qish tendensiyasi faqat yo'l-yo'riq ko'rsatishga asoslangan ma'ruza hukmron.¹³ Hamda o'z fikrlarini XV asrdan boshlab kitob bosish joriy etilgach, ma'ruza avvalgi ahamiyatini yo'qotgan, kitoblar ko'p, ma'ruza o'qishga hojat yo'q degan, XVII asrda yashagan I.G.Fixte, S.Djonson kabi ko'zga ko'ringan faylasuf, filolog, yozuvchilarning qarashlarini keltirishadi. Boshqalar esa aksincha uni o'rnini hech qachon boshqa o'quv shakli bosa olmaydi deb, M.V.Lomonosov ma'ruzaning ahamiyatini professor-o'qituvchining jonli ovozini, so'zini hech nima bosa olmasligini ta'kidlaganini alohida eslatishadi.¹⁴ Masalan, Angliyada hozirda ham ma'ruza o'qish uchun universitet o'qituvchisi ma'ruzaga tayyor matn bilan kelishi va undan o'z fikrini bayon qilishda keng foydalanish shart ekanligi, ta'kidlanadi.

1980-yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida ma'ruza o'qish talabalarni ilm olishida samarali jarayon hisoblanmay, yaqin orada ma'ruza tushunchasiga barham beriladi, deyilgan fikrlar mavjud edi. Ammo ma'ruza o'qish ta'limda hali hamon muhim o'rinni egallab kelmoqda. Shuningdek, bu jarayon talabalar uchun eng qulay o'rganish tajribasiga aylanib, hattoki masofaviy ta'limda ham video konferensiyalarda ham ma'ruzadan unumli foydalanmoqda.¹⁵ AQSH,

---

¹² D. Tojiboeva. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Darslik, Iqtisod-moliya. 2018. 432 b.

¹³ Свириденко Ю.Ф., Кунцов В.П. Роль лекции в современном высшем образовании. www.edu.ru

¹⁴ Реутова Е.А., Томилова О.Г. Вузовская лекция (методические рекомендации для преподавателей). НГАУ, Новосибирск, 2011. С. 4.

¹⁵ A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education. Enhancing Academic Practice. Third edition. Edited by Heather Fry, Steve Ketteridge, Stephanie Marshall. First edition. This edition published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016 Simultaneously published in the UK by Routledge 2

Angliya va boshqa mamlakatlarning yetakchi universitetlarida o'quv jarayonini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar ham shundan dalolat beradiki, dars berishda turli innovatsion metodlarni ishlab chiqilayotgani, o'quvchi-talabalar faolligini oshirish metodlariga qaratilgan adabiyotlarning katta hajmiga qaramay, mashg'ulot o'tkazishda standart ma'ruzalar eng ko'p qo'llaniladigan variant bo'lib qolayapti.¹⁶

Ma'ruza talabalar tomonidan bilim, axborot olishning eng tejamli yo'li, sababi o'qituvchi turli-tuman manbalardan olingan, jumladan darslikda ham hali berilmagan ilmiy bilimlarni umumlashtirgan holda yetkazadi. Ma'ruza ilmiy qonun-qoidalar, dalillarni bayon qilishdan tashqari eng muhimi unga ishontirish kuchiga ega. Unda mavzu, muammoga tegishli berilgan ilmiy fikrlar tanqidiy nuqtai nazardan baholanadi, mavzuning, muammoning mazmuni mantiqiy izchillikda ochib beriladi.

Ma'ruza boshqa og'zaki, so'z orqali ifodalanadigan metodlardan: a) nisbatan qat'iy belgilangan tarkibi; b) o'quv materialini mantiqiy izchillikda bayon qilish; d) tasniflash, ta'rif berish, obrazli isbotlash; beriladigan axborotning seroblighi; f) materialni yoritib berishning tizimliliigi, g) mashg'ulotning barcha vaqtini qamrab olishi; h) muhim masalalarni ajratib ko'rsatish, murakkab masalalarni tushunarli bayon qilish imkoni va boshqa jihatlari bilan ajralib turadi.

Ma'ruza metodining asosiy xususiyati uning mashg'ulotning barcha vaqtini qamrab olishi bo'lsa, o'quv jarayonini tashkiliy shakli sifatida uni boshqa metodlardan foydalangan holda bayon qilinishini ifodalashidir.

O'quv jarayonini tashkiliy shakli sifatida ham, o'qitishni metod sifatida ham ma'ruzaning oldiga qo'yiladigan maqsad umumiydir.¹⁷

Ma'ruzalar bir necha turlarga bo'linadi: ma'lumotnomali, muammoli, ko'rsatmali, binar ma'ruza, oldindan kamchiliklari rejalashtirilgan, matbuot-konferensiyali.

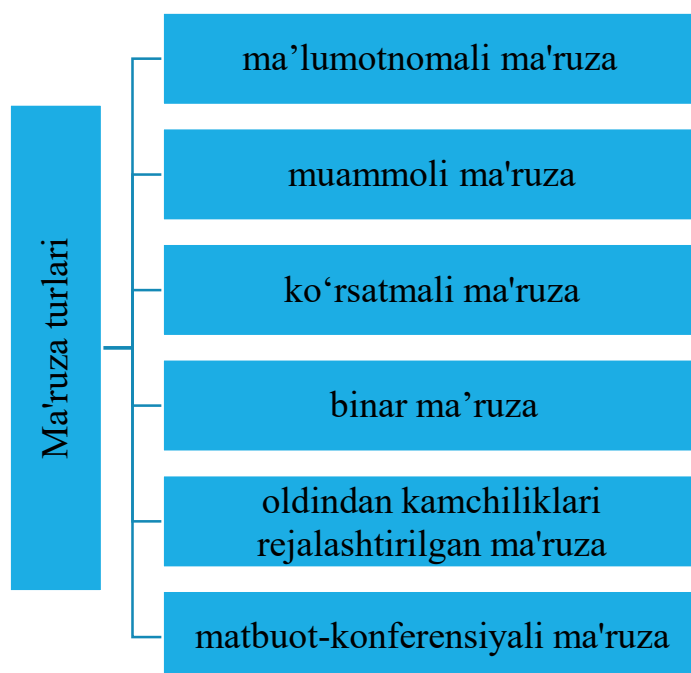

Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN. P. 58.; Methods for teaching: promoting student learning in K-12 classrooms/David A. Jacobsen, Paul Eggen and Don Kauchak.—8th ed, 2009. P.245-246.

¹⁶ Прахов А. И. Преподавание экономики: есть ли альтернатива лекциям? (Обзор подходов) Статья подготовлена в рамках гранта, полученного в результате участия в конкурсе инициативных образовательных проектов «Методика преподавания и академическая работа» кадрового резерва ГУ–ВШЭ. Федеральный портал «Российское образование» www.edu.ru.

¹⁷ D. Tojiboyeva. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Darslik, Iqtisod-moliya. 2018. 432 b.

Endi ushbu ma'ruza turlarining mazmuniga to'xtalib o'tamiz:

24-rasm. Ma'ruza turlari.

Ma'lumotnomali ma'ruzalar to'g'risida pedagogik adabiyotlarda ko'plab fikrlar mavjud. Mutaxassis tayyorlash sifatini oshirishda ma'lumotnomali ma'ruzalarni o'quv jarayoniga tadbiiq etish kerakli natijalar beradi. Bunday ma'ruzalarda talabanning bilish jarayoni izlanishli, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yaqinlashadi.

Ma'lumotnomali ma'ruzalar yordamida talabalarda nazariy bilimlarni o'zlashtirish, tafakkurini rivojlantirish, pedagogika fanini bilishga qiziqishini va mutaxassislikka bo'lgan kasbiy moyillikni shakllantirish mumkin.

Ma'lumotnomali ma'ruzada talabalar o'qituvchi bergan barcha o'quv materialini o'sha holda esda saqlashga harakat qiladi.

Muammoli ma'ruzada o'qituvchi talabani o'quv jarayoniga jalb etishga muammoli vaziyatlar, muammoli masalalar orqali erishadi. Bunda qanday bilimlar o'zlashtirilishi va qanday masalalarni yechish lozimligi belgilanadi, so'ng uni yechishga kerakli, talaba uchun noaniq bilimlar izohlanadi. An'anaviy o'qitishda esa oldin o'zlashtiriladigan bilimlar keltiriladi, keyin misollar va ularning yechimlari beriladi.

Muammoli o'qitish jarayonida talabalar e'tiborini jalb qilish vaziyatlarining komponentlari quyidagilardan iborat: bilish obykti

(ma'ruza matni), bilish subyekti (talaba), subyektning obyekt bilan tafakkuriy o'zaro harakatlari jarayoni va bu harakatlarning xususiyatlari.

Muammoli o'qitishda yangi bilim bo'lib o'qituvchi axboroti hisoblanadi. Bunda u ma'ruzani shunday tashkil qiladiki, talabalarda yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha savollar tug'iladi. Muammoli o'qitish jarayonida talaba va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro aloqa dialog usulida olib borilishi maqsadga muvofiqdir, shuningdek, ma'ruza jarayonida muammoli, ma'lumotnomali savollar qo'yilib kerakli natijalarga erishish mumkin. Bu esa pedagogika fanini o'qitishda talabalarning bilish jarayonini faollashtirishga imkon beradi.

Ko'rsatmali ma'ruzani o'qituvchi didaktikaning ko'rgazmali tamoyil talablariga javob bergan holda tashkil etadi. Psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayoniga ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanish faqat ko'rgazmalilikni qabul qilib olish va esda saqlashgagina emas, balki talabalarning aqliy faoliyatini faollashtirishga, o'rganilayotgan voqelikning mohiyatini chuqurroq o'rganishga imkon beradi.

Binar ma'ruzalar o'quvchilar pedagogik tanishuv amaliyotini o'tgandan hamda ma'lum pedagogik bilimlarga ega bo'lishgandan so'ng o'qituvchi va amaliy tajribaga ega bo'lgan (kasb-hunar kolleji o'quv jarayonini amalga oshiradigan yoki shu jarayonni yaxshi o'zlashtirgan) ma'ruzachi yordamida amalga oshiriladi. Bu turdagi ma'ruzaning afzalligi shundaki, talabalarning ma'ruzachilar bayon etgan o'quv materialiga bo'lgan qiziqishi faollashadi. Chunki ular bir tomondan nazariy bilimlar olsa, ikkinchi tomondan bu bilimlarni hayotga tadbiiq etishdagi amaliy ko'nikma va malakalar bilan tanishishadi. Bunday ma'ruzalarni o'tkazish uchun katta pedagogik tajribaga ega bo'lgan o'qituvchi va ma'ruzachilar taklif qilinadi. Binar ma'ruzalarni har doim ham o'tkazishning iloji bo'lavermaydi, chunki unga juda puxta tayyorgarlik ko'rish lozim. Bunday ma'ruzalarni o'tkazilganda ham ta'lim metodlaridan foydalaniladi va talabalar har doim yangi, aniq bilimlarni olishga yo'naltiriladi.

Oldindan rejalashtirilgan ma'ruzalarda talabalar o'qituvchining kamchiliklarini aniqlab boradi va ma'ruza oxirida muhokama qilinadi. Bunda talabalarda kasbiy mahoratni tahlil qilish malakalari shakllanib boradi. O'qituvchi reja tuzayotganida ma'ruza matniga

ma'lum miqdordagi kamchiliklarni kiritishi lozim. Ammo bu kamchiliklar ma'ruza o'qish jarayonida yaqqol ko'zga tashlanmasligi kerak. Bu kamchiliklarni topishga intilish talabalarning bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi.

Matbuot-konferensiyali ma'ruzada o'qituvchi ma'ruza mavzusini aytgandan keyin har bir talaba 2-3 daqiqa mobaynida o'qituvchiga savollar yozib beradi, o'qituvchi esa savollar mazmuni bo'yicha ajratib berilgan savollar asosida ma'ruzani boshlaydi. Ma'ruza savollarga javob berish tariqasida emas, balki mavzu mazmunini ochishga qaratilib, unda talabalar bergan savollarga javoblar ham keltiriladi.

Ma'ruzaning tarkibiy qismlari: kirish qismi, asosiy qism – materialni bayon etish, xulosa, savollarga javoblardan iborat bo'lib, kirish qismida mavzuni e'lon qilish, vazifalarni ifodalash, muammoni qisqa tavsiflash, savollar holatini yoritish, ma'ruzaga doir adabiyotlarni aytish, o'tgan mashg'ulotlar bilan aloqasini ko'rsatish ko'zda tutiladi.

Asosiy qism materialni bayon qilish faktlarni tahlil qilish, zarur axborotlarni keltirish, shakllangan tajribani tahlil qilish, ma'lumotlarni qayerdan izlash kerakligi to'g'risida axborot berish, o'z pozitsiyasini e'tirof etish, mavjud amaliyot va ilmiy qarashlarga baho berish, amaliyot va hayot bilan bog'lanishini ko'rsatish, rivojlanish istiqbollarni ochib berish, ushbu masala bo'yicha ilmiy izlanishlarni ko'rsatish kabilarni o'z ichiga oladi.

Ma'ruzaning asosiy bosqichida har bir uzviy savol muhokamasi: a) da'vat, b) anglash, tushunish, d) mulohaza qilish, tafakkur fazalariga ajratiladi. O'quvchi-talabalar fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ularning tahliliy fikrlashini shakllantirishga ahamiyat berish kerak. J.Stil, K.Meredis va Ch.Templarning fikricha, tahliliy fikrlashning asosini ma'ruza jarayonida qo'yilgan masalani o'rganishni uch faza asosida tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bunday ma'ruza: ularning fikrlashini faollashtiradi; faol munozaraga imkon yaratadi; turlicha fikrlarni eshitishlari uchun imkon beradi; savol bilan murojaat qilishlariga yordamlashadi; axborotlarni qayta ishlanishini ta'minlaydi; mustaqil o'qishga imkoniyatini oshiradi; faol o'quv faoliyatini ta'minlaydi; tahliliy fikrlashga imkoniyat yaratadi.¹⁸ Ular quyidagilar:

---

¹⁸ Д. Стил, К. Мередис, Ч. Темпл. Чтение, письмо и дискуссия в каждом учебном предмете. Пособие в 8- томах, Бишкек, 1998 .

1. Da'vat fazasi. Unda o'qituvchi ma'ruzani boshlar ekan, o'quvchi talabalar diqqatini ma'ruzani eshitishga jalb qiladi. Da'vat fazasining ahamiyati shundaki, u yangi bilimni o'zlashtirishga, ularni o'zi mustaqil tanlagan maqsad uchun intilishni kuchaytiradi. Zero, (NLP) – neyrolingivistik pedagogikada ko'rsatilishicha, o'zlashtirilgan axborotlar bilan bog'liq bo'lgan hamda yangisini anglashga asos bo'lgan bilimlarga mustahkam o'zlashtiriladi. Da'vat fazasining birinchi maqsadi, o'quvchi-talaba yangi o'rganilayotgan muammo bo'yicha qanday ma'lumotlarga ega ekanligini aniqlashdan iborat.

Da'vat fazasining ikkinchi maqsadi talabani faollashtirishdir. Uni sust faoliyatdan jadallashgan, aniq maqsadga yo'naltirilgan faoliyatga o'tishga undash, deb baholash mumkin.

Da'vat fazasining uchinchi maqsadi ham nihoyatda muhim hisoblanadi. Bu fazada muayyan mavzu (o'quv savolini) o'rganishga oid motiv vujudga keltiriladi. Ma'ruzaning da'vat fazani qanday tashkil etish har bir o'qituvchining intellektual, salohiyati, fantaziyasiga bog'liq. Masalan uni, "aqliy hujum" metodini B/B/B jadvali bilan birgalikda qo'llash mumkin. Dastlab o'quvchi-talabalar mazkur mavzu bo'yicha nimalarni bilishlari aniqlanadi va "bilamiz" ustuni to'ldiriladi. Ana shu bilimga dars jarayonida yangi bilimlar qo'shilishi kerak. Shuning uchun ikkinchi ustunga bugungi ma'ruzada nimalarni o'rganilishini yozamiz. Uchinchi ustun "bilib oldik"ni ma'ruza tugagach to'ldirilishini ko'rsatadi. Turli metodlarni qo'llab, ularni ma'ruzada faol qatnashishga chorlaydi. Bunga 3-5 daqiqa vaqt ajratiladi.

Da'vat fazasini mavzuga mos rivoyatdan boshlash mumkin. Masalan, bir donishmand daryodan baliq tutib o'tirsa, tilanchi kelib undan baliq so'rabdi. Shunda u "senga baliq bersam, uni yeysan va yana tilanchilikni boshlaysan, senga qarmoq bersam, u sinib qolib, yana tilanchilik qilishing mumkin. Yaxshisi men senga qarmoq yasashni o'rgataman" degan ekan. Bugun biz sizlar bilan o'qituvchi mavzuning asosiy uzviy savollarini aytib, ularni birgalikda o'rganamiz deya, ma'ruzani boshlashi mumkin.

Agarda ma'ruza o'qiladigan guruh uncha katta bo'lmasa uning kirish qismida o'qituvchi yangi o'tmoqchi bo'lgan mavzu bo'yicha 5-6

ta savollardan iborat pre-test yechishni o'quvchi-talabalarga taklif etadi. Uni ekranda ko'rsatgan ma'qul. Unga 3-5 minut vaqt ajratamiz. O'qituvchi uning javoblariga qarab ma'ruza paytida noto'g'ri javoblarga diqqat qaratib, nima sabadan noto'g'ri javobni belgilanganini so'rab, ularning mazmun-mohiyatini o'quvchi-talabalar anglab yetishlari uchun hatafsil tushuntirishga e'tibor beradi. Yoki pre-testda eng yuqori ball olgan o'quvchi-talabalardan biriga, o'qituvchi prokuror (qoralovchi) vazifasini, ya'ni bugungi ma'ruzaning kamchiliklarini aytish, ikkinchisiga advokat (oqlovchi) vazifasini bajarishi hamda prokurorning ayblovlariga iloji boricha e'tiroz bildirish va ma'ruzaning afzal tomonlarini ko'rsatishi lozimligini, boshqalar esa ixtiyori bo'yicha prokuror yoki advokat tomon bo'lishi mumkinligini uqtirib, ma'ruzani boshlashi mumkin. Xullas bu fazani qanday tashkil etish o'qituvchiga bog'liq.

2. Navbatdagi faza – mazmuni tushunish, anglashdan iborat. Unda yangi axborot da'vat fazasida faollashtirilgan axborot bilan bog'lanadi. Yangi o'quv materialining tushunilishiga erishish, bu fazaning eng muhim vazifasidir.

Qo'yilgan uzviy savol bo'yicha 15-20 daqiqa davomida ma'ruza o'qilgach, o'qituvchi talabalarga turli savollar bilan murojaat etadi, masalan:

- siz uchun hozir eshitganlaringizning qay biri yangilik bo'ldi?
- eshitganlaringiz bo'yicha sizning fikringiz qanday?
- sizda eng katta taassurot qoldirgan nima? – kabilar.

3. Uchinchi faza mulohaza qilish, mushohada, tafakkur deb ataladi

Bu fazada olingan bilimlar mustahkamlanadi. U ko'pincha avvalgi anglash, tushunish bilan ulanib ketadi. Faqat tafakkur fazasi o'quvchi- talabaning o'z mustaqil fikrini aytishi, tahlil qilishi bilan farqlanadi. U o'rganilayotgan masala bo'yicha talabalarning o'z tushunchalarini shakllanishiga yordam beradi. Ma'ruza eshitgach, ularning bilimlari kengayib, mustaqil fikrlaydilar, o'z fikrlarini eshitganlari bilan taqqoslaydilar. Bu bosqichda o'quvchi-talabalarga fikrlarini tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlar beriladi. Ular turlicha bo'lishi mumkin. "Bu haqda siz nima deb o'ylaysiz?" "O'zingiz

bilganlar bilan yangi olgan axborotingiz qay darajada bog‘landi?” yoki “Yangi g‘oyalar bilan sizning qarashlaringiz qanday o‘zgardi?” va hokazo tarzidagi savollar berish yoki boshqa topshiriqlar berish mumkin. Bu fazada bilimlar mustahkamlanadi va o‘rganilayotgan masala bo‘yicha oldingi fazalarga nisbatan boshqacha (to‘laroq) tasavvur shakllanadi va u “o‘qiganlik” ning ortishiga olib keladi. Talaba o‘z o‘quv maqsadiga erishgandagina bunday o‘zgarishlar sodir bo‘lishi mumkin. Shunday qilib uchinchi fazada talabani o‘qiganlikning pastroq darajasidan uning yuqoriroq darajasiga o‘tkazish sodir bo‘ladi. Bu o‘quvchi-talabani yangi g‘oya va axborotlarni o‘z so‘zi bilan ifodalay olishida aks etadi. O‘quvchilar o‘zlariga ko‘proq yoqqan narsani yaxshiroq eslab qoladilar. Bunday tushunish uzoq muddatli ta’sirga ega bo‘ladi. Bu fazaning eng muhim maqsadi o‘quvchilar o‘rtasidagi dialog va polilog bo‘lib hisoblanadi.

Tafakkur yoki mushohada fazasida muammoli vaziyat yaratib, bir necha variantlarni ko‘rib chiqishga imkon beriladi. Keyingi savollar yoki qismlar ham xuddi shunday uch bosqichga bo‘linib ma’ruza o‘qiladi yoki muhokama qilinayotgan savol bo‘yicha ma’ruza matni tarqatilib, talabalar insert metodi yordamida matnni o‘qib, tahlil qilib o‘z fikrlarini bildiradilar. Matnni o‘qish bosqichi uyga vazifa qilib topshirilib, dars paytida faqat savolni muhokama qilish mumkin. Bu – o‘qituvchi dars jarayonini qanday tashkil etishga qaror qilishiga bog‘liq. Oxirida **yakunlovchi topshiriq** beriladi.

Yakunlovchi topshiriqni ham o‘qituvchi ma’ruzaning mavzusi, mavjud savollar, guruh talabalari va boshqa omillarni hisobga olgan holda avvaldan tayyorlaydi.

Ma’ruzaning xulosa qismida o‘tilgan darsga xulosa yasaladi. Savollarga javob beriladi. Asosiy xulosalarni bayon qilinadi, kelgusidagi bajariladigan mustaqil ishlar belgilanadi, o‘quvchi-talabalarga vazifa beriladi.

8.2. Ma’ruzaga qo‘yiladigan asosiy talablar

Iqtisodiy fanlarni o‘rganishda talabalarning ijodiy fikrlarini rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatishi, ularni jamiyat rivojlanishi iqtisodiy qonun, tendensiyalarini chuqur tushunishi, nazariy masalalar bilan

amaliyotni bog‘lash mahoratini hosil qilishlari uchun ma’ruza quyidagi asosiy talablarga javob berishi kerak.

Barcha ma’ruzalarga, jumladan, iqtisodiy fanlardan o‘qiladigan ma’ruzalarga qo‘yiladigan asosiy talablarni **ikki guruhga** ajratish mumkin:

A) Ma’ruza tayyorlash shakli, mazmuniga, boshqacha aytganda, ma’ruza matniga qo‘yiladigan talablar;

B) Ma’ruza o‘qishga, uni bayon qilishga qo‘yiladigan talablar.¹⁹

Ma’ruza matni har bir fanning ishchi o‘quv dasturi asosida, mavzuga ajratilgan vaqtdan kelib chiqib, tayyorlanadi. Buning uchun mavjud adabiyotlar o‘rganiladi, turli manbalardan axborotlar yig‘iladi. Ma’lum bir yo‘nalishga, iqtisodiyotni asosiy qonunlari, tendensiyalari, tamoyillari, ijtimoiy, iqtisodiy taraqqiyotning muammolarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Shuningdek, yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirish, hayot kechirish tarzini tanlashning tarbiyaviy ahamiyatini oshirishi lozim. Ilmiyligi jihatdan nazariya asoslarini amaliyot bilan, masalaning qo‘yilishini ilmiylik bilan hamda iqtisodiyotning yangi dolzarb masalalariga ijodiy yondashish bilan, nazariy dalillarning mantiqiylik bilan uzviy birligi ta’minlanishi kerak. Birinchi guruh, ma’ruza matniga qo‘yiladigan talablar quyidagilardan iborat: o‘qituvchi ma’ruzaning detallashtirilgan rejasi, boshqacha aytganda, texnologik xaritasini tuzishi zarur. U aniq va lo‘nda ifodalangan butun ma’ruza mazmunini qamrab oluvchi masalalarni o‘z ichiga olishi lozim. Bayon qilinishi ko‘zda tutilgan masalalar mantiqiy izchillikda yoritilishi hamda ular qisqacha xulosalar bilan yakunlanishi kerak.

Ma’ruza matni kirish, asosiy va yakuniy qism, ya’ni xulosa qismlaridan iborat bo‘ladi. Ma’ruzaning mazmuni ochib beriladigan asosiy qismida quyidagi jihatlarga e’tibor berilishi lozim:

a) ma’ruzaning g‘oyaviy nazariy jihatlari:

* ma’ruzada O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qabul qilingan qonunlar, normativ hujjatlar hamda atoqli davlat arboblari asarlaridan sitatalar keltirilishi;

* mavzuning asosiy tushunchalarini o‘quv dasturiga mos ravishda ochib berilishi;

---

¹⁹ Tojiboeva D., Yoldoshev A. Maxsus fanlarni oqbtish metodikasi. Darslik. T.: Aloqachi, 2009. B. 104-114

* ma'ruza matnining ilmiyligi; O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunlari mavzularda aks ettirilganligi;

* ma'ruza matnida muammoli vaziyatlarni yuzaga keltiruvchi masalalarning berilishi;

* ma'ruza matnlarida milliy mustaqillik, Milliy g'urur, Vatanga muhabbat, xalqqa sadoqat kabi bunyodkorlik g'oyalarini aks etishi;

* nazariyani amaliyot bilan bog'liqligi;

* o'rganilayotgan mavzuning tegishli fandagi hozirgi o'rni belgilanishi va boshqalar.

b) ma'ruzaning metodik jihatlari:

* ma'ruzaning mantiqiyligi va isbot talab qilmasligi;

* materialni savodli va mazmundor tarzda berilishi;

* o'quvchi-talabalarni idrok qilishlarini faollashtirish usullari;

* tarbiyaviy yo'nalishga ega ekanligi.

Mavzuni o'rganishning maqsadidan kelib chiqib, zarur savollar qo'yiladi, mavzuni yoritish metodi tanlanadi.

Ma'ruzada mavzuning asosiy savollari ketma-ketlik, ya'ni reja asosida yoritiladi. Uning yoritilishi, bayon etilishi qo'yilgan maqsad, o'rganilayotgan fanning, mavzuning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Ma'ruza faqatgina iqtisodiy rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini ochib berish bilan cheklanishi kerak emas. Ma'ruzada fanning so'nggi yutuqlaridan foydalangan holda ilmning amaliyotda qanday ahamiyatga ega ekanligini, hayotda real muammolarni yechishdagi ahamiyatini, yechish yo'llarini ham ko'rsatishi kerak, ya'ni nazariya va amaliyot birligi tamoyiliga tayaniladi.

Ma'ruza qanday fandan o'qilishidan qat'i nazar, ilmiy xarakterga ega bo'lishi, turli nazariy yo'nalishlar, ilmiy maktablarning asosiy g'oyalarini talabalar ongiga yetkazishi va olgan bilimni ishonchga aylantirishi kerak. Bu esa ta'limning ilmiylik tamoyiliga amal qilinishini nazarda tutadi.

Har qanday ma'ruzaning eng zarur sharti auditoriya bilan muloqotga kirishishdir. Ma'lumki, ta'lim jarayoni ikki subyekt: ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining o'zaro ta'siriga asoslanadi. Ma'ruzada ta'lim oluvchi faqat tinglovchi, ya'ni passiv holatda bo'lishi maqsadga muvofiq emas. Bu jarayonda ma'ruzachi talabalarni faol ishtirokchiga aylantirishi lozim bo'ladi. Ma'ruzachi-o'qituvchining ta'limning turli metodlari va vositalaridan samarali foydalanishi ushbu holatni bartaraf

etishda yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ma'ruzada ta'lim beruvchining pedagogik texnikasi ham o'ziga xos ahamiyatga ega.

Mahoratli pedagoglarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quv, dars jarayonidan qo'yilgan maqsadni qay darajada amalga oshirish qo'yilgan turli-tuman vazifalarni bajarishda topshiriqlarni qanday qo'yish, guruh bilan, har bir shaxs bilan muloqot qilish, talabalarni intensiv bilish faoliyatiga jalb qilish, o'qituvchining o'z kayfiyati, ovozi, mimikasi va boshqalar orqali mohirona yo'naltirish hujim rol o'ynaydi. Aynan pedagogik texnika muhim pedagogik masalalarni yechish nozik instrumenti bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik texnika – bu o'qituvchining qila olishi, bajara olishi mumkin bo'lgan ishlarning kompleksi bo'lib, o'qituvchi ularning yordamida o'zining fikri, his-tuyg'ularini talabalarga yetkazadi.

Pedagogik texnika ikki turdagi ko'nikmalar guruhidan iborat:

- ◆ O'zini o'zi (gavdasi, hissiy holati va nutq texnikasi) boshqara olishi;
- ◆ Pedagogik vazifalarni hal etishda talabalar bilan hamkorlikda ishlashni uddalash (didaktik, tashkilotchilik malakalari, bevosita ta'sir etish texnikasi).

Pedagogik texnika o'qituvchining shaxsga ta'sir qila olish jihatlari bo'lib, ularni quyidagi ikki guruhga bo'lamiz:

1. *Pedagogning o'z-o'zini, o'z xulqini boshqara olishi.* Bu guruhga o'qituvchining:

- a) o'z gavdasini boshqara olishi (mimikalar, pantomimikalar);
- b) hissiyoti va kayfiyatini boshqara olishi (ortiqcha ruhiy charchashlarni yo'qota olishi, ijodiy hissiyotlarni vujudga keltira olishi);
- d) ijtimoiy-perseptik qobiliyatlari (diqqat qilish, yuzidan uqib olish, kuzatuvchanlik, tasavvur);
- e) nutq texnikasi: nafas olishi, ovozini tinglovchilarga moslashishi, talaffuz tarzi, nutq sur'ati.

2. *Pedagogning shaxs, guruh, jamoaga texnologik ta'sir ko'rsatishi, boshqara olishi:*

- * shaxs, guruh, jamoaga didaktik ta'sir ko'rsatish;
- * tashkiliy;
- * amaliy, kommunikativ muloqot;
- * jamoani boshqarish, ijodiy ishlarga yo'llash uquvi.

Ma'ruza samarali bo'lishi uchun uni bayon qilishga qator **qoidalar**ga rioya qilish kerak. Bu qoidalar quyidagilar:

- ✓ Ma'ruza o'qish mavzuni, uning rejasi, foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati, qisqacha uning dolzarbligini bayon qilishdan boshlanadi.
- ✓ Ma'ruzada 3-4, maksimum 5ta uzviy savol qo'yilishi mumkin. Savollarni haddan tashqari ko'p bo'lishi uni zarur darajada yoritilishiga imkon bermaydi.
- ✓ Ma'ruzada, asosan, nazariy materiallar: maxsus fanlarning asosiy g'oyalari, tushunchalari, qonunlari, nazariyalari va amaliy masalalari real hayot bilan bog'lagan holda sabab-oqibatli aloqalarni ochib bergan holda bayon qilinadi.
- ✓ Ma'ruzada muhokama qilinuvchi masalalarni to'g'ri tanlash, ularni tizimli tushuntirish, o'qitishning boshqa shakllari orqali rivojlanishini va mustahkamlanishini ta'minlash, turli ko'rgazmali, audio-vizual vositalardan foydalanish har bir o'qituvchi - ma'ruzachining vazifasidir

Katta guruhlarda ma'ruza o'qishda o'qituvchi uchun, – deya ta'kidlashadi, “O'qitish metodlari” kitobining mualliflari, ikkita muammo vujudga kelishi mumkin:²⁰

*Birinchi*dan, modul tizimida ma'ruzada talabalar turli yo'nalishdagi, ko'pincha turlicha ko'nikma va bilimga ega bo'lganlardan iborat bo'ladi. Bu ma'ruzachiga ma'ruzani qanday yetkazish va barcha talabalarda qiziqish uyg'otishni juda qiyinlashtiradi.

*Ikkinchi*dan, auditoriyada talabalarni o'zini tutishi, ayniqsa, o'qituvchining obro'siga putur yetkazadigan qiliqlar qiladigan, hattoki ma'ruzani barbod qiladigan darajagacha olib boradiganlarga duch kelishi mumkin.

Shuning uchun ham vaziyatga ko'ra qaror qabul qilish nihoyatda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi sinf, auditoriyani boshqarish uchun doimo kuzatib turishi, agarda o'quvchi-talabalarning diqqatlari susayguday bo'lsa, so'z ohangini o'zgartirib, unga ko'proq emotsionallik berishi, savol yoki muammo qo'yishi, hazil-mutoyiba qilishi va boshqalar bilan diqqatni jalb etish kerak. Buni

---

²⁰ Methods for teaching: promoting student learning in K–12 classrooms/David A. Jacobsen, Paul Eggen and Don Kauchak.–8th ed, 2009. P.245

avvaldan o‘ylab, texnologik xaritaga ham kiritib qo‘yishi kerak. Har bir o‘qituvchining vazifasi tayyor topshiriqni berishgina emas, balki mustaqil ravishda uni tayyorlashni o‘rgatishdir. Ma’ruzaning ijtimoiy- iqtisodiy yo‘nalishi uning ilmiyligi bilan bog‘liq. Ma’ruzachi real hayotning obyektiv tahliliga, iqtisodiy taraqqiyotning asosiy qonuniyatlariga, iqtisodiy hodisalar va xo‘jalik hayotining omillari o‘rtasidagi ichki bog‘lanishlarni aniqlashga, tahlil qilishga asoslanishi kerak.²¹

Psixologlarning kuzatishlaricha bilish, o‘rganish jarayoni fikrlar qarama-qarshiligi asosiga qurilsa, samarali bo‘ladi. Ilmiy munozara talabalar uchun ijodiy muhit yaratadi. Xususan, ma’ruzada munozarali savollarni qo‘yish, turli nuqtai nazarlarni bayon qilish maqsadga muvofiq. Ma’ruzachining o‘zi ma’lum bir nuqtai nazarni qo‘llab-quvvatlar ekan, talabalarga ham ana shu qarash to‘g‘riligini tushuntirishi, auditoriyani ishontirishi kerak.

Ma’ruzaning ilmiyligi materialni bayon qilishning izchilligi, savollarni aniq, tushunarli qo‘yilishini ko‘zda tutadi. Ilmiy-iqtisodiy jarayonlar, iqtisodiy hayotni tahlil qilishda tarixiylik va mantiqiylikka amal qilishni talab etadi.

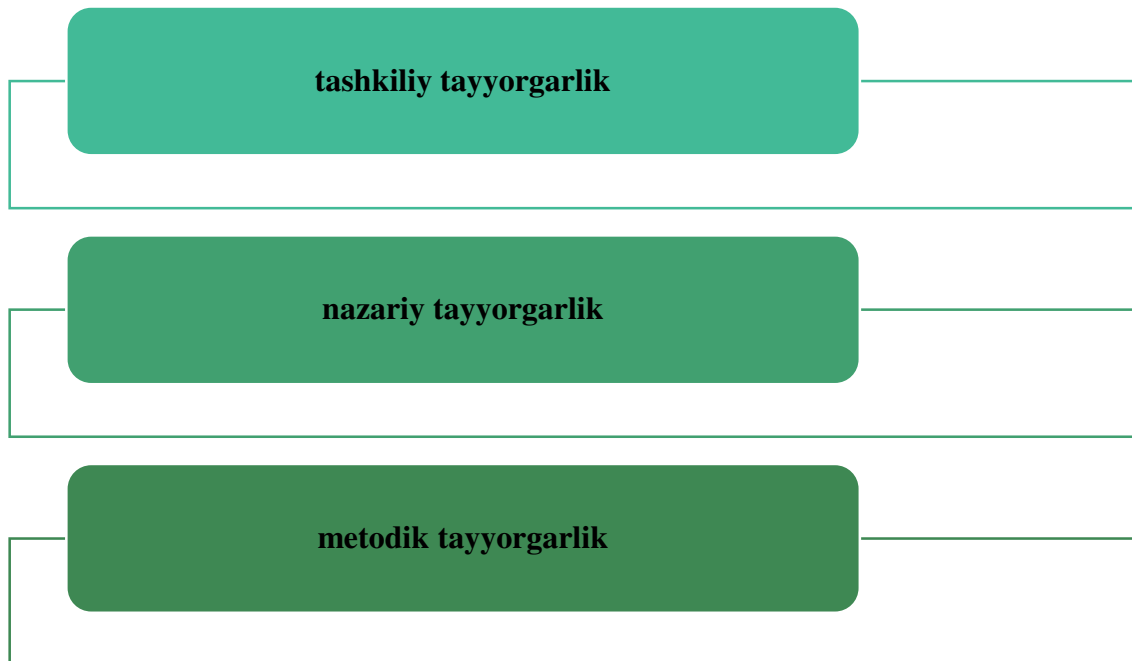
Ma’ruzaga tayyorlanish jarayonida o‘qituvchi mavzu bo‘yicha savollarni qanday bayon qilishni, qanday uslublar qo‘llashini ko‘z o‘ngiga keltirishi kerak. Ana shundagina mavzu bo‘yicha adabiyotlar, zarur ma’lumotlarni to‘g‘ri tanlashi mumkin. O‘qituvchi, zarur dalillar, ma’lumotlarga ega bo‘lsada, ularni ishonarli, asoslangan holda bayon qilmasa fandagi dolzarb savollarga javob berishdan chetlab o‘tishi yoki chetga chiqishi mumkin. Bu hol talabalarda ma’ruzadan qoniqmaslikka, uning ishonchliligi va tarbiyaviy ahamiyatini tushirishga olib keladi.

Endi ma’ruzaga tayyorgarlik ko‘rish xususida fikr yuritamiz.

Ma’ruza o‘qish, eng avvalo, unga tayyorlanishdan boshlanadi. Bu tayyorgarlik tashkiliy, nazariy, metodik tayyorgarlikdan iborat.

---

²¹ D. Tojiboeva. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. Darslik, Iqtisod-moliya. 2018. 432 b.

25-rasm. Ma'ruzaga tayyorgarlik ko'rish.

Tashkiliy tayyorgarlik – ma'ruza mavzusi bo'yicha o'quv, ilmiy adabiyotlar, vaqtli matbuot tanlash hamda ular bilan tanishib chiqishni o'z ichiga oladi.

Nazariy tayyorgarlik – ma'ruzada o'quvchi-talabalarga beriladigan axborot, material mazmunining ilmiylik darajasi yuqori bo'lishi, muvofiq ravishda mavjud konsepsiyalar, ularning farqlari, ilmiy dalillar va amaliy masalalarni, yangi mavzuni o'rganishda asosiy e'tibor berish kerak bo'lgan tushunchalarni yoritishga diqqat qaratish va tayyorgarlik ko'rishdan iborat.

Metodik tayyorgarlik – fan bo'yicha ishlab chiqilgan dasturga ko'ra, ma'ruza rejasi va reja bo'yicha matn tayyorlanishi hamda darsni o'tkazishda qo'llaniladigan metodlarni tanlab chiqish, dars jarayonini texnologik tizim sifatida tarkibi, ketma-ketligini aniqlash lozim.

Undan tashqari, ma'ruza turini aniqlashtirish, mavzuga ajratilgan soat miqdori, amaliy, seminar mashg'ulotlari nisbatini aniqlash muvofiq ravishda ma'ruza matnini tayyorlashda ularni hisobga olinadi:

* ma'ruzaning rejasini, texnologik xaritasini tuzish va unga mos ravishda matn va qisqacha konspekt tayyorlash. Ma'ruza rejasi, dasturda nazarda tutilgan o'quv materialini izchilligi va uni bayon etish mantig'ini aks ettirishi lozim;

* foydalaniladigan metodlarni tanlash, ularni koʻzda tutgan holda koʻrgazmali va tarqatma materiallarni tayyorlash va oʻquv vositalarini tanlash, darsni jihozlash.

* fan va fanlararo, boʻlgʻusi mutaxassisligi, amaliyot bilan bogʻlanishlarni qanday amalga oshirishni rejalashtirish;

* oʻquvchi-talabalarlarning bilish faoliyatini yanada faollashtirish va sinf, auditoriya bilan bogʻlanish va oʻqitishda teskari bogʻlanishni amalga oshirish;

* oʻtilgan darslar va fanlararo aloqani qanday yoʻlga qoʻyish, oʻrganiladigan mavzuning boshqa fanlar bilan va oʻtgan materiallar bilan aloqadorligini aniqlash;

* taʼlim-tarbiya birligiga erishish, foydalaniladigan tarbiya metodlari oʻquvchilar bilimni nazorat qilish va baholash metodlarini aniqlashga ham diqqat qaratish zarur boʻladi.

D.Tojiboyeva maʼruza mazmuni quyidagi mezonlarga javob berishi lozimligini taʼkidlaydi: yangilik, ilmiylik, asoslilik va axborot uchun belgilanganlik; aniq, ishonchli misol, fakt, asosnoma va ilmiy dalillarning mavjudligi, statistik maʼlumotlarga tayanishi. Ayniqsa, iqtisodiy fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda qonunlar, qonun osti hujjatlari, meʼyoriy hujjatlarga asoslanganligi alohida rol oʻynaydi²².

Maʼruzani oʻqish va matnni tayyorlash jarayonida qoʻllaniladigan barcha anʼanaviy va zamonaviy usullar, yoʻllar hamda texnik vositalar, jumladan, multimedia vositalari va koʻrgazmali oʻquv qurollari bayon qilinayotgan mavzuning asosiy mazmunini ochib berishga qaratilgan boʻlishi lozim. Maʼruzaning yakuniy qismi, xulosasida quyidagilar koʻrsatilishi shart:

- * mavzu yuzasidan asosiy xulosalar;
- * maʼruzadagi asosiy tayanch tushunchalar;
- * talabalarda bilishga va oʻrganishga qiziqish uygʻotuvchi hamda oʻzlashtirishlarini nazorat qilish imkonini beruvchi savollar turkumini keltirilishi;
- * adabiyotlar roʻyxati maʼruza mazmunini aks ettirishi lozim.

---

²² D. Tojiboeva. Maxsus fanlarni oʻqitish metodikasi. Darslik, Iqtisod-moliya. 2018. 432 b.

Shunday qilib, pedagogika fanini o‘qitish jarayonining samaradorligini oshirishda bir necha turdagi ma’ruzalardan foydalanish o‘quvchilarda bilimlarning mustahkam shakllanishiga olib keladi.

Ma’ruzalarning samaradorligi quyidagilarga asoslanadi:

- aniq mantiqli, qiziqarli, talabga mos keluvchi mazmun;
- o‘qitish metodlari va usullaridan adekvat holda foydalanish;
- o‘qitishning texnik vositalari va ko‘rgazmali qo‘llanmalardan foydalanish;

- pedagogik muloqotda bo‘lish malakasi;

- ma’ruzachining malakasi.

Shuningdek, o‘tkazilayotgan ma’ruzalar matni quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- pedagogika fani bo‘yicha to‘liq tushuncha berish;

- bu fanning ahamiyatini ko‘rsata bilish (muhimligini, mo‘ljallangan savollar mazmuni);

- fanlararo bog‘lanishni o‘rnatish va kerakli tushunchalar majmuini ochib berish;

- talabalarda o‘z kasbiga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otish va mustahkamlash.

Munozara – oliy ta’lim tizimida nutq o‘stirish, o‘z fikrini mustaqil va asosli bayon qilib, xulosalar chiqarish vositasi sifatida g‘oyat muhim o‘rin egallaydi. Bu bajariladigan ishning bir turi bo‘lib, o‘zaro tortishish jarayonini keltirib chiqaradi va unga aniqlik kiritadi. O‘quvchi tomonidan "o‘z so‘zi", o‘ziga xos uslubi asosida izchil, savodli fikr yuritiladi. **Munozara** vaqtida talabalar o‘zlariga ishongan holda savollarni muhokama qiladilar. Munozara uchun shunday sharoit yaratilishi kerakki, unda talabalar o‘z fikrlarini ishonch bilan ochiq-oydin, kamchiliklari uchun aybga qo‘ymasliklariga ishongan holda bayon etishlari kerak. **Munozara** — bitta yoki bir nechta guruh bilan o‘tkazilishi mumkin. Uni o‘tkazish talablari va qoidalari talabalarga oldindan aytiladi va quyidagi tartibda olib boriladi:

1. Mavzu tanlab olinadi.

2. Mavzuga oid reja tuziladi.

3. Mavzuning qisqacha mazmuni beriladi.

4. Ushbu mavzuga oid munozarani o‘tkazishdan ko‘zlangan maqsad belgilanadi.

5. Foydalaniladigan adabiyotlar va o‘qitishning texnik vositalari tayyorlanadi.

6. Hayotdagi va litsey, kasb-hunar kollejlardagi o‘quv-tarbiyaviy jarayonlardagi ijobiy ishlar bo‘yicha materiallar tayyorlanadi.

7. Mavzuga oid qo‘shimcha savollar ishlab chiqiladi.

Munozara mavzusini o‘quvchilar o‘zlari tanlab oladilar. Munozara ishtirokchilari o‘z fikrlarini bayon qilganda bir-biriga hurmat bilan munosabatda bo‘lib, o‘z qarashlarining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini isbot qilib beradilar. Munozarada hamma ishtirokchilar mavzuga oid o‘z fikrlarini aytishi shart. Mashg‘ulot oxirida munozara pedagog tomonidan tahlil qilinadi va talabalar baholanib, hisoboti to‘ldiriladi.

8.3. Seminar shaklida o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari

Fanni o‘qitish shakllaridan yana biri – «**Seminar**» mashg‘ulotlaridir.

Seminar (lot. seminariym – manba, ko‘chatzor, o‘choq, ko‘chma ma’noda – maktab. Hamma so‘zlarni bilim olish bilan bog‘lash mumkin) – o‘quv amaliy mashg‘ulot shakllaridan biri. Asosan, oliy o‘quv yurtlarida, ilmiy to‘garak, anjumanlarda qo‘llaniladi.

Seminar – bu ta’lim beruvchi bilan ta’lim oluvchilarning qo‘yilgan maqsadni birgalikda amalga oshirishga qaratilgan faoliyatini ta’minlashning tashkiliy shaklidir.

Seminar o‘quv jarayonining talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashni ta’minlovchi, ta’lim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish imkonini beruvchi shaklidir. Seminar mashg‘ulotlarining maqsadi talabalarning chuqur bilim olishini ta’minlash, olingan nazariy bilimlarni mustahkamlash, olgan bilimni real hayotda qo‘llashga o‘rgatishdir.

Ta’limning seminar shakli qadimgi Yunon va Rim maktablarida paydo bo‘lgan. Keyinchalik G‘arbiy Yevropa universitetlarida rivojlantirilgan. Bu universitetlarda seminar talabaning adabiyotlar, manba ustida ishlashi vazifasini o‘tagan. XX asr boshlaridan seminar darslari talabalarning umumiy ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda, ularni muayyan fan tarixidagi muhim muammo va tadqiqotlar bilan tanishtirishda katta rol o‘ynay boshlagan.

O'quv jarayonini tashkil etishda seminar darslari alohida o'rin tutadi. Amaliy mashg'ulotlar qatorida, ta'lim oluvchilar o'quv materiallarini chuqur o'zlashtirishi, birlamchi manbalar va hujjatlar ustida ijodiy ishlash ko'nikmalarini egallashida seminarlar alohida ahamiyatga ega.

Seminar mashg'ulotlari ko'proq ijtimoiy-gumanitar fanlardan olib boriladi. Bu degani boshqa fanlardan seminar darslari o'tilmaydi, degani emas. Iqtisodiy fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'quv jarayonini bu tashkiliy shaklidan keng foydalaniladi.

Amaliy mashg'ulotlarda mavjud bilimlarni o'qituvchi rahbarligi ostida o'quvchi-talabalar tomonidan puxta o'zlashtirish, mustahkamlashga diqqat qaratilsa, seminar darslarda, bulardan tashqari ilmiy-tadqiqot, ijodiy izlanishga yo'naltirish nazarda tutiladi.

Seminar mashg'ulotlari o'qituvchining ta'lim oluvchilarni mustaqil ravishda ishlashga yo'naltiruvchi rolini nazarda tutadi va ta'limning moslashuvchan shakli hisoblanadi.

Seminar mashg'ulotlarining talabalar tomonidan tayyorlangan ma'ruza va referatlarni muhokama qilish usuli ham keng tarqalgan. Odatda, o'qituvchi ma'ruza va referat mavzularini talabalarning o'zlariga xos xususiyatlari va ularning tayyorgarlik saviyalarini hisobga olgan holda aniqlaydi. O'quvchilarga ularni qiziqtirgan mavzularni seminar mashg'ulotlarga olib chiqishga huquq beriladi.

Seminar mashg'uloti o'quvchilar tomonidan u yoki bu mavzu bo'yicha ma'ruzalar tayyorlash hamda uni guruh o'quvchilari bilan muhokama qilish yo'li bilan olib boriladi.

Seminarlarga 2-3 hafta tayyorgarlik ko'riladi. O'quvchilar adabiyotlarni o'rganadilar, material yig'adilar, turli kuzatishlar o'tkaziladilar, o'z axborotlari yuzasidan tezislarni tuzadilar.

Seminar mashg'uloti o'qituvchi rahbarligida o'tkaziladi. U o'quvchilar ishini yo'naltirib turadi, mavzuga oid savollari yuzasidan tashkil etilgan muhokamani yakunlaydi. Zarur qo'shimcha mulohazalar bildiradi, materialni muayyan tizimga soladi. Ma'ruza qilgan, muhokamada qatnashgan o'quvchilar faoliyatini baholab boradi.

Seminar mashg'uloti o'quvchilar e'tiborini darsga jalb etish, ularning qiziqishini orttirish, ularni mustaqil ishlashga, fikrlashga o'rgatish, darsni faollashtirish hamda o'quvchilar aqliy qobiliyatlarini o'stirishda muhim o'rin tutadi.

Hozirgi kunda seminarlarni quyidagi turlarini ko'rsatish mumkin:

26-rasm. Seminar mashg'ulotlarining turlari.

Ma'lumki, seminar mashg'uloti deganda biz, fan yoki kursni o'rganishga yordam beradigan seminar darsini tushunamiz.

Seminar darsi amaliy mashg'ulotning shakllaridan biri bo'lib:

- ma'ruzada bayon qilingan nazariy qonun-qoidalarni mustahkamlash;
- olingan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash va ularni qo'llashni o'rganish;
- fan bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish;
- o'z nuqtai nazarini asoslash, qarama-qarshi fikrlarni noto'g'riligini isbotlashni o'rganish;
- talabalarni ilmiy tadqiqot, bilish qobiliyatlarini, intellektual salohiyatlarini o'stirish vazifalarini bajaradi.

Seminar darsi talabalarni bilim olishlari, uni puxta o'zlashtirishlari va olgan bilimlarini kelgusida real hayotda qo'llashni o'rganishlarida alohida o'rin tutadi. Shuning uchun ham seminar darsini qiziqarli, talabalarni faol qatnashishlarini ta'minlaydigan metodlarni qo'llab, o'tish muhim ahamiyatga ega. Seminar darsini qanday tashkil etish fanning, mavzuning maqsadi, vazifalari, xususiyatlari va boshqalarga

bog‘liq. Ularni hisobga olgan holda o‘qituvchi seminar – munozara, seminar – dumaloq stol atrofida, seminar konferensiya, seminar – “aqliy hujum”, seminar – “loyihalash” va hokazolar yoki aralash tarzda o‘tkazish mumkin.²³

Ilmiy seminar va tadqiqot xarakteridagi seminarlar belgilangan muayyan muddatda o‘tkazilib, unda seminar ishtirokchilari muhokama etilayotgan mavzu doirasida o‘z nuqtayi nazarlarini ifodalashi, ilgari surayotgan g‘oyasini himoya etishi, muhokamada qatnashishi lozim bo‘ladi. Seminar yakunida esa muhokama etilgan mavzu bo‘yicha taklif va tavsiyalar, xulosalar beriladi.

Hozirda amaliyotda keng qo‘llanilayotgan seminar turlaridan biri bu – seminar-treningdir. Trening inglizcha “*training*” so‘zidan olingan bo‘lib, *train* «o‘qitish, tarbiyalash» ma’nosini ifodalaydi. “Trening” tushunchasining ma’nosi – bu qisqa muddatli ta’lim bo‘lib, uning dasturida nazariy o‘qitish qisqartirilib, asosiy diqqat ishtirokchilarni kasbiy faoliyatining samarasini oshirishga mo‘ljallangan. Seminar-trening qat’iy chegaralangan aniq amaliy malaka va ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgandir.

Seminar mashg‘uloti quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- 1) Ta’lim oluvchilarga professional ta’lim berish va tarbiyalash;
- 2) Ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlash malakasini o‘stirish;
- 3) Ta’lim oluvchilarning bilimlarini mustahkamlash, ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish;
- 4) Ta’lim oluvchilarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatish;
- 5) Ta’lim oluvchilarning nutqini o‘stirish, ilmiy munozaralar olib borishga o‘rgatish;
- 6) Ta’lim oluvchilarni mustaqil fikr yuritish va o‘z fikrini o‘rtoqlashishga o‘rgatish;
- 7) Ta’lim oluvchilarni o‘rtoqlari fikrini tanqidiy baholashga o‘rgatish;
- 8) Ta’lim oluvchilarda nazariy olgan bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash ko‘nikmasini shakllantirish;
- 9) Ta’lim oluvchilar bilimini nazorat qilish va baholash.

Seminar mashg‘ulotlarini o‘tkazishda turli-tuman uslublardan foydalanish mumkin. Uni tanlashda o‘rganilayotgan fanning

---

²³D. Tojiboeva. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. Darslik, Iqtisod-moliya. 2018. 432 b.

xususiyati, o‘tilayotgan mavzu, seminar mashg‘ulotiga qo‘yiladigan maqsad, tanlangan uslubni qo‘llash imkoniyati kabilar e‘tiborga olinadi.

Hozirda amaliyotda iqtisodiy fanlarni o‘rganishda nisbatan keng qo‘llaniladigan uslublardan quyidagilarni ko‘rsatib o‘tish mumkin: ekspress savol–javob, savollar tizimiga asoslangan muhokama, seminar mashg‘uloti rejasi bo‘yicha atroflicha suhbat, modellashtiruvchi va didaktik o‘yinlar, doklad va referatlarni muhokama qilish, masala, mashq, test yechish va ularning natijasini muhokama qilish, munozara, “case study”, “o‘quv loyihasi”, muammoli vaziyat va boshqalar.

Shuni ta’kidlab o‘tish lozimki, seminar mavzusi ma’ruza mavzusi bilan bir xil bo‘lishi shart emas. Mavzudagi ayrim savollar ma’ruzada ko‘rib chiqilsa, ayrimlarini seminarlarda muhokama qilish ham mumkin. Hozirgi paytda ma’ruzada ko‘rilgan mavzu, albatta, seminarlarda ham muhokama qilinadi. Lekin ma’lum sharoitda seminar darsi va uning mavzusiga boshqacha yondashish mumkin. Aytaylik, adabiyotlar, axborot manbalari mavjud bo‘lsa, seminarlarda mustaqil o‘rganilgan mavzuni muhokama qilish mumkin. Bu talabalarda manbalar bilan mustaqil ishlash, mavzuni mustaqil o‘rganish, tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Seminar darsini samarali tashkil etish uchun tavsiya etiladigan asosiy va qo‘shimcha adabiyotlarni sinchkovlik bilan o‘rganish zarur. Adabiyotlarni o‘rganish talabalarga e‘tibor qaratishi zarur bo‘lgan masalalarni alohida ajratishga, mavzuni qaysi usul asosida o‘rganishni rejalashtirishi va darsga qay yo‘sinda tayyorlanishiga yordam beradi.

Talabalarning mavzuni, u yoki bu kategoriyani qay darajada tushunganlarini sinash va puxtaroq tushunishlariga yordam berish uchun javoblarni ular bilan birgalikda muhokama qilish asosida mini test o‘tkazish, “Tushunchalar tahlili”, “Ikki sahifali kundalik”ni qo‘llash mumkin.

D.Tojiboyeva ma’ruza va amaliy, seminar mashg‘ulotlarining o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatib o‘tgan.

(10-jadval)

Ma'ruza va amaliy, seminar mashg'ulotlarining o'ziga xos jihatlari

Mashg'ulotlarning asosiy farqlari		
	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot, seminar
1.	Ma'ruza darsi ko'proq monolog tarzida bayon qilinsa	Amaliy mashg'ulot, seminar darsi dialog va polilog tarzida olib boriladi
2.	Ma'ruzada, odatda, bayon qilish yetakchi rol o'ynaydi. Talabalar ma'ruza tinglashda nisbatan passiv rol o'ynaydilar	Amaliy mashg'ulot, seminar darsida esa talabalar faol bo'lishadi. O'qituvchining asosiy roli qo'yilgan maqsadni amalga oshirish uchun dars jarayonini boshqarishdir
3.	Ma'ruzada turli metodlarni qo'llash nisbatan cheklangan bo'lsa	Amaliy mashg'ulot, seminar darslarida aksincha turli metodlarni qo'llash imkoni nihoyatda keng
4.	Ma'ruza darsini o'tishga tayyorlanishda o'qituvchi uchun qo'yilgan talablarga javob beradigan darajada ma'ruza matni tayyorlash va uni bayon etish muhim o'rin tutsa	Amaliy mashg'ulot, seminar darslari o'tish uchun metodlar tanlash va ularni qo'llab dars o'tish uchun topshiriqlar tayyorlash, mavzu bo'yicha qo'yilgan muammolar muhokamasi asosiy o'rin tutadi
5.	Uzviy savollar muhokamasida ularni o'quvchi-talabalar ongiga yetkazish uchun da'vat, anglash, tafakkur fazalarini qanday o'tkazishga diqqat qaratsak	Amaliy mashg'ulot, seminar darslarida har bir uzviy savol muhokamasida qanday metodni qo'llanishi va baholash mezonlarini ishlab chiqishga ahamiyat beramiz

Boshqa dars mashg'ulotlari singari seminar mashg'uloti ham 3 bosqichda amalga oshiriladi: tayyorgarlik, asosiy va yakuniy bosqich.

Tayyorgarlik bosqichida darsni tashkillashtirilishidan tashqari darsning qisqacha maqsadi, seminarni o'tkazish tartibi, o'quvchi-talabalar nimalarga diqqat qaratishlari lozimligi ko'rsatiladi.

Bu yerda yana bir narsaga e'tibor qaratish kerak: mavzuni o'tishda o'quvchi-talabalar diqqatini boshlang'ich-dastlabki (ing.

threshold – ostona – undan keyin o‘zgarishlar yuz beradigan nuqta) tushunchaga qaratish.²⁴

Bu tushuncha o‘rganilayotgan fanning mavzularini o‘rganishda talabalar tomonidan avvalgi mavzularida, fanning boshqa bo‘limlarida, qolaversa, boshqa fanlarda oldin tushunish zarur bo‘lgan muhim fikrlar, tushunchalar yoki jarayonlardan tashkil topgan bo‘lib, ularni eslash, yodga olish orqali yangi tushunchaga o‘tishni yoki holatni o‘zgarishini o‘rganamiz. Bu tushuncha Meyer va Land (2006) tomonidan yaratilib, ko‘plab o‘qituvchilar tomonidan turli tartibda, maqsadni amalga oshirishda qo‘llanilmoqda.²⁵

Asosiy bosqichda ko‘rilayotgan masalalarning muhokamasi amalga oshiriladi. Bunda o‘qituvchi imkon qadar har bir muhokama qilinayotgan masalaga mos keluvchi metodlardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Sharoitga mos ravishda har bir masalaga ajratiladigan vaqt sarfini o‘qituvchi rejalashtirishi kerak bo‘ladi.

Yakuniy bosqichda muhokama etilgan masalalar xulosalanadi, to‘g‘ri fikrlar saralanadi, orginal g‘oyalar qabul qilinadi, talabalar faoliyati baholanib, izohlanadi. Faol talabalar rag‘batlantiriladi. Keyingi mashg‘ulot mavzusi, unda ko‘riladigan masalalar e‘lon qilinadi, tayyorlanib kelish uchun topshiriqlar beriladi.

Ta’lim beruvchi seminarni samarali o‘tkazish uchun quyidagilarni hisobga olishi zarur:

- o‘qituvchining tayyorgarligi, uning savol va javob texnikasiga ega bo‘lishi, tashkilotchiligi;
- o‘quv guruhining holati: uning motivatsiyasi, tashkil etish xususiyati, intellektual salohiyati;

---

²⁴ Bu tushuncha rus tilida попор (попоровое) – ostona, ya’ni qaysi tomonga qadam tashlashingga qarab, bir tomonga qadam tashlasang uyga kirasan, ikkinchi tomonga qadam tashlasang ko‘chaga. Hozirgi paytda deyarli barcha fanlarda bu tushuncha ishlatiladi. Iqtisodiyotda ham juda ko‘k ko‘rsatkichlar shu tushunchaga tayanadi.

²⁵ A HANDBOOK FOR TEACHING AND LEARNING IN HIGHER EDUCATION. ENHANCING ACADEMIC PRACTICE. THIRD EDITION. EDITED BY HEATHER FRY, STEVE KETTERIDGE, STEPHANIE MARSHALL. FIRST EDITION. THIS EDITION PUBLISHED 2009 BY ROUTLEDGE 270 MADISON AVE, NEW YORK, NY 10016 SIMULTANEOUSLY PUBLISHED IN THE UK BY ROUTLEDGE 2 PARK SQUARE, MILTON PARK, ABINGDON, OXON OX14 4RN. - P. 13; INTERNATIONAL HANDBOOK ON TEACHING AND LEARNING ECONOMICS. EDITED BY GAIL M. HOYT, PROFESSOR OF ECONOMICS, UNIVERSITY OF KENTUCKY, US AND KIMMARIE MCGOLDRICK, JOSEPH A. JENNINGS CHAIR IN BUSINESS AND PROFESSOR OF ECONOMICS, UNIVERSITY OF RICHMOND, US, 2012.

• auditoriyaning texnik jihozlanishi va o'quv jarayonida texnik vositalardan foydalanish.

Eng muhimi darsning qanday shaklidan qat'i nazar o'qituvchi o'quvchi-talabalarni:

- ✓ darsni tanqidiy fikrlash asosida o'zlashtirish darajasini va sifatini yaxshilashga, ta'lim oluvchilarning o'z ustilarida mustaqil ishlash, izlanishga munosabatlarini shakllantirish;
- ✓ ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajalari to'g'risida ma'lumot olish, o'rganib borish imkoniyatini yaratish;
- ✓ ta'lim oluvchilarning bilimlarni o'rganishda harakatchanligini oshirish va o'z bilimini oshirish majburiyatini his etishlariga sharoit yaratish;
- ✓ yuqori malakali, kasbiy kompetensiyaga ega bo'lgan mutaxassis bo'lish uchun harakat qilishni kuchaytirishdir.

Yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalarga tayanib, quyidagi xulosaga kelish mumkin:

1. Ta'lim shakli muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan faoliyatning tashqi ifodasi bo'lib, ta'lim jarayonida yetakchi o'rin tutadi.

2. Ta'lim jarayoni samarasini ta'minlash unda ta'lim metodlaridan o'rinli va unumli foydalanishga bog'liq. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlarining usullari hisoblanadi. Ta'lim vositalari ta'lim metodlarining ta'limiy ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Hozirda maxsus fanlarni o'qitishda ma'ruza va seminar mashg'ulot shaklidan keng foydalaniladi.

Ma'ruza ta'lim oluvchilarga kam vaqt ichida katta hajmdagi o'quv materialini o'zlashtirish imkonini bersa, seminar esa ularda olingan nazariy bilimlarni mustahkamlashda o'ziga xos imkoniyatlarga ega.

Ma'ruza va seminar mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishda o'qituvchi bir qator qoidalarga amal qilishi, ularning turli xillaridan o'z faoliyatida foydalanishi lozim.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Ta’lim shakllari deganda nima tushuniladi?
2. Ma’ruza deganda nimani tushunasiz?
3. Ma’ruza mashg‘ulotining qanday turlarini bilasiz?
4. Ma’ruza mashg‘ulotining afzalligi va kamchiliklarini “T-sxema”da ifodalang.
5. Seminar mashg‘ulotining mazmunini tushuntiring.
6. Venn diagrammasida ma’ruza va seminar mashg‘ulotlarini tasvirlang.

MAXSUS FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN INNOVATSION TEXNOLOGIYA: LOYIHALAR METODI

Reja:

- 9.1. Loyiha metodining maqsad va mazmuni.
- 9.2. O‘quv loyihalar turlari.
- 9.3. Loyihalarni modellashtirish shartlari. O‘quv loyiha-ning metodik pasporti.

Tayanch ibora va atamalar: loyiha metodi, loyiha turlari, ijodiy loyiha, axborotli loyiha, tadqiqotchilik loyihalari, loyiha bosqichlari.

9.1. Loyiha metodining maqsad va mazmuni

Loyihaviy ta’lim pedagogika amaliyotida 300 yildan ortiq qo‘llanilib kelmoqda.

Nemis pedagogi M.Knollning tadqiqotiga ko‘ra, «loyiha» tushunchasining paydo bo‘lishi XVI asrga taalluqli bo‘lib, italiyalik me’morlarning me’morlikni fan deb e’lon qilib, uni o‘quv fanlari darajasiga chiqargan holda o‘z faoliyatlarini kasbga aylantirishga urinishlari bilan bog‘liq.

- XVIII asr oxirida muhandislik kasblari paydo bo‘lishi natijasida o‘quv loyihasi dastlab Fransiya, so‘ngra Germaniya, Avstriya, Shveysariyadagi, XIX asr o‘rtalarida esa AQSHdagi texnika va sanoat oliy maktablarida tarqaldi.
- *Loyihalar usuli* «o‘qitish usuli», didaktik toifa sifatida XIX asr boshlarida shakllandi. Bu davrda pragmatik pedagogika doirasida «erkin tarbiya» g‘oyalari yuzaga keldi.

- Amerikalik pedagoglar V.Kilpatrik, E.Kollings va E.Parxerstning ishlarida rivojlantirildi, ular tahsil oluvchilarning nafaqat faol o'rganish faoliyati, balki birgalikdagi mehnat, hamkorlik asosidagi faoliyatini tashkil eta boshladilar.
- 1911-yilda AQSH Tarbiya byurosi «loyiha» atamasini qonunlashtirdi va u amerika pedagogikasida yanada mustahkamlana boshladi.

«Loyiha» atamasi ijtimoiy fanlar sohasiga texnika sohasidan o'tgan bo'lib, «**Loyiha** (lotincha-«projestus»dan tarjimada «oldinga tashlangan») – aniq qoidalarga muvofiq u yoki bu soha holatini qayta qurishning asosiy g'oyasini anglatadi.

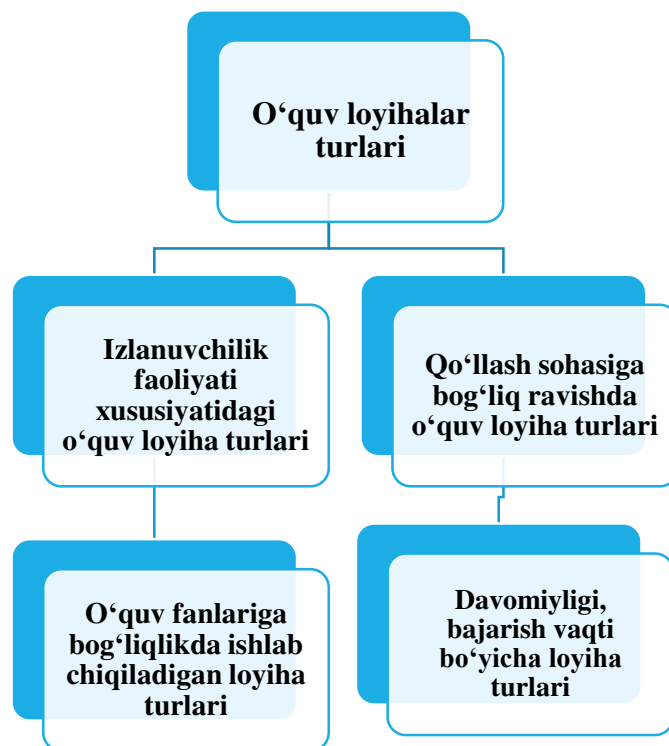
Ta'lim ma'nosidagi loyihalashtirish o'qituvchi tomonidan talabaning muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkillashtirishdan to ommaviy baholashgacha bo'lgan mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyatidir.

Loyihaviy ta'limning muhim belgilari:

- Muammoga yo'naltirilgan o'quv izlanishini tizimli tashkillashtirish o'quv muhitini yaratadi;
- Talabalarga ularni qiziqtirgan muammoni tadqiq qilish va uni hal etishda yo'naltirish va yordam berishda o'qituvchi o'rnini belgilovchi o'quv muhitini yaratadi;
- Fan bilimlarini mustahkamlashga va ularni rivojlantirishga yordam beruvchi o'quv muhitini yaratadi;
- Talabalarga mustaqil harakat qilish (amaliyotga yo'naltirilgan), aniq yakuniy natija olishni ta'minlovchi o'quv muhitini yaratadi;
- Haqiqiy hayot bilan ta'limning mustahkam aloqasini o'rnatadi.

9.2. O'quv loyihalar turlari.

O'quv loyihalari xususiyatiga qarab bir qator turlarga bo'linadi. Ular bilan tanishib chiqamiz.

27-rasm. O'quv loyihalarining xususiyatiga qarab turlari.

Izlanuvchilik faoliyati xususiyatidagi o'quv loyihalarning turlari:

1. **Tadqiqotchilik loyihalari** – bu ilmiy izlanish xususiyatiga ega bo'lib, quyidagi ishlarni bajarish va aniqlash nazarda tutiladi:

- Muammoni dolzarbligi va ishlab chiqilganligini;
- Tadqiqot maqsadi;
- faraz, vazifalar;
- muammoni o'rganish usullari;
- axborotni yig'ish va tahlil qilish;
- tajriba o'tkazish;
- amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. **Ijodiy loyihalar** – hamkoriy faoliyatda ishlab chiqilgan yangi mahsulotni ijodiy shakldagi (ijodiy hisobot, ko'rgazma, ishlab chiqarish xonalarini dizayni, videofilm, nashriy mahsulotlar – kitoblar, almanax, kompyuter sahifalaridagi jurnal, kompyuter dasturlari va b.) taqdimoti.

Ijodiy ish guruhi – bu (laboratoriyalar, ustaxonalar, konstruktorlik birlashmalari, redaksiyalar va boshqalar).

3. **Axborotli loyihalar** – o'quv jarayoni yoki boshqa buyurtmachilar uchun muhim bo'lgan axborotlarni yig'ishga yo'naltirilgan.

Loyihani ishlab chiqish turli manbalardan: monografiya, jurnal maqolalari, gazeta nashrlari, sotsiologik so‘rovnomalar, elektron ma’lumotlarni izlash bilan bog‘liq.

Loyiha natijasi – buklet, nashr, Internet sahifasi shaklidagi taqdim etilgan, tanlab olingan, tahlil qilingan, umumlashtirilgan, tizimlashtirilgan axborotdir.

28-rasm. Izlanuvchilik faoliyati xususiyatidagi o‘quv loyihalarning turlari.

Qo‘llash sohasiga bog‘liq ravishda o‘quv loyihalarni turlari:

1. Ishlab chiqarishga oid (texnikaviy) va ijtimoiy loyihalar – bunda ishlab chiqarishning ijtimoiy tomonlarini (boshqaruv, uy-joy sharoitini yaxshilash va boshqa muammolarni) takomillashtirish uchun muhim bo‘lgan muammolarni hal etish nazarda tutiladi.

2. Muammoni ishlab chiqish xususiyati bilan muvofiqlikdagi loyihalar:

➤ Nazariy va amaliyga yo‘naltirilgan loyihalar (masalan: kasb ta’limi yo‘nalishidagi talabalar pedagogika fanida tarbiyaga bo‘lgan yondashuvlarni o‘rganish asosida ijodiy guruhlarda o‘zlarining shaxsiy tarbiyaning konsepsiyalarini ishlab chiqadilar).

➤ Amaliy xususiyatdagi loyihada aniq amaliy (kollej yoki aniq o‘qituvchining buyurtmasi bo‘yicha) muammoni hal etishga yo‘naltiriladi (uslubiy loyiha). Bu loyihalar bitta loyihada o‘z aksini topishi ham mumkin.

Masalan: “Kasbiy pedagogika” fani bo‘yicha mashg‘ulotda bajarilgan nazariy loyiha va kollejda tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish va o‘tkazishni o‘rganish hamda tahlil qilishga yo‘naltirilgan loyiha “Kasb-hunar ta’limi muassasalarida tarbiyaviy ishlar nazariyasi va

amaliyoti” videofilmini tayyorlash bilan olib boriladi va bu o‘quv materialisi sifatida qo‘llaniladi.

29-rasm. Qo‘llash sohasiga bog‘liq ravishda o‘quv loyihalarni turlari.

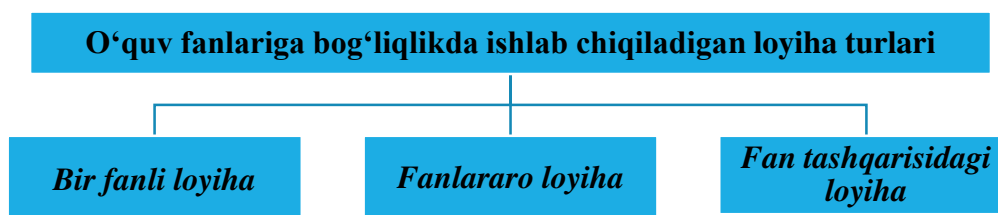
O‘quv fanlariga bog‘liqlikda ishlab chiqiladigan loyiha turlari

➤ *Bir fanli loyiha* – bunda loyiha bir fan doirasida amalga oshiriladi.

➤ *Fanlararo loyiha* – bunda boshqa fanlar materialisi asosida aniq fan o‘rganiladi.

➤ *Fan tashqarisidagi loyiha* – aniq fan doirasidan tashqarida amalga oshiriladigan ishlar nazarda tutiladi.

Fanlararo va fan tashqarisidagi loyihalar talabalarda faol, mahsuldor faoliyatni ta‘minlaydi.

30-rasm. O‘quv fanlariga bog‘liqlikda ishlab chiqiladigan loyiha turlari.

Davomiyligi, bajarish vaqti bo‘yicha loyiha turlari:

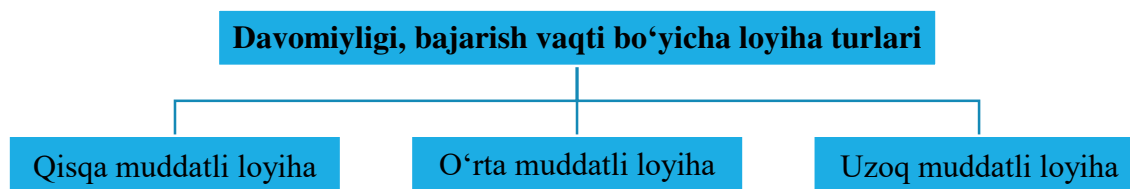
➤ Qisqa muddatli loyiha – bu bir necha mashg‘ulotlarda yoki talabalarining mustaqil ish jarayonida ishlab chiqiladi.

➤ O‘rta muddatli loyiha – bu bir haftadan bir oygacha ishlab chiqiladi.

➤ Uzoq muddatli loyiha – bir va bir necha oygacha ishlab chiqiladi.

Aniq fanni o‘rganishda qisqa muddatli loyiha qo‘llaniladi.

Uzoq muddatli loyihalarga diplom va kurs ishlari taalluqli bo‘ladi.

31-rasm. Davomiyligi, bajarish vaqti bo‘yicha loyiha turlari.

9.3. Loyihalarni modellashtirish shartlari. O‘quv loyihaning metodik pasporti.

O‘quv loyihaviy faoliyatning bosqichlari

- *Tayyorgarlik bosqichi*: loyihaga kirishish, loyiha faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish – *auditoriya* ishi.
- *Loyihani bajarish bosqichi* – *auditoriyadan* tashqari ish.
- *Yakunlovchi bosqich*: loyiha taqdimoti, talabalar mahsuloti va loyiha faoliyatining baholanishi, loyiha faoliyati refleksiya – *auditoriya* ishi.

1-bosqich – muammoni izlash yoki shakllantirish. Muammo manbasi bo‘lib quyidagilar bo‘lishi mumkin:

- Ishlab chiqarishga sayohat va uning faoliyatini tahlili, yechilmagan muammolarni aniqlash;

- O‘qituvchi tomonidan aniq ijtimoiy va ishlab chiqarish vaziyatlari bayoni;

- O‘quv jarayonini takomillashtirishga oid aniq vazifalar (uslubiy va didaktik vositalar, qo‘llanmalar, tavsiyalar, talabalarni mustaqil ishlashlari uchun materiallar, alohida savol va mavzular bo‘yicha videofilmlarni ishlab chiqish).

Bu bosqichda o‘qituvchini asosiy vazifasi – talabalarni muammoni anglab yetishga olib chiqish, uni yechishga bo‘lgan motivatsiyani va o‘quv loyihaning mahsulini – aniq natijani olishni yaratish hisoblanadi.

2-bosqich – ijodiy guruhlarini shakllantirish, juftlikda va guruhli sharoitda amalga oshiriladi.

Loyiha turiga qarab (ijodiy laboratoriyalar, ijodiy ustaxonalar, konstruktorlik birlashmalar).

3-bosqich – o‘quv loyiha ustida ishlashni rejalashtirish:

- Axborot manbalari aniqlanadi;
- Axborot yig‘ish va tahlil qilish yo‘llari aniqlanadi;
- Natijalarni taqdim etish yo‘llari (hisobot, aniq mahsulot) aniqlanadi;
- Mahsulotni baholash mezonlari aniqlanadi;
- Ijodiy guruh vazifalari aniqlanadi.

4-bosqich – axborotni izlash va yig‘ish, bunda asosiy talab turli manbalardagi axborotlar (adabiyotlarni o‘rganish, anketalar, intervyu, so‘rovnomalar, kuzatish, ommaviy axborot vositalarini o‘qish va tahlil qilish) hisoblanadi.

5-bosqich – axborot tahlili, loyihani ishlab chiqish uchun olingan materiallarning hamkoriy muhokamasi amalga oshiriladi.

6-bosqich – loyihani rasmiylashtirish va taqdim etish. Natijalarni rasmiylashtirish turlicha bo‘ladi: yozma hisobot, amaliy tavsiyanomalar (kompyuter variantida), videofilm, texnik qurilmani maketini tayyorlash.

7-bosqich – natijalarini tahlil qilish va baholash. Bunda:

- Loyiha mualliflarining o‘z faoliyatlari natijalarini o‘zi tahlil qilishi;
- Loyiha sifatini o‘qituvchi va boshqa talabalarni baholashi.

Loyiha ishi to‘g‘risida hisobotga tayyorgarlik bo‘yicha yo‘riqnoma:

1. Taklif va tavsiya etayotgan loyihani tadbiq etishni isbotlovchi, xulosalar (1 betdan ko‘p bo‘lmagan matn asosida) ifodalanadi.

2. Hal etmoqchi bo‘lgan muammo (5-6 so‘z bilan) asoslanadi.

3. Loyiha maqsadi: u nima uchun yaratilishi, oxirgi mahsulni qanday bo‘lishi va u kimga qaratilganligi (1-3 taklif orqali) ko‘rsatiladi.

4. Loyiha vazifalar (qisqa va bir ma‘noli) ifodalanadi.

5. Loyihaning ish rejasi (jadval) bayon etiladi.

6. Vazifani yechimi, natijalarini va loyihada bajarilgan ishlar ko‘rsatiladi.

7. Taklif etgan loyiha mahsulini tadbiq etish imkonini tasdiqlovchi xulosalar shakllantiriladi.

8. Bajarilgan ish bo‘yicha foydalanilgan manbalar ro‘yxati tarkiblashtiriladi.

9. Baholanadi:

- loyiha sifati;

- loyiha ustida ishlash jarayoni: ishning natijaviyligi, qiyinchiliklar va uni yengib o'tish yo'llari.

10. Ilovalar tarkiblashtiriladi: loyiha ishtirokchilarining anketalari va loyiha ishining ish materiallari kiritiladi.

Loyihani MS Power Pointda taqdimotga tayyorlash bo'yicha yo'riqnoma:

1. MS Power Pointda taqdimotga tayyorlash jarayoni quyidagilardan iborat:

- Taqdimot turini tanlash;
- Taqdimotni umumiy rasmiylashtirishni tanlash;
- Slaydlarni mazmunli tomonlarini tanlash;
- Yangi slaydlarni qo'shish;
- Slaydlarning belgilashni tanlash;
- Zarur bo'lganda slaydlarni rasmiylashtirishni o'zgartirish;
- Slaydlarni namoyish etish vaqtida turli ovozli animatsiyalarni yaratish.

2. Slaydlarni texnik namoyish etish quyidagi tavsiflarga javob berishi kerak:

➤ Slaydlar miqdori (8-12).

➤ Slaydlarni mazmunli ko'rsatkichlari:

- birinchi slayd: loyiha nomi, muallif familiyasi, № o'quv guruhi, yaratilgan kundan iborat;

- oxirgi slayd axborot manbasiga bag'ishlangan;

- boshqa slaydlar loyiha mazmunini ixtiyoriy shaklda aks ettiradi.

➤ Slaydlar o'z-o'zidan ishlash tartibida namoyish ettiriladi.

3. Taqdimotni rasmiylashtirish qoidasi:

➤ Agarda, matn og'zaki bo'lsa, quydagicha bo'lishi zarur:

- yuqori axborotli;

- bog'lovchili;

- aniq va qisqa;

- oddiy sintaktikli (...quyidagilarga e'tibor bering, quyida taqdim etilayotgan... ro'yxatlar kabi aylantiruvchi kirish so'zlari kamroq bo'lishi)- bularni barchasini ma'ruzachini o'zi gapirishi mumkin. Oddiy tuzilgan gaplar o'rni bilan tanishtiradi va yozuvni kattaroq qilishga imkon beradi;

- asosan termin va ta'riflarda, tushunarli, mantiqiy, aniq bo'lishi zarur. Ommaga taqdim etishdan oldin matn tekshirib chiqiladi.

- Ovoz tiniq bo‘lishi kerak. Taqdimotni ovozli qilish kerak emas, bunda sharhlovchini ovozini eshitib bo‘lmaydi. Eng yaxshisi ma’ruzachini jonli ovozi hisoblanadi.
- *Rasmlar* aniq va yetarlicha kattaroq bo‘lishi zarur. Rasmlarni o‘lchami katta qilinmaydi, sababi sifat yo‘qotiladi.
- *Videotasmalar* taqdimot oynasini uch qismini egallashi zarur. Rasmlar namoyishli bo‘lishi kerak. Bezaklar chalg‘itishi mumkin.
- *Jadvallar* ajratuvchi ma’lumotlarni, xuddi shunday aniq, ularning tagigayirik yozuvlardan foydalangan holda nomlanishi zarur.

Jadvallarni haddan ziyod ma’lumotlar bilan to‘ldirish kerak emas! Jadvalga qancha ko‘p ma’lumotlar kiritilsa, ularni ekrandan qabul qilish qiyin bo‘ladi.

Taqdimot boshlashdan avval auditoriyada o‘tirganlarga jadval va rasm nusxalaridan tarqatish zarur.

- *Chizmalar* bir bo‘limdan boshqa bo‘limga aniq va mantiqiy ravishda o‘tishga moslashtirilishi kerak. O‘tish chiziqlari ekranda yaxshi ko‘rinishi tekshirib chiqiladi.

Baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari:

Guruhli loyihada quyidagilar baholanadi:

- loyiha mahsuli – ma’lumotnoma;
- hisobot;
- loyiha taqdimoti;
- og‘zaki taqdimot.

Xulosa

Loyihaviy ta’lim bugungi kunda keng foydalanilayotgan metodlardan biri bo‘lib, u ta’lim oluvchilarning mustaqil faoliyati, izlanuvchanlik va tadqiqotchilik faoliyatini yo‘lga qo‘yishiga asoslanadi. Maxsus fanlarni o‘qitishda bu metoddan samarali foydalanish mumkin bo‘lib, ta’lim oluvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishda katta ahamiyatga egadir. Shuningdek, bilimlar uzviyligini ta’minlashda ham loyihaviy ta’limning imkoniyatlari kengdir.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Loyihaviy ta’limning vujudga kelishi to‘g‘risida ma’lumot bering.
2. Loyihaviy ta’limning muhim belgilarini ayting.
3. Izlanuvchilik faoliyati xususiyatidagi o‘quv loyihalarning turlarini sanab bering.
4. Qo‘llash sohasiga bog‘liq ravishda o‘quv loyihalarni turlarini ayting.

GLOSSARIY

Akademik litsey – o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o‘stirish, ularning chuqur tabaqalashtirilgan va kasb-hunarga yo‘naltirilgan bilim olishlarini ta‘minlaydigan o‘rta maxsus o‘quv yurti.

Akkreditatsiya – faoliyat yuritishga ishonch bildirish va muvofiq ravishda berilgan hujjat, ya‘ni faoliyat darajasining qo‘yilgan mezon va talablarga javob berishini davlat tomonidan e‘tirof etilishi.

An‘anaviy dars o‘tish – darsning asosiy maqsadi ko‘proq tushuntirishga qaratilgan, o‘qituvchi bilim beruvchi, o‘quvchi-talaba - bilim oluvchi rolini bajaruvchi dars o‘tish

Attestatsiya – mutaxassislarning ishga layoqatini, malakasini, bilim darajasi va xulq-atvorini aniqlash va shu asosda ishga tayinlash yoki unvon berish.

Axloq - shaxsni jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me‘yorlar tizimi, ma‘naviy xulq qoidalari, ijtimoiy ong shakllaridan biri.

Aqliy hujum metodi – qo‘yilgan muammo, masala, savolga nisbatan barcha o‘quvchi-talabalarning o‘z fikrini bildirishini ta‘minlash asosida ularni darsga faol qatnashish, o‘z nuqtai nazaridan yondashishga yo‘naltirish, bildirilgan fikrlarni saralashga o‘rgatuvchi metod.

Bayon qilish – o‘qituvchi tomonidan o‘rganilayotgan mavzu, materialning mazmunini izchil so‘zlab berish metodi.

“Bilaman, Bilmogchiman, Bildim (B/B/B)” metodi – kitob, ilmiy maqolalarni o‘qishga, bilmaganlarini o‘rganishga harakat qilishga yo‘naltiradigan metod.

“Blits-o‘yin” metodi – mantiqiy mustaqil fikrlashga, harakatlar ketma-ketligini to‘g‘ri tashkil etishga va baholashga o‘rgatuvchi metod.

Vazifa – qo‘yilgan maqsadni amalga oshirish bosqichlarining mazmuni.

Verbal – og‘zaki ifodalash.

Davlat ta‘lim standartlari – uzluksiz ta‘limning muayyan bosqichida tayyorlanayotgan kadrlarning minimal darajada ega bo‘lishi lozim bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar.

Dars o‘tishning samarali metodi – mavjud turli-tuman metodlarni orasidan qabul qilingan mezonlar bo‘yicha mavjud sharoitda eng yuqori natijaga erishiladigan metodlar.

Darsni savollar asosida olib borish metodi – o‘quv rejasi bo‘yicha savol-javoblar yordamida talabalarni o‘quv jarayoniga jalb etish, ularda

fikr-mulohaza yuritish, o‘qish, o‘rganish, o‘z fikrini izohlashga ishtiyoq uyg‘otadigan metod.

Delfa metodi – O‘quvchi-talabalarni ijodiy fikr yuritish, bildirilgan fikrlarni taqqoslab, baho berish ko‘nikmalarini shakllantirishga o‘rgatadigan metod.

Didaktika (yunon-didaktikos – o‘qitadigan, o‘rgatadigan) – pedagogikaning bilim olish, ta‘lim va tarbiya nazariyasiga oid tarkibiy qismi. Didaktika “nima?” va “nima uchun?” o‘qitish kerak degan savollar bilan shug‘ullanadi.

Izohlash, tushuntirish – tushuncha, so‘zning qisqacha ma‘nosini ifodalash: og‘zaki izoh, yoritilishi lozim bo‘lgan turli materiallarni izohlash, isbotlash, tahlil qilish.

Insert metodi – o‘quvchi-talabalarni o‘qiyotgan kitoblari, maqola va turli axborotlarni tushunib yetishlari uchun o‘qish jarayonida materialning (darslik, o‘quv qo‘llanma, ilmiy maqola, jadval, sxema kabilar) har bir satr boshi (yoki qismi)ning mazmunini baholash orqali, chiqargan xulosasiga muvofiq ravishda varaqning chetki tomoniga (hoshiyasiga) qalam bilan belgi qo‘yib borish orqali o‘z munosabatini bildirishga o‘rgatuvchi metod.

Interaktiv dars o‘tish metodlari – dars jarayonida o‘quvchi, talabalar hamda o‘qituvchi orasida yuqori darajada hamkorlik o‘rnatiladigan dars o‘tish metodlari.

Ilmiy muammo – fanda tadqiqot orqali hal qilinadigan asosiy ziddiyatlar.

Iqtisodiy paradokslar va topishmoqlar tanlovi metodi – o‘quvchi, talabalarni keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni aniq va izchil tassavvur qilish, fikr yuritish, iqtisodiy konsepsiyalarni tushunish, real hayotda qo‘llashni o‘rganishlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan metod.

Iqtisodiy fanlarni o‘qitish metodikasi (uslubiyati) – iqtisodiy-nazariy ta‘lim berishning qonuniyatlari, fanni o‘qitish, o‘rganishda qo‘llaniladigan turli metodlar va ularni dars jarayonida qo‘llashni o‘rganuvchi fan.

Iqtisodiy faoliyat – insonning ehtiyojini qondirish, ya‘ni tirikchilik, hayot kechirishini ta‘minlashning vosita va usullari majmui.

Kasbiy bilimdonlik – pedagogik faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan nazariy va amaliy tayyorgarlik birligi.

Kasb-hunar kolleji – o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlagan kasblari bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta‘minlaydigan o‘rta maxsus, kasb-hunar o‘quv yurti.

Kasbiy-pedagogik muloqot – pedagog va tarbiyalanuvchining o‘zaro uzluksiz, doimiy hamkorlik ijtimoiy-psixologik aloqasi tizimi bo‘lib, uning mazmuni axborotlar ayirboshlash, tarbiyaviy ta‘sir o‘tkazish, kommunikativ vositalar yordamida o‘zaro munosabatlarni tashkil etish hisoblanadi.

Kasbiy tayyorgarlik – bo‘lajak mutaxassisning psixologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi.

Keys stadi metodi “case study method” – o‘quvchi-talabalarni qaror qabul qilishga o‘rgatishda muammoli vaziyat hosil qilib, uni yechishni o‘rganish metodi.

Kitob ustida mustaqil ishlash metodi – o‘quv axborotini o‘quvchi-talaba uning o‘ziga xos sur‘atda va qulay vaqtda olishini ta‘minlashini hisobga olib, kitob ustida mustaqil ishlashni o‘rgatish asosida fanni o‘rganishga qaratilgan metod.

Kichik guruhlarga bo‘lib dars o‘tish metodi – guruhni ma‘lum bir mezonlar asosida 3-6 o‘quvchi-talabadan iborat kichik guruhlarga bo‘lib, ularni hamkorlikda ishlash, bilish jarayonini puxtalashtirish, boshqalarning fikrini eshitishga o‘rgatadigan, mas‘uliyat talabalar zimmasiga yuklanib, ular faolligini oshirishga qaratiladigan dars o‘tish metodi.

Klaster (axborotlarni yoyish) metodi – keng qamrovli fikr yuritish, o‘rganilayotgan tushuncha (kategoriya, hodisa)lar, g‘oyalar o‘rtasida muhim bo‘lgan bog‘lanishlarni aniqlash, keng ko‘lamli fikr yuritish malakasini shakllantirishga qaratilgan metod, pedagogik strategiya.

Konseptual (mohiyati, asosini ifodalovchi) jadval, xarita asosida fanni o‘rganish metodi – o‘quv materiallarida ko‘rgazmalilik orqali fikr yuritish, qiyoslash, taqqoslash, tahlil qilish, baho berishga o‘rgatadigan metod.

Kuzatish – biror (pedagogik va boshqa) hodisa, jarayon bo‘yicha aniq faktlar, dalillar, axborot olish maqsadini ko‘zlagan idrok etishning shakli.

Ko‘nikma – o‘rganish natijasida qo‘lga kiritilgan, biror harakatni nazoratsiz, avtomatik tarzda bajarish qobiliyatlari.

Laboratoriya ishi – asbob-uskunalar va boshqa texnik moslamalardan foydalangan holda tajribalar o‘tkazish, biror hodisani maxsus jihozlar yordamida o‘rganish.

Loyihalash metodi – o‘rganilishi lozim bo‘lgan mavzu, muammo, masalani aniqlab, uni yechish uchun kelajakda amalga oshiriladigan ishlarni rejalashtirish, qo‘yilgan maqsadni va uni bajarish qanday natijaga olib kelishini loyihada aks ettirish hamda uni amalga oshirishni o‘rgatadigan metod.

Mavzuni o‘rganishdan qo‘yilgan maqsad – mavzuni o‘rganish tufayli erishiladigan natijani oldindan fikran belgilash.

Malaka – shaxsning o‘zi egallagan bilimlari asosida ma’lum bir faoliyatni yangi sharoitdagi yangiliklar bilan birga, samarali bajarish qobiliyati.

Malaka amaliyoti – o‘quv jarayonining nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko‘nikma va uquv hosil qilish, ta’lim dasturining ma’lum yakuni, qismidagi mavzu bo‘yicha materiallar to‘plash uchun o‘tkaziladigan qismi

Masala yechish metodi – berilgan raqamlar, dalillar, hujjatlar asosida hisob-kitob qilish orqali noma’lum natijani topish, uni tahlil qilish va xulosa chiqarishni o‘rgatadigan metod.

Masofadan (distansion) o‘qitish – talabani mustaqil bilim olishga asoslangan ta’lim jarayonini yangicha tashkil etish bo‘lib, ko‘pincha yoki doimo o‘qituvchidan vaqt va masofa jihatidan ajralgan holda, o‘quv materialini xatlar, topshiriqlar yoki audiovizual vositalar orqali mustaqil o‘rganishdir.

Mafkura – g‘oya va qarashlar tizimi.

Ma’ruza (arabcha, leksiya (lot. lectio) – o‘qish) – o‘quv material, biror masala, mavzu kabilarning izchil, ma’lum bir tizimga solingan bayoni.

Mashq – o‘zining bilimlarini chuqurlashtirish hamda tegishli malaka va ko‘nikmalar hosil qilish maqsadida harakatlarni og‘zaki va yozma ravishda takror amalga oshirish.

Mashqlardan foydalanish metodi – fanni o‘rganish, malaka, ko‘nikmalar hosil qilish uchun tayyorgarlik ko‘rish, takrorlash va sinab ko‘rishga qaratilgan metod.

Maqsad – faoliyat natijasini oldindan fikran belgilash.

Maqtov – foydali ish qilgan shaxsni, jamoani og‘zaki taqdirlash.

Metod yunoncha “methodos - tadqiqot yoki bilish yo‘li, nazariya, ta’limot” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib: 1) tabiiy va ijtimoiy hayot hodisalarini tadqiq qilish, bilish yo‘li; 2) haqiqatga intilish, bilish, harakat qilish yo‘llari; 3) kutilayotgan natijaga erishish usullari; 4) voqelikni amaliy yoki nazariy o‘zlashtirish usullari

Metodika – pedagogikaning tarkibiy qismi bo‘lib, shaxsni shakllantirishda muayyan maqsad sari qaratilgan sistematik faoliyat to‘g‘risidagi hamda ta’lim-tarbiya berishning mazmuni, shakli va metodlari (uslublari), qisqacha aytganda, ilmiy bilish faoliyatining shakllari va

metodlari majmui haqidagi fan. U “qay tarzda?” va “nimalar yordamida o‘qitish?” lozim degan masalalar bilan shug‘ullanadi.

Metodologiya (yunon. methodos va logos) – faoliyatning tarkibi, mantiqiy tuzilishi, metod va vositalari haqidagi ta’limot.

Metodologiya – 1) dunyoni ilmiy bilish metodi haqidagi ta’limot; 2) biror fanda, shu jumladan, pedagogikada qo‘llaniladigan metodlar majmui.

Modellashtiruvchi o‘yin – bilim olishga qaratilgan va ma’lum bir pedagogik natijani ko‘zlagan hamda turli (imitatsion, amaliy, rol ijrosiga asoslangan) o‘yinlar yordamida ta’lim jarayonida muayyan maqsadni amalga oshiruvchi faoliyat.

Motiv – ma’lum ehtiyojlarni qondirish uchun asos bo‘ladigan kishining ichki faoliyat mazmuni.

Motivatsiya – biologik jihatdan insonning irsiy va to‘plangan tajribasi asosida individual va guruhiy ravishda ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan, undaydigan tuyg‘u.

Muammoli vaziyat – hayotdagi yoki o‘quv vaziyati bo‘lib, u mashaqqat bilan hal qilinadigan masala tufayli yuzaga keladi.

Muammoli ma’ruza – talabani o‘ylashga, taqqoslashga, yechimini topishga undaydigan ma’ruza.

Muammoli o‘qitish – o‘quv mashg‘ulotini tashkil etish shakli bo‘lib, unda pedagog rahbarligida muammoli vaziyat yuzaga keltiriladi va uning hal qilinishida ta’lim oluvchilar faol mustaqil harakat qiladilar.

Munozara – 1) matbuotda, suhbatda biror bahsli masalani muhokama qilish, bahs; 2) muayyan muammo bo‘yicha fikr almashishga asoslangan ta’lim metodi.

Mustaqil ishlar – bilimlarni egallash bilan birga ko‘nikmalarni shakllantirish ham mustaqil amalga oshiriladigan faoliyat, vazifa.

Nazariy tahlil – pedagogik hodisalarni alohida jihatlari, belgilari, xususiyatlari, o‘ziga xosligini aniqlash va tahlil etish.

Oliy ta’lim muassasalarining akkreditatsiyasi – oliy ta’lim muassasi faoliyat darajasining OT DTS mezon va talablariga javob berishining davlat tomonidan e’tirof etilishi.

Oliy ta’lim muassasalarining attestatsiyasi – oliy ta’lim muassasasida kadrlar tayyorlash mazmuni, darajasi va sifatini oliy ta’lim davlat ta’lim standartlari talablariga muvofiqligini aniqlovchi tadbir.

Pedagog – tarbiyachi, o‘qituvchi, dars beruvchi.

Pedagogik mahorat – pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish (A.S. Makarenko), pedagogik jarayonning

yuqori samaradorligini ta'minlovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sintezi.

Pedagogik texnologiya – “ishlab chiqarish” natijasi “mahsuloti” – ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassis tayyorlash uchun ilmiy asoslangan didaktik jarayonni amalga oshirish, ya'ni o'qitish jarayonini qo'yilgan maqsadga ko'ra izchil ketma-ketlikda turli vosita, metodlarni qo'llash orqali samarali ta'lim natijasiga erishishning ishonchligini ta'minlovchi, kafolatlovchi pedagogik faoliyat.

Pedagogik faoliyat – ta'lim maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi.

Semantik (manosini ifodalash) xususiyatlar tahlili metodi – axborotlarni kuzatishni malum bir **maydon** - jadval va grafiklar orqali ifodalash va ular orqali g'oyalar, tavsiyalar, takliflar berishga o'rgatadigan metod.

Seminar (lot. seminariym – manba, ko'chma ma'noda - maktab) – o'quv amaliy mashg'ulot shakllaridan biri. Asosan, oliy o'quv yurtlarida, ilmiy to'garak, anjumanlarda qo'llaniladigan turli-tuman dialog asosida olib boriladi. Odatda seminar darsida talabalarning bilimi, o'z ustida ishlash darajasi aniqlanadi, nazorat qilinadi.

Sinkveyn (axborotni yig'ish) metodi – murakkab g'oya, iqtisodiy tushunchalarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalashni o'rganish orqali mavzuni yaxshiroq anglashga, o'zlashtirishga yordam beradigan metod.

Stimul (turtki) – shaxs psixikasi motivlarining shakllanishini ta'minlovchi tashqi ta'sir.

Suhbat metodi – kuzatuv chog'ida yetarli darajada aniq bo'lmagan zarur axborotni olish uchun qo'llanadigan muloqot, tadqiqot metodi. Og'zaki javobga asoslangan, keng tarqalgan shakli hikoya va bayon qilishdir.

Tadqiqot metodi – axborotlar, dalillar, ma'lumotlar asosida tadqiqot o'tkazish jarayonida qatnashish orqali dars o'tishning talabalarni axborot to'plash va uni ustida ishlash, xulosa chiqarib, baholashga o'rgatish jarayonida mavzuning mazmunini o'zlashtirishga, ilmiy izlanishni o'rganishga qaratilgan metod.

Tadqiqot obyekti – ziddiyat va muammoli vaziyat tug'diruvchi, bilishga qaratilgan ilmiy tahlilga muhtoj obyekt.

Tadqiqot predmeti – bevosita o'rganilishi lozim bo'lgan va amaliy yoki nazariy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadigan obyektning mohiyati, ma'lum bir tomoni, xususiyati.

Talqin qilish – biror hodisa yoki narsani izohlash, tushuntirish.

Tanqidiy nazar metodi – matnning mazmunini tadqiq qilish, taqqoslash, shaxsiy tajriba bilan bog‘lash va o‘z munosabatini bildirishni o‘rgatadigan metod.

Ta’lim – 1) shaxsning jismoniy va ma’naviy shakllanishining yagona jarayoni, ijtimoiy etalonlarning ijtimoiy ong sifatida u yoki bu darajada qayd qilingan, tarixan shartlangan ideal timsollarga ongli yo‘naltirilgan ijtimoiylashish jarayoni; 2) muayyan bilimlarni egallash g‘oyaviy-axloqiy, qadr, malaka, ko‘nikma, axloq me‘yorlariga qaratilgan jamiyat a‘zolarining ta’lim va tarbiyasi vazifasini bajaradigan nisbiy mustaqil tizim.

Ta’lim dasturi – o‘quv fanlarining bakalavriat yo‘nalishlari yoki magistratura mutaxassisliklariga qo‘yiladigan malaka talablariga muvofiq kadrlarning zaruriy va yetarli darajada tayyorgarligini ta‘minlovchi bloklarga jamlangan ro‘yxati.

Ta’lim maqsadi – ta’lim berishdan(olishdan) ko‘zlangan muddao.

Ta’lim mazmuni – o‘qitish jarayonida egallash lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalar ma‘nosi, hajmi va xarakteri.

Ta’lim sifatini nazorat qilish – o‘qitish mazmuni va natijalarining davlat ta’lim standartlari talablariga muvofiqligini tekshirish.

Tafakkur – inson aqliy faoliyatining oliy shakli, insonlarni o‘rab olgan dunyodagi o‘zaro bog‘langan narsa va hodisalarning bilish jarayoni, muhim hayotiy jarayonlarni his qilish va muammolarni hal qilish, ma’lum bo‘lmagan voqea-hodisalarni qidirish, kelajakni ko‘ra olish. Tafakkur tushuncha, hukm, xulosa shakllarida namoyon bo‘ladi.

Tahliliy – ijodiy vazifalarni guruh bo‘lib yechish metodi – iqtisodiy fikrlashni muvofiq ravishda bildirilgan fikrlarning eng maqbulini tanlash va tavsiyalar ishlab chiqishni o‘rgatishga qaratilgan metod.

Test – 1) standart shakldagi topshiriqlar bo‘lib, aqliy taraqqiyot, qobiliyat, bilim va malakani aniqlash maqsadida o‘tkaziladigan sinovdir; 2) aniq sotsiologik tadqiqotlarda foydalanadigan tarqatma material, savolnoma; 3)shaxs ruhiyati va xulqining aniq miqdoriy va ma’lum sifat baholarini oldindan berilgan ba’zi standart-test me‘yorlari bilan qiyosiy o‘rganishga mo‘ljallangan psixologik tadqiqotlarning standartlashtirilgan metodi.

Test metodi – ko‘zlangan maqsadga ko‘ra, savol qo‘yib, unga bir-biriga yaqin bir necha, lekin to‘g‘risi bitta bo‘lgan javoblar mujassamlangan topshiriq, mashqni bajarish orqali fanni, mavzuni o‘rganishga, o‘quvchi-talabalar bilimini sinashga qaratilgan metod.

Tushuncha – atrof-muhitdagi hodisalar, predmetlarning muhim xususiyatlarini, ular orasidagi aloqa va munosabatlarni bilish.

Faoliyat – 1) ongli maqsadga ko‘ra boshqariladigan kishining ichki (ruhiy), tashqi (jismoniy) faolligi; 2) atrof-muhitni kishilar tomonidan maqsadga muvofiq qayta bunyod etish.

FSMU metodi – o‘quvchi-talabalarni mustaqil, erkin fikrlash va o‘z fikrini himoya qilishga, o‘quv jarayonida egallagan bilimlarini baholashga, bahslashish madaniyatini va unga rioya qilishni o‘rgatadigan metod.

Shaxsiy fazilat – shaxs tomonidan o‘zining axloqiy, ruhiy va ishchanlik qobiliyatining ijtimoiy ahamiyatini, jamiyatdagi o‘rnini anglay olish xususiyati.

Esse yozish metodi – muallifning individual pozitsiyasini, dunyoqarashini alohida ajratib ko‘rsatish orqali erkin yozma bayon qilishga yo‘naltirilgan, talabalarni iqtisodiy fikr yuritish va uni yozma ravishda ifodalashga o‘rgatadigan va ularning bilimini baholashda qo‘llaniladigan metod.

E’tiqod – shaxs amal qiladigan bilim, tamoyil va ideallarning haqqoniyligiga qalban va asosli ishonch bilan bog‘langan, uning atrof-muhitga hamda o‘zining xatti-harakatlariga bo‘lgan subyektiv faoliyati.

Yakunlovchi davlat attestatsiyasi – bakalavr yoki magistr darajasiga qo‘yiladigan malaka talablariga muvofiq holda ma‘lum talab va tartiblar vositasida (fanlar bo‘yicha davlat attestatsiyasi, bitiruv malaka ishi yoki magistrlik dissertatsiyasi himoyasi) bitiruvchi tomonidan ta‘lim dasturining bajarilishi sifatini baholash.

Yaxlitlik – pedagogik jarayonning sintezlashgan sifati bo‘lib, uning oliy darajadagi taraqqiyotini, undagi subyektlar, obyektlar faoliyatini bir butunligini ta‘minlovchi jarayon.

Yaxlit pedagogik jarayon – tarbiya jarayonida ta‘lim va ta‘lim jarayonida tarbiya berishning o‘zaro singib ketgan, yaxlit holga kelgan jarayoni.

O‘zlashtirish – 1) o‘ziga singdirish, tushunish, bilish; 2) muayyan bilim, ko‘nikma, malakalarni egallashga qaratilgan jarayon; 3) ijtimoiy tajriba natijalari bilan shaxsiy tajriba natijalarini qo‘shilishi.

O‘yin – faoliyatning bir turi bo‘lib, ijtimoiy tabaqalarni o‘zlashtirish va bunyod etishga, o‘z xatti-harakatlarini takomillashtirishga qaratilgan bo‘ladi.

O‘z-o‘zini baholash – shaxsning o‘z psixologik sifatleri, xulqi, yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari, qadr-qimmatini, kamchiliklarini baholay olishi.

O‘qitish – o‘qituvchining ta‘lim oluvchining bilish faoliyatini boshqarishga qaratilgan faoliyati. O‘qitish: 1) ta‘limning o‘ziga xos usuli

bo'lib, shaxsga nazariy va amaliy bilimlar berish jarayonida uning rivojlanishi ta'minlanadi; 2) o'quvchi va o'qituvchi, o'quvchining boshqa o'quvchilar bilan aloqasi natijasi o'laroq atrof-muhit, uning qonuniyatlari, taraqqiyot tarixi va ularning o'rganilish usullarini bilishning muntazam boshqarilish jarayoni.

O'qitish sifatini nazorat qilish – talaba bilim saviyasini rejalashtirish va uning o'quv dasturini o'zlashtirish darajasini aniqlash.

O'qish – o'quvchining o'z qobiliyati, bilimi, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan harakat.

O'quv-bilish faoliyati – insoniyat tomonidan to'planilgan madaniy boylikni egallash bilan bog'liq faoliyat.

O'quv rejasi – ta'limning muayyan yo'nalish yoki mutaxassislik bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslari tarkibi, ularni o'rganishning izchilligi va soatlardagi hajmi belgilangan normativ hujjat.

O'quv fani dasturi – ta'lim mazmuni, talabalar tomonidan o'zlashtirishning maqbul usullari, axborot manbalari ko'rsatilgan normativ hujjat.

O'quv faoliyati – shaxsning yangi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash jarayoni.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish – o'quvchi-yoshlarga kelajakda o'z kasblarini aniqlab olish uchun yordam ko'rsatishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, pedagogik, tibbiy-biologik va ishlab chiqarish-texnik tadbirlarning asoslangan tizimi.

Qiziqish – shaxs harakatiga sabab bo'ladigan faoliyat yo'nalishining ongli shakli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, «O‘zbekiston», 2017-yil, 488-bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, «O‘zbekiston», 2016 yil, 56 bet.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent, «O‘zbekiston», 2017 yil, 48 bet.
4. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
5. AP® Economics Teacher’s Guide. Peggy Pride St. Louis University High School. St. Louis, Missouri. 2007 The College Board. Web: www.collegeboard.com. pp. 136.
6. Benjamin Bloom et al., eds., Taxonomy of Educational Objectives, Handbook J: Cognitive Domain (New York: Mk Kay, 1956.
7. Olimov Q.T. Ashurova S.Yu. “Zamonaviy ta’lim texnologiyalari”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2007., 87 b.
8. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. “Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar”. O‘quv qo‘llanma.T.:, 2013., 277 b
9. International Handbook on Teaching and Learning Economics.Edited by Gail M. Hoyt, Professor of Economics, University of Kentucky, US and KimMarie McGoldrick, Joseph A. Jennings Chair in Business and Professor of Economics, University of Richmond, US, 2012.
10. “Iqtisodiy fanlarni o‘qitish uslubi” fani bo‘yicha ta’lim texnologiyasi. Prof. B.Hodievning umumiy tahriri ostida /«Iqtisodiy ta’limdagi o‘qitish texnologiyasi» seriyasidan./ Uslubiy qo‘llanma –Toshkent: TDIU, 2010.
11. Кукушкин В. С. Теория и методика обучения / В.С. Кукушкин. –Ростов н/Д.: Феникс, 2005
12. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. Darslik. T.: O‘qituvchi, 2005.
13. Muslimov N. F., Qo‘ysinov O.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta’limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya. T.: Fan, 2009.
14. Omonov H.T., Xo‘jaev N.X., Madyarova S.A., Eshchonov E.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. T.:

“IQTISOD- MOLIYA” 2009.

15. Рудольф Штайнер (Rudolf Steiner; 1861—1925) Методика и дидактика./М.: Парсифалh, 1996. <http://vp-ch.ru/shtainer>
16. Пронина Е. Н., Лукашевич В.В. Психология и педагогика. Учебник для студентов ВУЗов. Издательство “Элит”, Москва, 2004.
17. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Metodik qo‘ll. U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Inog‘omova. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012.
18. Tojiboyeva D. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi, Toshkent, 2007.
19. Tojiboyeva D., Yo‘ldoshev A. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. Darslik. T.: “Aloqachi”, 2009.
20. Ҳақимова М.Ф., Лутфуллаева Н.Х., Абдуллаева Р.М. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. – Т.: Iqtisodiyot, 2019.-138 б.
21. Hakimova M.F., Xujaev N.X., Axmedov D.K. Pedagogik texnologiyalar. Uslubiy qo‘llanma. T: 2008., 142 b.
22. Hakimova M.F. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. T.: Iqtisodiyot, 2019., 272 b.
23. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O‘quv qo‘llanma. T.: Iqtisodiyot, 2019., 160 b.
24. Ҳақимова М.Ф. Замонавий таълим технологиялари: Назария ва амалиёт. Монография. Т.: Iqtisodiyot, 2018., 197б.
25. Ҳақимова М.Ф. Таълим тизимига технологик ёндашув. Монография. Т.: Iqtisodiyot, 2019., 170 б.
26. Ҳақимова М.Ф. Бўлажак мутахассисларни тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш: муаммо ва ечим. Монография. Т.: Iqtisodiyot, 2020., 136 б.
27. Ҳақимова М.Ф. ва б. Педагогика.Психология. Ўқув қўлланма. Т.: Ishonchli hamkor, 2020., 307 б.
28. Ҳақимова М.Ф., Мамаражабов Ш.Э., Тўрабеков Ф.С. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Электрон дарслик. 2020 й. (Гувоҳнома №002952)
29. Ismoilova Z.K., Musayev R.S., Shoyusupova A.A. O‘qitishning zamonaviy texnologiyalari. Uslubiy qo‘llanma. T. 2008., 100 b
30. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. Uslubiy qo‘llanma. T. 2010., 225 b
31. Mamarajabov Sh.E., Xalmuratova J.G. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. TTTeSI. 2015., 218b.
32. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 3-jild. Toshkent, 2002
33. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: J.I., T.: «O‘zbekiston milliy

ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.
34. O‘zbekistonda ta’lim. T. 2015, 207-bet; 2017.

Internet saytlari

1. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
2. www.inf.uz (O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi);
3. www.edu.uz (O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi);
4. www.stat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi);
5. <http://www.vest-news.ru/article/5481>;
<https://otvet.mail.ru/question/51142099>
6. economics.studio/...istoriya/predislovie-85732.
7. html. <https://www.kp.ru/daily/26419/3293139/>
8. <http://www.aforism.su/105.html>
9. http://www.filosense.ru/vzglyadi_platona_na_vospitanie-433.htm. Iz
fundamentalnogo sochineniya Platona — «Gosudarstvo»
10. <http://www.vest-news.ru/article/5481>;
11. <https://otvet.mail.ru/question/51142099>
12. economics.studio/...istoriya/predislovie-85732.html
13. <http://www.aforism.su/105.html>.

MUNDARIJA

1	Kirish.....	3
2	I Bob. “Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi” fanining nazariy va metodologik asoslari	6
	1-mavzu. “Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi” fanining maqsad va vazifalari	6
	2-mavzu. Ta’lim mazmuni va o‘qitish mazmunini tuzishda o‘quv-me’yoriy hujjatlarning ahamiyati.....	22
	3-mavzu. O‘qitishni loyihalashtirish va rejalashtirishda o‘qitish maqsadlarini belgilash yo‘llari.....	33
	4-mavzu. Maxsus fanlarni o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan o‘qitish metodlari.....	46
	5-mavzu. Maxsus fanlarni o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan ta’limning tashkillashtirish shakllari	66
3	II bob. Pedagogik jarayonni samarali rejalashtirishda o‘qituvchining innovatsion tayyorgarligi va ijodkorligi	81
	6-mavzu. Maxsus fanlarni o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan ta’lim vositalari.....	81
	7-mavzu. Maxsus fanlar bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalashtirish va rejalashtirish asoslari....	97
	8-mavzu. Ma’ruza va seminar mashg‘ulotlarini loyihalashtirish va rejalashtirish asoslari.....	110
	9-mavzu. Maxsus fanlarni o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion texnologiya: loyihalar metodi.....	137
4	Glossariy.....	146
5	Foydalanilgan adabiyotlar.....	155

СОДЕРЖАНИЕ

1	Введение	3
2	I Глава. Теоретические и методологические основы курса «Методика преподавания специальных дисциплин»	6
	1-тема. Цель и задачи курса “Методика преподавания специальных дисциплин”.....	6
	2-тема. Содержание обучения и значение учебно-нормативных документов при разработке содержания обучения.....	22
	3-тема. Пути определения учебных целей при проектировании и планировании обучения.....	33
	4-тема. Применяемые методы обучения в процессе обучения специальным дисциплинам.....	46
	5-тема. Применяемые формы обучения в процессе обучения специальным дисциплинам.....	66
3	II Глава. Инновационная подготовка и творчество преподавателя при оптимальном планировании педагогического процесса	81
	6-тема. Средства обучения, применяемые в процессе обучения специальным дисциплинам.....	81
	7-тема. Основы проектирования и планирования учебных занятий по специальным дисциплинам....	97
	8-тема. Основы проектирования и планирования лекций и семинарных занятий.....	110
	9-тема. Инновационные технологии, применяемые в процессе обучения специальным дисциплинам: метод проектирования.....	137
4	Глоссарий	146
5	Использованной литературы	155

**Hakimova Muhabbat Fayziyevna,
Mamarajabov Shavkat Ergashevich**

MAXSUS FANLARNI O‘QITISH METODIKASI

Toshkent – «INNOVATSION RIVOJLANISH
NASHRIYOT-MATBAA UYI» – 2021

Muharrir: N. Abdullayeva
Tex. muharrir: A. Moydinov
Musavvir: A. Shushunov
Musahhih: L. Ibragimov
Kompyuterda
sahifalovchi: M. Zoyirova

E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35
№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.

Bosishga ruxsat etildi 05.10.2021.

Bichimi 60x84 1/16. «Timez Uz» garniturasida.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog‘i: 10,5. Nashriyot bosma tabog‘i 10,0.

Tiraji: 50. Buyurtma №158

«INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI»
bosmaxonasida chop etildi.
100174, Toshkent sh, Olmazor tumani,
Universitet ko‘chasi, 7-uy.

